

ბიჭიკო დიასამიძე

ქრისტიანობის ისტორიისათვის
დასავლეთ საქართველოში

გამომცემლობა
"ბათუმის უნივერსიტეტი"
1999

ავტორი ორი ათეული წელია მუშაობს დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის ისტორიის პრობლემებზე. გამოკვლევაში წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური მონაპოვრებისა და გამოქვეყნებული საეციალური სამეცნიერო ლიტერატურის გამოყენებით კომპლექსურად შესწავლილია ადრეშუასაუკუნეების დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის ისტორია.

წარმოდგენილი ნაშრომი ამ პრობლემათა ერთ ნაწილს ეძღვნება.

წიგნი განკუთვნილია ისტორიკოსებისა და პრობლემით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

ISBN 999-48-11-1

გამომცემლობა „ბათუმის უნივერსიტეტი“

რედაქტორი პროფ. ა. კახიძე

რეცენზენტები

ისტორიულ მეცნ. დოქტორი აბ. სურგულაძე

დოცენტი ნ. კახიძე

"ეს სამშობლოა,
ლამაზი საქართველო!"

შესავლის მაგიერ

ძვირფასო მკითხველო, ამ პატარა წიგნის ეპიგრაფად წამძღვარებული სიტყვები ეკუთვნის თურქეთის რესპუბლიკის ქ. იზნიკში (ყოფილი ნიკეა) მცხოვრებ ახალგაზრდას, წარმოშობით ქართველს, რომელსაც უწმინდესმა და უნეტარესმა სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა ილია მეორემ ხატი აჩუქა 1990 წლის 6 მარტს, კონსტანტინეპოლის მსოფლიო საპატრიარქოს მიერ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის ოფიციალურად ცნობიდან ორი დღის შემდეგ, ქ. იზნიკში მგზავრობისას.

კითხვაზე – კი მაგრამ, შენ იცი ეს რა არის, იცი როგორ უნდა გაუფრთხილდე მას?

– ჰასუხად გაისმა: ეს სამშობლოა, ლამაზი საქართველო! ("ჯვარი ვაზისა", 1990, გვ. 23)

ამ სიტყვებს ამბობს ბედის უკუღმართობით სამშობლოდან შორს გადახვეწილთა შთამომავალი, რომელმაც იცის, რომ წმინდა ხატი სამშობლოს, საქართველოს სიმბოლოა.

მართლაც, ქართველის მიერ ქრისტიანობა აღიქმებოდა, როგორც სამშობლო, საქართველო, რადგან საუკუნეების მანძილზე მას უხდებოდა ერთად დაცვა ქრისტიანული რწმენისა და მამულისა. ამიტომაც, რომ ქართველი კაცისათვის

საქართველო და ქრისტიანული რწმენა ლამის გაიგივდა, სინონიმებად იქცა.

ამ პატარა წიგნში გვინდა გიამბოთ დასავლეთ საქართველოში (აღმოსავლეთზე ბევრი ითქვა და დაიწერა) ქრისტიანობის გავრცელების, სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების და საეკლესიო ღვთისმსახურების ენის საკითხებზე. მასში გაეცნობით დღეს საყოველთაოდ გაზიარებულ თვალსაზრისებს და ჩვენს მოკრძალებულ შეხედულებებსაც.

განსჯა თქვენთვის მოგვინდია.

ქრისტიანობის გავრცელება დასავლეთ საქართველოში

დასავლეთი საქართველო ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში

დასავლეთი საქართველო მდიდარი და ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ქვეყანაა, ისტორიული საქართველოს ორგანული ნაწილი, არგონავტების მოგზაურობის ხანაში (ძვ. წ-ის XIII-XII ს.ს.) ა ი ა-ს სახელით იყო ცნობილი. VI - V საუკუნეებისათვის ბერძენი ტრაგიკოსი ესქილე კოლხეთად მოიხსენიებს, ახ. წ-ის პირველი საუკუნიდან ლაზიკად, ლაზეთად იხსენიებენ, ხოლო VIII საუკუნიდან, როცა ამ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხთაგან პირველობა და ჰეგემონობა აბაზგებმა — აფხაზებმა მოიპოვეს, აფხაზეთად იწოდებოდა ბერძნების მიერ. როგორც ჩანს, ამ სახელწოდებათა მიკუთვნება დასავლეთ საქართველოსათვის განსაზღვრა იმ ტომთა ძლიერებამ და პირველობამ, რომლის სახელწოდებასაც ატარებდა ქვეყანა დროის განსაზღვრულ მონაკვეთში (კოლხები, ლაზები, აფხაზები) (97: 13-14).

აქ მცხოვრებ ტომთა შესახებ ცნობები ძვ. წ-ის VI საუკუნიდან მოგვეპოვება, როცა იგი კოლხეთად იწოდებოდა და მოიცავდა ტერიტორიას სოხუმ-ბიჭვინთის მიდამოებიდან ჭოროხის შესართავამდე. ძველი წყაროები (ჰეროდოტე, ფსევდო-სკილაქსი კარიანდელი, სტრაბონი) აქ მხოლოდ ერთ

ტონა-კოლხებს მოიხსენიებენ (126: 237; 51: 2-35), მაგრამ როგორც ახ. წ-ის პირველი საუკუნეების მწერლების ცნობები ცხადყოფენ, აქაური მოსახლეობა არ ყოფილა ერთგვაროვანი, რამდენიმე ტომი ცხოვრობდა და უძველეს წყაროებში ცნება "კოლხები" და "კოლხიდა" წმინდა პოლიტიკური ხასიათისაა და კოლხეთის სახელმწიფოს აღნიშნავს (53: 5).

ამ ერთიანობას კოლხეთის სახელმწიფო, როგორც ჩანს, ზენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე ინარჩუნებდა, რადგან II საუკუნიდან, რომელი მოხელის ფლავიუს არიანეს მიხედვით, აქ რამდენიმე ტომი ცხოვრობდა.

ფლავიუს არიანე რომის სახელმწიფოს ერთ-ერთი პროვინციის კაპადოკიის პროკონსული იყო. მან 131 წელს იმპერატორ ადრიანეს (117-138 წ.წ.) გაუგზავნა თავისი საგანგეო პროვინციისა და მოსაზღვრე მხარეების საინსპექციო დათვალიერების მასალები პირად წერილთან ერთად. სწორედ ეს მასალებია მოცემული მის თხზულებაში "მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო" ("პერიპლუსი"), სადაც თვითმხილველის ობიექტურობითაა ასახული იმ დროის დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ვითარება.

წყაროში ვკითხულობთ: "ტრაპეზუნტელების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენოფონტიც ამბობს, არიან კოლხები და ტომს, რომელიც უგულადესია და ტრაპეზუნტელების მოსახლე მტერი, ქსენოფონტი დრილებს უწოდებს, მე კი ვფიქრობ, რომ ისინი სანები არიან. გამაგრებულ ადგილებში ცხოვრობს ეს ტომი. მეფე არ ჰყავს, ძველთაგანვე რომაელების მოხარკეა, მაგრამ ყაჩაღურ ცხოვრებას ეწევა და სისტემატურად არ შემოაქვს გადასახადი... ამით გვერდით არიან მაკრონები და ჰენიოხები, მათი მეფე ანქიალეა. მაკრონების და ჰენიოხების მცხოვრებლები ძიდრიტები არიან, ესენი ფარსმანის ქვეშევრდომნი

არიან. ძიდრიტების გვერდით ლაზები არიან... ლაზების მეზობლები აფსილები არიან... აფსილების მეზობლები სანიგები არიან, მათ მიწაზე იმყოფება სებასტოპოლისი“ (6: 42-43).

როგორც მოხმობილი ამონარიდიდან ჩანს, II საუკუნის 30-იანი წლებისათვის ქ. ტრაპიზონიდან სებასტოპოლის - ბიჭვინთის მხარემდე ერთმანეთის მიყოლებით ცხოვრობენ კოლხები, სანები, მაკრონები და ჰენიოხები, ძიდრიტები, ლაზები, აფსილები, აბაზგები და სანიგები. ამათგან, მკვლევართა აზრით, ქ. ტრაპეზუნტი, კოლხებისა და სანების (ჭანების) მიწა-წყალი კაპადოკიის პონტოს პროვინციაში შედის (53: 7), მაკრონ-ჰენიოხებს თანამედროვე ჭანეთის ნაწილი ეკავათ (107: 22-23) და მათი ჩრდილოეთი საზღვრის შესახებ სხვადასხვა აზრია, მაგრამ სოფ. ხოფასა და მის ახლოს მდებარე მდინარე ორხოფს არ შორდება. ძიდრიტების ტერიტორიას მკვლევარები თანამედროვე აჭარის ტერიტორიაზე ათავსებენ (107: 23; 53: 10), თუმცა მკვლევარი ნ. ლომოური ეჭვს გამოთქვამს, რომ, რადგან აფსაროსში რომაელთა ჯარები იდგნენ და არიანე საგანგებოდ ამოწმებს მას, იგი რომაელთა ხელში ყოფილა და არ შეიძლება რომაელთა კუთვნილი აფსაროსი იბერიის ქვეშევრდომი ძიდრიტების ტერიტორიაზე ვიგულისხმოთ (53: 9). ვფქირობთ, მოტანილი არგუმენტი არაა საკმარისი ნათქვამის დასამტკიცებლად, რადგან, არიანეს მიხედვით, რომაელთა ჯარები დგანან ფაზისშიც და სებასტოპოლისშიც, მაგრამ ეჭვის ქვეშ არ ვაყენებთ იმას, რომ ფაზისი ლაზების ტერიტორიაზე, ხოლო სებასტოპოლისი სანიგების მიწაზე მდებარეობდა. მით უმეტეს, რომ იბერიას და რომს შორის სამოკავშირეო ხელშეკრულება იყო დადებული.

არიანეს "პერიპლუსის" მიხედვით, ძიდრიტების

მეზობლები ლაზები არიან. მათ საცხოვრისს მკვლევრები თანამედროვე აჭარის საზღვრიდან მდინარე ხობამდე არსებულ ტერიტორიაზე ათავსებენ (107: 23; 55: 74-75). აქედან, მდინარე ხობიდან, იწყებოდა აფსილების ტერიტორია, მაგრამ არაა ერთი აზრი მკვლევართა შორის იმის თაობაზე, თუ სადამდე ვრცელდებოდა მათი ტერიტორია. ზოგიერთი მკვლევარი (ს. ჭანაშია, ნ. ლომოური) თვლის, რომ მდ. ხობიდან სებასტოპოლისამდე ტერიტორიაზე აფსილები და აბასკები ცხოვრობდნენ, მაგრამ არ მიუთითებენ თითოეულის საცხოვრებელი ტერიტორიის საზღვრებს. ამ საკითხზე განსხვავებულ მოსაზრებას აყენებს დ. ლეთოდიანი. იგი თვლის, რომ არიანეს მიხედვით აფსილებისა და აბაზგების მეზობლობა სულაც არ იშინავს, რომ ისინი მოსაზღვრობდნენ ზღვის სანაპიროზე; უფრო დასაშვებია მათი მეზობლობა და მოსაზღვრობა დღევანდელი აფხაზეთის მთიანეთში (47: 136). თუ გავითვალისწინებთ მომდევნო საუკუნეების ისტორიულ წყაროთა მონაცემებს და მოვლენათა განვითარებას, ვფიქრობთ, ეს მოსაზრება საყურადღებოა და აფსილების საცხოვრებელი ტერიტორიის ჩრდილოეთ საზღვრად მდ. კლისურა შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან, არიანეს ცნობით, სებასტოპოლისი სანიგთა მიწაზე იმყოფება (6: 43). სანიგთა ტერიტორია კი მდ. აქეუნტამდე - თანამედროვე შახემდე - ვრცელდებოდა.

არიანეს მიხედვით, ცნობილია აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მცხოვრები ტომების ცალკე პოლიტიკურ ერთეულებად ჩაპოყალიბების მიახლოებითი დროც. ს. ჭანაშიასა და გ. მელიქიშვილის დაკვირვებით, ეს შეიძლება მომხდარიყო I საუკუნის მეორე ნახევარსა თუ ბოლოს (108: 210; 126: 372).

სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებაა

დასავლეთ საქართველოში II საუკუნისათვის არსებულ სამეფოებს შორის ურთიერთობის, მათი ხასიათისა და წარმოშობის პირობების თაობაზე. ანალიზებს რა არიანეს მონაცემებს, ი. ჭავჭავაძის თვლის, რომ დასავლეთ საქართველოში არსებულ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის უფლებრივად თითქოს არავითარი განსხვავება არც უნდა ყოფილიყო, განსხვავება შეიძლება მნიშვნელობაზე ყოფილიყო უმთავრესად დამყარებული (104: 213). აქ, შვეიზლენისპირეთში, რომის პოლიტიკის განხილვის შემდეგ იგი აკეთებს დასკვნას, რომ "რომაელებს თავიანთი საყვარელი პოლიტიკური მცნება "DEVIDE ET IMPERA" აქაც განუხორციელებიათ და გაერთიანებული კოლხეთის მაგიერ ოთხი სამეფოს შექმნისათვის ხელი შეუწყვიათ (104: 214).

ს. ჭანაშია, მიმოიხილავს რა ჩვ. წ-ის I საუკუნეში კოლხეთსა და რომში შექმნილ საზოგადოებრივ - პოლიტიკურ ვითარებას, დასძენს, რომ "დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ოთხი სამთავროს არსებობა II ს. დამდეგს არის არა გარეშე ძალის მიერ თავზე მოხვეული, რომაული პრინციპის - "დაჰყავი და იბატონე!" - პრაქტიკული განხორციელების შედეგად მიღებული მდგომარეობა..., არამედ ნაყოფია ქვეყნის საკუთარი, შინაგანი განვითარებისა. ასეთი პოლიტიკა დასავლეთ საქართველოში ფაქტიურად ზედმეტიც უნდა ყოფილიყო რომაელებისათვის. რომაელებმა დასავლეთი საქართველო ხელთ ჩაიგდეს, როგორც სხვისი (მითრიდატე პონტოელის) საბრძანებლის ერთი ნაწილი, დასუსტებული, პოლიტიკურ მთლიანობასა და დამოუკიდებელ სახეს მოკლებული... ამრიგად, არიანეს მიერ აღწერილი მდგომარეობის ხელოვნურად შექმნას რომის მთავრობისათვის აზრი არ ჰქონდა (106: 311-312). აქ არსებულ სამეფოებს იგი პრიმიტიული სოციალური დიფერენციაციის ნიადაგზე

აღმოცენებულად თვლის და მიუთითებს, რომ ამ სამეფოებში უარესი სიძლიერითაა გამოხატული გვაროვნული წყობილების ნიშნები, გარკვეული წონა აქვს პირველყოფილ მონობასაც, მაგრამ მათთან შედარებით უპირატესადაც წარმოდგენილია ფეოდალური ურთიერთობის ჩანასახებიც. ამდენად, აქაურ მეფეთა ხელისუფლებაც ადრინდელი ფეოდალური დიფერენციაციის შედეგად მიაჩნია (106: 308-311).

განსხვავებულ თვალსაზრისს ავითარებს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში II საუკუნისათვის შექმნილი ვითარების შესახებ გ. მელიქიშვილი. იგი თვლის, რომ ჯერ პონტოელთა და შემდეგ რომაელთა ბატონობით კოლხეთის ადგილობრივი სახელმწიფოებრიობის დაცემამ და უცხოელთა (ჯერ პონტოს, შემდეგ რომის) საკმაოდ სუსტი ადმინისტრაციის დაფუძნებამ ხელ-ფეხი გაუხსნა მეზობელ მთიელებს ბარის რაიონებზე წარმატებული შეტევისათვის (65: 538). ჩრდილოეთ კოლხეთში და კიდევ უფრო ზემოთ მცხოვრები ეს ტომები უტევდნენ, აგრეთვე, ცენტრალურ კოლხეთს. ალბათ, წერს მკვლევარი, ასე გამოჩნდნენ სანაპირო ზოლში ახ. წ-ის I ს. სანიგები (დიოსკურიის რაიონში), აბაზგები მათ სამხრეთით და აფშილები (კიდევ უფრო სამხრეთით) (65: 539). მისი აზრით, ყველა ისინი უფრო ადრე იგულისხმებიან იმ მრისხანე სტიქიაში, რომელსაც სტრაბონი ჯიქების, ჰენიოხებისა და აქაელების სახელით იცნობს და რომლებიც ბატონობდნენ ჩრდილოეთ კოლხეთსა და მეზობელ ადგილებში. ამრიგად, გ. მელიქიშვილი თვლის, რომ არიანეს მიერ ხსენებული აფსილები, აბასკები და სანიგები ჩრდილოეთ კოლხეთსა და მეზობელი ადგილებიდან ზღვისპირეთში ჩამოსული ტომები არიან. მთიელ ტომთა ჩამოსახლებას ცენტრალურ კოლხეთში მკვლევარი ვარაუდობს სამხრეთიდანაც. სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მთიანეთ-

იდან, სადაც, აგრეთვე, გვაროვნული წყობილების დაშლის პროცესში მყოფი მეომარი მოსახლეობა სახლობდა. ესენი უმთავრესად დასავლურ – ქართული (ჭანური) ტომები იყვნენ. მათ, ისევე როგორც ჩრდილოეთ კოლხეთის მთიელებს, ვერაფერს უხერხებდნენ განთქმული რომაელი მხედართმთავრები (65: 540). "ჩამოსახლებული მთიელები, - წერს გ. მელიქიშვილი, ნაწილობრივ სდევნიან, მაგრამ ნაწილობრივ ერევიან ბარის ძველ, ადგილობრივ, ენით ზოგჯერ მათთან ახლოს მდგომ მოსახლეობას (ასეთი იყო, ალბათ, ვითარება, ლაზების გავრცელების ტერიტორიაზე, სადაც უკვე დიდი ხნის მანძილზე, აგრეთვე, მეგრულ-ჭანური (ზანური), კოლხური ტომები მოსახლეობდნენ) და ახალ გაერთიანებებს, ახალ ადრეკლასობრივ პოლიტიკურ ერთეულებს ქმნიან. ასეთი გაერთიანებები უნდა ყოფილიყო "მახელონებისა (მაკრონებისა) და ჰენიოხების", "ლაზების", "აფშილების" და "აბაზგების" სამეფო-სამთავროები, რომელთაც იხსენიებენ რომაული წყაროები ახ. წ-ის დასაწყისში ისტორიული კოლხეთის სანაპიროზე" (65: 540-541).

გ. მელიქიშვილი, აფასებს რა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში წარმოშობილი ამ სამეფოების სოციალურ ბუნებასა და განვითარების ხასიათს, წერს: "მთიელთა ჩამოსახლებამ, რომელთა შორის ძლიერი იყო გვაროვნული წყობილების ტრადიციები, ერთგვარად გააახალგაზრდავა კოლხეთის საზოგადოება, გააძლიერა "ერი" თავისუფალ მეთემეთა ფენა, თუმცა, ამასთანავე, ჩამოსახლებული მთიელებიც ადრეკლასობრივი საზოგადოების დონეზე აიყვანა. "მახელონებისა და ჰენიოხების" და ლაზთა სამეფოები მაინც ასეთ ადრეკლასობრივ სახელმწიფოებრივ წამონაქმნებს წარმოადგენდნენ. უფრო ძნელია მსჯელობა აფშილებისა და აბაზგების

“სამეფოების“ ხასიათის შესახებ... აქ მთიელთა სრული დომინირება სუფევდა... უფრო საფიქრებელია, რომ აქ არსებული გაერთიანებები (აფშილების, აბაზგების, სანიგების...) ტომთა კავშირებს წამოადგენენ სახელმწიფოებრიობის ძლიერი ჩანასახებით“ (65: 547-548). ამ საკითხების განსხვავებულ ახსნას იძლევა მკვლევარი ნ. ლომოური. იგი, ეხება რა არიანეს ცნობებს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ჩვ. წ-ის II საუკუნეში შექმნილი ვითარების თაობაზე, განიხილავს ამ საკითხზე ისტორიოგრაფიაში არსებულ შეხედულებებს და მიუთითებს, რომ “აღნიშნული მოვლენის ახსნას ჩვენ მაინც კოლხეთის სამეფოს ძველადვე არსებულ თავისებურებებში ვხედავთ და ამ სამეფოთა წარმოქმნას ერთიანი კოლხეთის დაშლის შედეგად მივიჩნევთ, ივ. ჭავჭავიძისა და ს. ჭანაშიას მსგავსად, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ მოვლენის მიზეზად არც რომის მიერ კოლხეთისათვის თავსმოხვეულ პოლიტიკას და არც ქვეყნის ფეოდალიზაციის პროცესს ვთლით, არამედ იმ კონკრეტულ საერთო-პოლიტიკურ სიტუაციას, რომელიც იმ ხანებისათვის ამიერკავკასიასა და მეზობელ ქვეყნებში შეიქმნა“ (53: 21).

ნ. ლომოური უფრო ქვემოთ განმარტავს იმ კონკრეტულ საერთო-პოლიტიკურ სიტუაციასაც: “კოლხეთის სამეფოს არსებობის ხანაშივე მოქმედი ტენდენციების გაძლიერების წინააღმდეგ ბრძოლის შეუძლებლობა, გამოწვეული ამიერკავკასიაში საერთო პოლიტიკური სიტუაციის რომის საზიანოდ შეცვლით, კოლხეთის ცალკეულ “სკეპტუხთა“ გააქტიურებითა და იბერიის მომძლავრება-გააგრესიულებით, არის, ჩვენი აზრით, კოლხეთის ტერიტორიაზე ცალკეულ სამეფოთა წარმოქმნის ობიექტური პირობები და რეალური მიზეზები“ (53: 23).

დასავლეთ საქართველოში არსებულ ამ პოლიტიკურ ერთეულთა სოციალური ბუნების ანალიზისას ნ. ლომოური მიმოიხილავს ს. ჯანაშიას, გ. მელიქიშვილის და სხვათა შეხედულებებს და დაასკვნის, რომ "დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებულ სამეფოთა სოციალური ბუნების განსაზღვრისას ახ. წ-ის I-III საუკუნეებში, ჩვენ ისინი უნდა მივიჩნიოთ ექსპლოატაციის სხვადასხვა ფორმების ერთდროულად მქონე გარდამავალი ტიპის კლასობრივ საზოგადოებად და ძირითადად გავიმეოროთ ს. ჯანაშიას... დახასიათება, რომელიც გულისხმობს აქ პირველყოფილ-თემური ურთიერთობის მნიშვნელოვან გადმონაშთებსაც, მონობასაც და ფეოდალური ურთიერთობის საწყისებსაც" (53: 29).

დასავლეთ საქართველოში ჩვ. წ-ის I საუკუნეებში შექმნილი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების საფუძვლიანი ანალიზი, II საუკუნისათვის აქ არსებულ პოლიტიკურ ერთეულთა (სამეფოთა) შექმნის პირობების, დროის და მათი სოციალური არსის გარკვევა, ამ დროს აქ განვითარებული სხვა მნიშვნელოვანი მოვლენების, კერძოდ, ქრისტიანობის გავრცელების საკითხების ახსნასაც შეუწყობს ხელს; ამიტომ შევეცდებით, წარმოვადგინოთ ჩვენი თვალსაზრისი ამ საკითხებზე.

ძვ. წ-ის I საუკუნის 60-იან წლებში, როცა პომპეუსმა იბერია დალაშქრა და გადმოვიდა კოლხეთში, სადაც სარდალი სერვილიუსი შეეგება პონტოს დამცველი ფლოტით (78: 380), კოლხეთის მმართველად მან ვინმე არისტარქე დააყენა. როგორც ჩანს, ამ დროს ცენტრალური კოლხეთი მაინც ერთიანი ქვეყანა იყო. არისტარქემ მონეტაც კი მოჭრა, რომელიც საკმაოდ მხატვრული გემოვნებითაა შესრულებული. არისტარქეს სარეზიდენციო ცენტრად ფაზისია მიჩნეული (65: 506).

აქედან მოყოლებული ვიდრე ჩვ. წ.-ის II საუკუნემდე, როცა კოლხეთში რამდენიმე სამეფო ჩანს, უმნიშვნელოვანეს მოვლენებს ჰქონდა ადგილი როგორც მთლიანად საქართველოს, ისე მისი მეზობელი ქვეყნების ცხოვრებაში. შინაპოლიტიკური ბრძოლები, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ძვ. წ.-ის I საუკუნის მეორე ნახევრის რომის სახელმწიფოში, რესპუბლიკური მმართველობის დამხობით დასრულდა (30 წ.). მომდევნო ხანის იმპერიის მმართველები აქტიურად ველარ მოქმედებენ აღმოსავლეთში, აქ უფრო პართია მძლავრობს. ამიტომ მზადდება პირობები იბერიასა და რომს შორის სამოკავშირეო ურთიერთობის დასამყარებლად. რომს იბერია სჭირდებოდა კავკასიის გადმოსასვლელების დასაცავად და გასამაგრებლად, ამასთან, საჭირო შემთხვევაში, კავკასიელ მომთაბარეთა მოკავშირის სახით გამოსაყენებლად. იბერიას ამ პირობებში, როგორც უშუალო მეზობლები, პართია და სომხეთი უფრო საშიშად მიაჩნდა, ვიდრე რომი, ამიტომ მასთან დაახლოება უფრო ხელსაყრელად ჩათვალა. ამან ხელი შეუწყო იბერიის გაძლიერება-განმტკიცებას.

სულ სხვანაირად განვითარდა მოვლენები კოლხეთში. არისტარქეს დროის კოლხეთი (65-47 წ. წ.), როგორც ჩანს, ცალკე ადმინისტრაციული ერთეულია, შემდეგ პონტოს მეფეთა დაქვემდებარებაში მოექცა, მაგრამ ახ. წ.-ის 63 წლიდან, როცა იმპერატორმა ნერონმა პონტოს სამეფო გააუქმა და თავის პროვინციად აქცია, იგივე ბედი ეწია კოლხეთსაც. იგი კაპადოკიის პროვინციის ნაწილია და მის ზღვისპირა ციხე-ქალაქებში რომაული გარნიზონები დგანან. იოსებ ფლავიუსი, ასახავს რა ახ. წ.-ის I საუკუნის დასასრულის მდგომარეობას, წერს, რომ ჰენიონები და კოლხები, ტავრები და ბოსფორელები, საერთოდ პონტოსა და მეოტიდის გარშემო

მცხოვრები ხალხები, რომლებიც წინათ საკუთარ მბრძანებლებსაც არ სცნობდნენ, ახლა მორჩილებაში იმყოფებიან 3000 ჰობლიტისა და 40 სამხედრო ხომალდის ძალით (66: 538). ეს რომაული სამხედრო ნაწილები უპირატესად მცირე აზიელებით იყო დაკომპლექტებული (122: 185-187). რომის იმპერია, როგორც ჩანს, საკუთარი პრობლემების მიუხედავად, დიდ ყურადღებას უთმობს კოლხეთს, მის ზღვისპირა ქალაქებში (აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი...) რომაული ჯარები ჰყავს ჩაყენებული. ეს არცაა გასაკვირი. მაშინ, როცა იმპერიას პრობლემები ჰქონდა პალესტინა-იუდეაში და იქ სასტიკად გაუსწორდა ებრაელებს (84: 21), აჯანყება დაიწყო კოლხეთშიც. აჯანყებულებმა ანიკეტის წინამძღოლობით ამოხოცეს რომაელი ჯარისკაცები და ხელთ იგდეს ტრაპეზუნტი (114: 65). მართალია, რომაელებმა ჩაახშეს აჯანყება, მაგრამ ასევე დაინახეს აღმოსავლეთ შავისზღვისპირეთის სანაპიროზე მცხოვრებ ტომთა უკმაყოფილება რომის იმპერიის პოლიტიკის მიმართ და საჭირო შემთხვევაში მათი ურთიერთმხარდაჭერა. დამპყრობლებისათვის აშკარა გახდა, რომ აქ უფრო მოქნილი პოლიტიკის გატარება იყო საჭირო. როგორც ჩანს, იმპერიამ ამ დროიდან კოლხეთთანაც სამოკავშირო ურთიერთობა არჩია და ამასთან ხელი შეუწყო კოლხეთის ერთიანი სახელმწიფოს დაშლასა და ცალკეული პოლიტიკური ერთეულების ჩამოყალიბებას. ტომთა დაშლის ეს პროცესი განპირობებული იყო, ერთი მხრივ, აქ მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური პროცესებით (ძირითადად დასრულებულია სკეპტუხთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, მთიელ ტომთა მიგრაციისა და მოსახლეობის სოციალური დიფერენციაციის პროცესი, სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის გააქტიურება მეზობელ ქვეყნებთან, რომაელთა ბატონობის სიმძიმე) და,

მეორე მხრივ, სახელმწიფოებრივი ხელისუფლების სისუსტით. როგორც ჩანს, ჯერ პონტოელთა და შემდეგ რომაელთა ბატონობამ მოშალა ადგილობრივი მმართველობა, დამპყრობელთა სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება კი აშკარად სუსტი იყო. ქვეყანა ანარქიამ და ძალმომრეობამ მოიცვა. ასეთ პირობებში ყველა ტომს თავისი თავისათვის უნდა ეშველა. მით უმეტეს, რომ რომის იპერიას თავისი პრობლემები ჰქონდა და მისთვის მთავარი იყო, აქ გავლენა არ დაეკარგა. ამიტომაც, რომ თითოეულ ტომს თავის მეფეს უმტკიცებდა რომის ხელისუფალი, რითაც ხელს უწყობდა ქვეყნის პოლიტიკურ დაქუცმაცებულობა - დაშლას.

სახელმწიფო ხელისუფლების სისუსტემ კოლხეთში ხელი შეუწყო მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვან, პროცესს მთიელ ტომთა მიერ ბარის მიწების დაკავებას. ამ დროს მთიელი ტომები გვაროვნული წყობილების დაშლის სტადიაზე იმყოფებოდნენ, მათ მსხვილი გაერთიანებები - ტომთა კავშირები გააჩნდათ და წარმოადგენდნენ მნიშვნელოვან სამხედრო ძალას. ხშირად რომაული რეგულარული ნაწილებიც კი უძლურნი იყვნენ მათ წინაშე. ნადავლის ხელში ჩასაგდებად ისინი თავს ესხმოდნენ არა მარტო გემებს, არამედ დასახლებულ პუნქტებსა და ქალაქებსაც კი. ნოყიერი მიწების ძებნამ და ნადავლის ძიებამ ისინი ბარისაკენ დაძრა. რომაელთა სამხედრო ნაწილები, უმეტეს შემთხვევაში, მათთან ბრძოლაში უმწეონი იყვნენ, ადგილობრივი მოსახლეობა კი ისე იყო შეწყუხებული არეულობითა და რომაელთა ბატონობით, რომ ჯეროვან წინააღმდეგობას არ უწევდა მთიელებს, ანდა ვერ ახერხებდა მათთან გამკლავებას. სტრაბონის ცნობით, ჩრდილო კოლხეთის სანაპიროზე ჯიქებმა აიძულეს ადგილობრივი, მკვიდრი მოსახლეობა, დაეტოვებინათ თავიანთი სამკვიდრებელი,

ხოლო პლინიუსის ცნობით, ჰენიოხებმა ჩვ. წ-ის I საუკუნეში გაძარცვეს პიტიუნტი (ბიჭვინთა) და დაარბიეს დიოსკურია (სებასტოპოლისი-სოხუმი) (66: 539).

შესაძლებელია, არ დავეთანხმოთ აკად. გ. მელიქიშვილს იმაში, რომ სანიგები, აბაზგები და აფშილები იგულისხმებოდნენ სტრაბონის მიერ დასახელებულ მთიელ ტომებში: ჭიქებში, ჰენიოხებში და აქაელებში (66: 539), მაგრამ ერთი ცხადია: ეს ტომები რომ კოლხეთში მცხოვრები ტომების დაშლის პროცესის თანამედროვე და მონაწილენი არიან, დავას არ უნდა იწვევდეს.

ჩვენ ვიზიარებთ ს. ჯანაშიასა და ნ. ლომოურის თვალსაზრისს იმის თაობაზე, რომ აღმოსავლეთ შავისღვისპირეთში ჩვ. წ-ის I და II საუკუნეების მიჯნაზე პოლიტიკურ ერთეულთა წარმოშობის მთავარი მიზეზი ამ ქვეყნის შიგნით განვითარებული ტენდენციები (საზოგადოების მკვეთრი დიფერენციაცია, ცალკეულ სკეპტუხთა გააქტიურება, ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტე) და გარეშე ძალთა გააქტიურება იყო. მაგრამ, ამასთან, ამ პროცესის ხელშემწყობ ფაქტორად ვთვლით რომის იპერიის დაკავებულობას თავისი პრობლემებით, ერთგვარ წაყრუებასა და შეგუებას აქ მიმდინარე მოვლენებისადმი, რაც არაპირდაპირ მათთვის დამახასიათებელი "DEVIDE ET IMPERA"—დაჰყავი და იბატონეს" პოლიტიკის გატარებას გულისხმობდა.

ასე რომ, ჩვენი აზრით, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში I და II საუკუნეების მიჯნაზე პოლიტიკურ ერთეულთა წარმოშობა განაპირობა როგორც ქვეყნის (კოლხეთის) შიგნით მიმდინარე პროცესებმა, ისე მის მეზობელ ქვეყნებსა და ხალხებში განვითარებულმა მოვლენებმაც. ეს პროცესები და მოვლენები, სხვა ფაქტორებთან ერთად, გახდა საფუძველი

დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებისა.

ქრისტიანობის გავრცელება

ქრისტიანობა ჩაისახა ჩვ. წ-ის დასაწყისში რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში, კერძოდ პალესტინა-იუდეაში. ამ დროს, მართალია, იმპერია გარეგნულად ბრწყინავდა, მაგრამ ღრმა ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კრიზისს განიცდიდა. იმპერია შეაზანზარა პროვინციებში დაწყებულმა გრანდიოზულმა აჯანყებებმა და 68-69 წლების სამოქალაქო ომმა.

განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო ჩვ. წ-ის 67 წლის აჯანყებამ პალესტინაში. ებრაელებმა ჯერ კიდევ ჩვ. წ-მდე VI საუკუნიდან არაერთი გამანადგურებელი დარტყმა იგემეს ბაბილონელების, სპარსელების, მაკედონელებისა და სელევკიდებისაგან (134: 65), ამიტომ ახლა განსაკუთრებული თავგამოდებით იბრძოდნენ დამპყრობელი რომაელების წინააღმდეგ. მათ ამოწყვიტეს რომაელთა გარნიზონები იერუსალიმსა და პალესტინის სხვა პროვინციებში და დახმარებისათვის მიმართეს სხვადასხვა პროვინციებში მიმობნეულ ებრაელებს. ამიტომ იმპერიის ჯარებმა სასტიკად ჩაახშეს აჯანყება, დაანგრის და მიწასთან გაასწორეს ებრაელთა პოლიტიკური და რელიგიური ცენტრი იერუსალიმი თავისი ტაძრით, გაძარცვეს ქვეყანა და ხელთ იგდეს ასი ათასი მონა (84: 21).

დამარცხებით დამთავრდა რომის მიერ დაპყრობილ გერმანელ და გალ ტომთა აჯანყებებიც. იმპერიამ თავისი ძალაუფლების ქვეშ გააერთიანა მთელი ევროპა, მცირე აზიის უდიდესი ტერიტორიები, ჩაახშო ყველა აჯანყება, სამოქალაქო ომი და რევოლუცია, რომელიც კი საშიშროებას უქმნიდა მას.

I საუკუნის ბოლოსათვის იმპერიამ პროვინციებში დაამსხვრია წინანდელი პოლიტიკური წყობილება და ცხოვრების ძველი საზოგადოებრივი პირობები. მოსახლეობა დაიყო რომის მოქალაქეებად და ქვეშევრდომებად. წინანდელი წოდებრივი დაყოფის ნაცვლად. შემოიღეს გადასახადთა ერთიანი სისტემა, რომელიც უკიდურესად აჩანაგებდა მწარმოებელ ფენებს (84: 18). ასეთი აუტანელი ყოფის წინააღმდეგ გაბრძოლებამ შედეგი არ გამოიღო. მოსახლეობა, განსაკუთრებით პროვინციებისა, სასოწარკვეთილებამ მოიცვა. სწორედ ამ საყოველთაო ეკონომიკური, პოლიტიკური და მორალური კრიზისის პირობებში წარმოიშვა ქრისტიანობა. ქრისტიანობა, სხვა აღრინდელი რელიგიებისაგან განსხვავებით, შედარებით გვიან, აღმოსავლური ცივილიზაციების განვითარების იმ საფეხურზე წარმოიშვა, როცა სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წინააღმდეგობანი უაღრესად დაძაბული იყო. ასეთ პირობებში რელიგიას, რომელსაც ფართოდ გავრცელების პრეტენზია ჰქონდა, უნდა ეპასუხა ეპოქის მოთხოვნებისათვის: შეეთავაზებინა თუნდაც ილუზიური, მაგრამ წონადი წინადადებები, საშუალებები და გზები საზოგადოებაში არსებული წინააღმდეგობებისა და პრობლემების გადასაწყვეტად; ახალ რელიგიას უარი უნდა ეთქვა ეთნიკური შეზღუდულობისათვის, რაც აღრინდელ რელიგიებს ახასიათებდა; ახალი რელიგია უნდა ყოფილიყო ინტელექტუალური, რომელსაც ათვისებული ექნებოდა ახლოაღმოსავლეთ-ხმელთაშუაზღვისპირეთის რეგიონში არსებული რელიგიების კულტურულ-თეოლოგიური მონაპოვარი (115: 80-81).

ამ დროს იმპერიაში მრავალი რელიგია (წარმართული, რომაული პოლითეიზმი, სპარსული მითრაიზმი, ბევრი აღმოსავლური კულტი და ბოლოს, სახელმწიფოს ოფიციალური რელ-

იგია - რომის იმპერატორთა კულტი) მოქმედებდა, მაგრამ გაიმარჯვა ქრისტიანობამ, რადგან იგი ყველაზე მეტად გამოსატავდა უკიდურესად მძიმე მატერიალურ და სულიერ მდგომარეობაში მყოფი რომაელი ლატაკისა თუ მდიდრის განწყობილებას.

ქრისტიანები თავიანთი სახელით რომაელ მწერალთა თხზულებებში პირველად მოხსენიებულნი არიან იმპერატორ ნერონის (54-68 წ.წ.) დროს ქალაქ რომში მომხდარი უზარმაზარი ხანძრის მოვლენების აღწერისას (130: 163).

ქრისტიანული იდეები და შეხედულებანი სწრაფად გავრცელდა რომის იმპერიის სხვა პროვინციებსა და მოსაზღვრე ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოშიც. ეს არ იყო შემთხვევითი მოვლენა. აკად. ი. ჯავახიშვილმა ქართული წარმართობის საფუძვლიანი შესწავლით, აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოში წარმართულ ღვთაებათა სახელების, მათდამი პატივისცემის წესებისა და რიტუალების ანალიზის საფუძველზე დაასკვნა, რომ "ოდესღაც ქართველ ტომებს სათაქისთავო სათემო ღვთაებათა გარდა ყველასათვის საერთო რწმენაც ჰქონიათ, საერთო ქართული წარმართობაც ყოფილა (104: 155). ეს კი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ახ. წ-ის დასაწყისისათვის საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების არამართო სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური პირობები ყოფილა შექმნილი, არამედ "წარმართობაში ჩამოქნილი რელიგიური ცნობიერება მომზადებული იყო ქრისტიანობის მისაღებად" (14: 9).

საქართველოში ქრისტიანობის I საუკუნიდან გავრცელების შესახებ არსებობს როგორც III-IV და მომდევნო საუკუნეების უცხოელ ავტორთა ცნობები (26: 29-30; 28: 41-42; 33: 209-213; 29: 57-59), ისე ლეგენდა-გადმოცემები, რომლებიც აისახა "ქარ-

თლის ცხოვრებაში“ ჩანართის სახით (91: 36-43), სადაც ქრისტეს მოციქულთა მისიონერული საქმიანობაა აღწერილი. ამ სახის ლიტერატურაში დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის პირველ გამავრცელებლად ანდრია პირველწოდებული, სვიმონ კანანელი, მატათა და სხვა პირველმოციქულებია დასახელებული, მაგრამ ცალკეულ წყაროებსა და ლიტერატურაში ზუსტად არ ემთხვევა იმ ადგილთა სახელწოდებანი, სადაც იქადაგეს მოციქულებმა, ეს მოვლენები არაა ასახული V-IX საუკუნეების ქართულ რელიგიურ, თუ ისტორიულ თხზულებებში; ამიტომ ბევრი თვალსაჩინო მკვლევარი, მართალია, ქრისტიანობის გავრცელებას დასავლეთ საქართველოში პირველივე საუკუნიდან თვლის შესაძლებლად, მაგრამ ეჭვქვეშ აყენებს პირველმოციქულთა აქ მოღვაწეობას და შესაბამისად ამ ისტორიული წყაროებისა და ლიტერატურის სანდოობას (104: 36-43; 109: 95).

III-IV საუკუნეების საეკლესიო მოღვაწე ევსევი კესარიელი (260-340 წ.წ.) "საეკლესიო ისტორიაში" წერს: "როდესაც ჩვენი მაცხოვრის წმინდა მოციქულები და მოწაფეები მთელ მსოფლიოში გაიფანტნენ, თომას, როგორც გადმოცემა გვიამბობს, პართია ხვდა წილად, ანდრიას - სკვითია, იოანეს - აზია" (26: 29-30).

III საუკუნის დასასრულისა და IV საუკუნის მე-2 ნახევრის მოღვაწეებს—დოროთეოს ტვირელს და ეპიფანე კვიპრელს—ეკუთვნით ცნობა იმის შესახებ, რომ "ანდრია... მივიდა დიდ სებასტოპოლში, სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე (პარემბოლე-ჭარის "ბანკი-საყოფელი") და მდინარე ფაზისი, სადაც ცხოვრობენ უშინაგანესი ეთიოპნი (კოლხნი)". ეს ცნობა დოროთეოს ტვირელის სახელით დაცულია X საუკუნის ქარ-

თულ ხელნაწერებშიც (ვსარგებლობთ: 39: 223).

სხვა ტექსტებში, სახელდობრ იერონიმეს თხზულებების დამატებაში, რომელიც მიეწერება IV საუკუნის ავტორს—სოფრონის, ნათქვამია: "ანდრიამ, როგორც გადმოგვცეს წინაპრებმა, იქადაგა დიდ სებასტოპოლში, სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე და მდინარე ფაზისი". ამავე ტექსტში ანდრია პირველწოდებულის თანამოღვაწე მატათას შესახებ ნათქვამია: "მატათამ... იქადაგა სახარება მეორე ეთიოპიაში (კოლხეთში), სადაც არის აფსარის ციხე-სიმაგრე და ჰვსის ნავსადგური. იქვე გარდაიცვალა და დამარხულია ღღემდე" (39: 223-224).

V საუკუნის მოღვაწე თეოდორიტე კვირელი მიუთითებს: "... მიმოსვლასა შინა წმინდათა მოციქულთასა ანდრია პირველწოდებულისა მიერ ქადაგება შორის ავაზგია სა, რომელ არს აფხაზეთი და მიერ წარვლა ოსეთად, და კუალად ბართლომეს მიერ მიმოსვლა ჩრდილოეთისა, რომელ არს ქართლი" (39: 214).

"საეკლესიო ანალებში" ვკითხულობთ: "იბერიის იმ ნაწილმა, რომელიც პონტოს ზღვასთან მდებარეობს და კოლხეთად იწოდება, სახარება ჯერ კიდევ იმპერატორ ტრაიანეს დროს მქადაგებელი ჰაპის წმინდა კლიმენტის შემწეობით მიიღო. ეს უკანასკნელი იმ მხარეში გადასახლებაში იყო" (88: 65). როგორც ცნობილია, იმპერატორი ტრაიანე 98-117 წლებში მმართველობდა, ხოლო ჰაპ წმ. კლიმენტის ზეობის წლებია 88-97.

უფრო გვიანი პერიოდის, VIII საუკუნის დასასრულის ცნობილი მოღვაწე ეპიფანე კონსტანტინეპოლელი, რომელსაც ეკუთვნის შრომები "მარიამის ცხოვრება" და "ანდრიას ცხოვრება", წერს: "ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ დამოძღვრა

სკვითები და სოგდიანები და გორსინები დიდს სებასტოპოლში, სადაც არის აფსარის ციხე, ჰისოს ნავსადგური და მდინარე ფაზისი; იქ მოსახლეობენ იბერიელები, სუსები, ფუსტელები და ალანები“. აქვე ავტორი განაგრძობს, რომ პენტეკოსტის (ე. ი. სულიწმინდის მოფენის) შემდეგ ანდრია, სიმონ კანანელი, მათე და თადეოზი დარჩნენ იქ ავგაროსთან, დანარჩენებმა კი მოიარეს ქალაქები... მათე მოწაფეებითურთ დარჩა იმ ქვეყნებში, ქადაგებდა და სასწაულებს ახდენდა, ხოლო სიმონ და ანდრია წავიდნენ ალანიაში და ქალაქ ფუსტაში“... (17: 57-58).

როგორც უცხოელი ავტორების ცნობებიდან ჩანს, ანდრია პირველწოდებულის სამისიონერო ადგილებად ევსევი კესარიელი ასახელებს სკვითიას; დოროთეოს ტვირელი და ეპიფანე კვიპრელი დიდ სებასტოპოლისს, აფსარის ციხეს და მდინარე ფაზისს; თეოდორიტე კვირელი ავაზგიას (აფხაზეთს), ქართლს, "დიდ სებასტოპოლს", სადაც არის აფსარის ციხე, ჰვსის ნავსადგური და მდინარე ფაზისი. ევსევი კესარიელის მიერ დასახელებულ სკვითიას გარდა, რომელშიც შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გადაჭიმული ტერიტორია იგულისხმება (15: 30; შდრ. 48: 58), ყველა დასახელებული პუნქტი დასავლეთ საქართველოს, ისტორიული ეგრისის ფარგლებში თავსდება. მართალია, ამ ავტორების თხზულებათა პირველ ჩანაწერებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ ცნობილი მკვლევრის პ. ინგოროყვას მტკიცებით, აქ მოხსენიებული გეოგრაფიული ნომენკლატურა (ჰვსი-სუსერამენი-სურამენე V ს-დან) უდავოს ხდის, რომ მათი პირველდენანი III-IV საუკუნეებიდან უნდა მომდინარეობდეს (39: 224-225).

ქართულ საისტორიო წყაროებში ცნობები მოციქულთა მისიონერული საქმიანობის შესახებ, აკად. ი. ჯავახიშვილის

აზრით, მხოლოდ X საუკუნიდან ჩნდება (104: 326). ესაა ჩანართი "ქართლის ცხოვრებაში", რომელიც XVIII საუკუნის დასაწყისში ვახტანგ VI მიერ შექმნილმა "სწავლულ კაცთა კომისიამ" შეიტანა და მკვლევართა მიერ იგი დათარიღებულია X საუკუნით. ჰ. ინგოროყვას აზრით, ანდრია პირველწოდებულის მოგზაურობის შესახებ უნდა სცოდნოდა გიორგი მერჩულეს, რადგან "გროგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში" ავტორი დასავლეთ საქართველოს - აფხაზეთის საზღვრებად იმ პუნქტებს ასახელებს, რომელიც იმ გადმოცემაშია მოცემული (39: 221). ასევე, მისი აზრით, გადმოცემას მოციქულთა შესახებ იცნობდა, აგრეთვე, ანონიმი ავტორი, რომელსაც ეკუთვნის პოემა მიქაელ საბაწმინდელის შესახებ (IX ს.). მასში ქართლი მოციქულთა წილხვდომილ ქვეყნად არის გამოცხადებული (40: 116-119, 249-254), მაგრამ პირდაპირი ქართული ისტორიული წყარო საქართველოს ტერიტორიაზე მოციქულთა მისიონერული მოღვაწეობის შესახებ X საუკუნეზე ადრინდელი არ მოგვეპოვება და, ივ. ჯავახიშვილის თქმით, "პირველად ამ თქმულების შესახებ ქართულსა და ბერძნულ ფართო წრეებში საუბარი და მისით დასაბუთება XI საუკუნეში დაუწყიათ. ამის თავგამოდებული მებრძოლი კი გიორგი მთაწმინდელი ყოფილა (104: 226). აქედან გამომდინარე, ი. ჯავახიშვილი ასკვნის, რომ "ამ თქმულებას ქართველთა გაქრისტიანების ისტორიისათვის რეალური მნიშვნელობა არა აქვს" (იქვე, 226).

XI საუკუნეში ბიზანტიასა და საქართველოში შექმნილი პირობებისა და ბიზანტია-საქართველოს ეკლესიათა შორის ურთიერთობათა გამწვავების გამო, ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველები—გიორგი მთაწმინდელი, გიორგი მცირე, ეფრემ მცირე და სხვები—სისტემატურად იშველიებენ ცნობებს ქრისტეს

მოციქულთა მისიონერული საქმიანობის შესახებ საქართველოში. პირველმოციქულთა ქადაგებას საქართველოში აღიარებდნენ და განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ცნობილი მოღვაწეები (თ. ბატონიშვილი, პლ. იოსელიანი, დ. ბაქრაძე, მ. ჯანაშვილი, და სხვა); დაიწერა, აგრეთვე, საინტერესო გამოკვლევები და წერილები (ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, ს. ყაუხჩიშვილი, ა. ჯაფარიძე, ვ. გოილაძე, ი. ბექურიშვილი, ს. გოგიტიძე, და სხვები). მიუხედავად ზემოთ თქმულისა, იმის გამო, რომ ბერძნული და რომაული წყაროების პირველდენები, რომლებშიც მოციქულთა მისიონერული მოღვაწეობაა აღწერილი, ჩვენამდე არაა მოღწეული და ხშირ შემთხვევაში მათში გეოგრაფიულ ადგილთა სახელწოდებებიც სხვადასხვაა მოხსენიებული, ამასთან, ქართულ ისტორიულ თუ ლიტერატურულ თხზულებებში მხოლოდ X საუკუნიდან ვხვდებით ცნობებს მათ შესახებ, თანამედროვე ქართულ ისტორიულ მეცნიერებაში არაა გაბატონებული აზრი ქრისტეს პირველმოციქულთა (ანდრია პირველწოდებული, სვიმონ კანანელი...) საქართველოს ტერიტორიაზე მოღვაწეობის შესახებ. ამიტომ საჭირო ხდება ამ საკითხზე უფრო ვრცლად მსჯელობა.

ქრისტიანობის გავრცელება ამა თუ იმ ქვეყანაში, კერძოდ კი დასავლეთ საქართველოში, იმდენად დიდმნიშვნელოვანი საკითხია, რომ მისი დაკავშირება და ახსნა ერთი რომელიმე ფაქტით ან პიროვნების მოღვაწეობით შეუძლებელია. იგი შემზადებული უნდა ყოფილიყო მრავალი ფაქტორით, უპირველეს ყოვლისა, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობით.

ძვ. წ-ის II საუკუნისათვის ძლიერი კოლხური სახელმწიფო

დაეცა და აქ გაბატონებისათვის დაიწყო ხანგრძლივი ბრძოლა ამ ღროს უძლიერეს სახელმწიფოებს პონტოსა და რომს შორის. I საუკუნის 60-იან წლებში ეს ბრძოლა რომაელთა გამარჯვებით დამთავრდა.

ჯერ პონტოელთა და შემდეგ რომაელთა ბატონობამ მოშალა ადგილობრივი მმართველობა, დამპყრობთა სახელმწიფოებრივი ხელისუფლება კი აშკარად სუსტი იყო. ამიტომ ქვეყანა ანარქიამ და ძალმომრეობამ მოიცვა, რამაც საუკუნეების წინათ სკეპტუნების მიერ დაწყებული ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის ლოგიკურ დასასრულამდე მიიყვანა. ამან განაპირობა, ერთი მხრივ, ერთ კრებით სახელწოდებაში გაერთიანებული კოლხების ტომების დაშლა, რომლის ბაზაზეც ძირითადად შეიქმნა არიანეს მიერ ხსენებული პოლიტიკური ერთეულები და, მეორე მხრივ, მთიელ ტომთა კიდევ უფრო გააქტიურება და ერთი ნაწილის ადგილობრივ მოსახლეობაში შერევა. ეს უკანასკნელნი თემური წყობილების რღვევის პროცესს განიცდიან და შესაბამის გავლენას ახდენენ ადგილობრივ მოსახლეობაზე.

ამავე პერიოდში რომის იმპერია ცდილობს აქ თავისი გავლენის შენარჩუნებას, ამიტომ მნიშვნელოვან ციხეებსა და ქალაქებში (აფსაროსი, ფაზისი, დიოსკურია-სებასტოპოლისი) ჩაყენებული ჰყავს გარნიზონები, რომლებიც უპირატესად მცირეაზიელებით არის დაკომპლექტებული. ასე რომ, ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნის ბოლოს ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე შეიქმნა ისეთი სიციალურ-პოლიტიკური ვითარება (მთიელ ტომთა ხშირი ჩამოხდომები და ბარის მოსახლეობის ძარცვა, ტერიტორიების დაკავება, მსხვილ ტომობრივ გაერთიანებათა შექმნა, რომაელთა ბრძოლა აქ გავლენის შენარჩუნებისათვის და ამ მიზნით ციხეებსა და

ქალაქებში გარნიზონების ჩაყენება, ადგილობრივი მოსახლეობის მდგომარეობის დამძიმება), რომელმაც ნოყიერი ნიადაგი მოუშადა ქრისტიანული იდეების გავრცელებას. ამ საქმეში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რომის იმპერიის გაზრდილმა ინტერესმაც – ამ ქვეყანასთან მას ჰქონოდა ინტენსიური პოლიტიკური და სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა, რათა მისი სახით ჰყოლოდა კავკასიონის გადმოსასვლელების საიმედო დამცველი. სოხუმსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე, აგრეთვე ქობულეთ-ბობოყვათის შემოგარენში და გონიო-აფსაროსის მიდამოებში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი მასალები მიუთითებენ საქართველოს შავი ზღვისპირა ცენტრების იმპერიის აღმოსავლურ რეგიონებთან აქტიურ სავაჭრო-ეკონომიკურ და კულტურულ ურთიერთობაზე (24: 77-78; 35: 114; 116: 34; 9: 110-114; 118: 120-135; 103: 111-127). ქრისტიანული იდეების აქ გავრცელებას, შექმნილ პირობებთან ერთად, ხელს უწყობდნენ ციხეებსა და ქალაქებში ჩაყენებული რომაული გარნიზონებიც, რომელთა ძირითად კონტინგენტს მცირე აზიელები შეადგენდნენ. მცირე აზია კი ამ დროს ის რეგიონია რომის იმპერიაში, სადაც ჩაისახა და გავრცელდა ქრისტიანული იდეები და უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამ ტერიტორიებიდან წამოყვანილ ლეგიონერთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ქრისტიანულ იდეებს იყო ნაზიარები.

აი, ასეთ პირობებში გამოჩნდნენ საქართველოს, ისტორიული კოლხეთის, ტერიტორიაზე ქრისტიანობის პირველი მქადაგებლები—პირველმოციქულები ანდრია პირველწოდებული, სვიმონ კანანელი და მატათა (18: 23). პირველმოციქულების შემოსვლას კოლხეთში ქართული წყაროებიდან გვაუწყებს ჩანართი "ქართლის ცხოვრებაში", რომლის მიხედვით, ანდრია პირველწოდებული, სვიმონ კანანელთან ერთად, ეწვია ჯერ

ტრაპიზონის მხარეს, შემდეგ "ქვეყანასა, რომელსაც დიდ-აჭარა ეწოდების". აქ ხსენებული "ქვეყანა ქართლისა დიდაჭარა", აკად. დ. მუსხელიშვილის აზრით, მთლიანად აჭარისწყლის ხეობას უნდა გულისხმობდეს (70: 194), რადგანაც გაცილებით ადრე აჭარის ტერიტორიაზე, ისე როგორც საქართველოს სხვა მხარეებში, გაერთიანებათა პირველი ფორმა "ხევები" იყო. ცალკეულ წვრილ "ხევთა შერწყმის" საფუძველზე, მოგვიანებით, წარმოიქმნა "ხევი აჭარისა" (70: 186), ისე, როგორც ძვ. წ-ის IX-VIII საუკუნეების ურარტულ წყაროებში მოხსენიებული "ქვეყანა შეშეთი" (შავშეთი), "ქვეყანა ზაბახა" (ჯავახეთი), რომლებიც "ქვეყანა დიაუხის" (ტაო) მოკავშირენი არიან (127: 158). იგივე მკლევარი ფიქრობს, რომ რადგან აჭარისწყლის ხეობას "დიდი აჭარა" ეწოდება, უნდა ყოფილიყო "მცირე აჭარაც", რომელშიც ზღვისპირა დაბლობი შედიოდა (70: 162). "ქართლის ცხოვრებაში" ეს ამბავი ასეა აღწერილი: "და იწყო ქადაგებად სახარებისა. რამეთუ კაცნი პირუტყვთა უუგნურეს იყვნეს და არა იცნობდეს შემოქმედსა ღმერთსა, და ყოველსა საძაგელსა და არაწმიდასა წესსა ადასრულებდეს, რომელი სათქმელადაცა უჯერო არს. და მრავალნი ჳირნი და განსაცდელნი დაითმინნა ურწმუნოთაგან, და შეწევნითა ღმრთისათა და წმიდისა მის ხატისათა ყოველნივე მაღლობით მოითმინნა, ვიდრემდის ყოველნივე მოაქცივნა და მოიყვანნა სარწმუნოებად. რამეთუ ადგილსა, რომელსა დაასვენა ხატი ყოვლად-წმიდისა ღმრთისმშობლისა, აღმოეცენა წყარო ფრიად შუენიერი და დიდი, რომელი — იგი ვიდრე დღესცა დაუწყუედლად აღმოსდის... და დაადგინნა მღუდელნი და დიაკონნი, და დაუდვა წესი და საზღუარი სარწმუნოებისა. და აღაშენეს ეკლესია შუენიერი სახელსა ზედა ყოვლად-წმიდისა ღვთისმშობლისასა" (91: 39). როგორც მოტანილი ადგილიდან ჩანს,

საქართველოში პირველად აქარაში იქადაგეს მოციქულებმა, უპირველესად აქაური მოსახლეობა ეზიარა ქრისტიანულ მოძღვრებას, აქაურობას მოეფინა ღვთის მადლი, პირველად აქ დაადგინეს მოციქულებმა მღვდლები და დიაკვნები, აქ აღაშენეს პირველი სამლოცველო ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლისა, რამაც ფართო ასახვა ჰპოვა აქაურ ტოპონიმებსა, კულტებსა და დღესასწაულებში (86; 198; 11: 88-118). შემდეგ მოციქულები სამცხეს გადასულან და ღვთისმშობლის ხატი ანდრია პირველწოდებულს აწყურში დაუსვენებია; ქადაგებასათან ერთად მრავალი სასწაულიც მოუხდენიათ, აქვე ანდრიამ მათ დაუდგინა ეპისკოპოსი, მღვდელი და დიაკონი (91: 41). ამის შემდეგ მოციქულები ყოფილან ტაოში, კლარჯეთში, გადასულან დასავლეთ საქართველოში, მოუქცევიათ მეგრელები, სვანნი და შესულან აფხაზეთს. აქ ანდრია პირველწოდებულს დაუტოვებია სვიმონ კანანელი მხლებლებითურთ და თვითონ ჯიქეთს გადასულა საქადაგებლად, მაგრამ ჯიქებს სახარება არ მიუღიათ. მოციქული ძლივს გადაარჩენია სიკვდილს და აფხაზეთს დაბრუნებულა. სვიმონ კანანელი აქვე გარდაცვლილა და დაუსაფლავებიათ ანაკოფიაში.

ქართული ეროვნული ტრადიციის შესაბამის ამ მონათხრობში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ერთი ადგილი, სადაც ნათქვამია, რომ ჯიქებმა არ მიიღეს სახარება და მოციქული ძლივს გადაურჩა სიკვდილს: "ხოლო კაცნი მის ქუეყანისანი ჯიქნი იყვნეს კაცნი ფიცხელნი გულითა და საქმეთა შინა ბოროტთა განფრდილნი, ურწმუნონი და უძღვები. რომელთა არა შეიწყნარეს ქადაგება მოციქულისა, არამედ ენება მოკლვა მისი", - ვკითხულობთ "ქართლის ცხოვრებაში" (91: 43). აქ აშკარად ჩანს, რომ ქრისტიანობის ქადაგება, მისი იდეების მიღება - არმიღება ამა თუ იმ ხალხის მიერ, არაიმდ-

ენად მოციქულებზე იყო დამოკიდებული, რამდენადაც ამ ქვეყნებსა თუ მხარეებში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკურ ვითარებაზე, აქ შექმნილ სიტუაციაზე. მთიან ჯიქეთში, თემური წყობილების პირობებში მცხოვრებთათვის, ქრისტიანული იდეები ახლობელი და მისაღები არ აღმოჩნდა, ხოლო ბარის კოლხეთში, სადაც ადრეკლასობრივი საზოგადოებაა ჩამოყალიბებული და მოსახლეობას მრავალმხრივი წინააღმდეგობები აწუხებს (ადგილობრივი მდიდრებისა და ქურუმების წინაშე ვალდებულებანი, რომაელთა ბატონობა, მთიელ ტომთა სისტემური ჩამოხდომები), ქრისტიანული იდეები და შეხედულებანი ახლობელი და მისაღები დარჩა.

თუ ყველა ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, აშკარა ხდება, რომ ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე და ახ. წ-ის I საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში ისეთივე მწვავე საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სიტუაცია შეიქმნა, როგორც პალესტინა-იუდეაში, სადაც იშვა ქრისტიანობა. რომის ბატონობა და მასთან დაკავშირებული ვალდებულებანი, მთიელ ტომთა სისტემური ჩამოხდომები, ადგილობრივ სკეპტუხთა და ქურუმთა მხრივ ეკონომიკური და სოციალური ჩაგვრა, მნიშვნელოვან ციხე-ქალაქებში რომაული ჯარების ყოფნა უმძიმეს მდგომარეობაში აყენებდა უპირველესად მოსახლეობის ფართო ფენებს. ამიტომ შეიძლება ვირწმუნოთ, რომ დასავლეთ საქართველოში შემზადებული იყო პირობები ახალი – ქრისტიანული იდეების გასავრცელებლად. ამიტომ სარწმუნოდ ჩანს IV და მომდევნო საუკუნეების უცხოელ ავტორთა ცნობები იმის შესახებ, რომ საქართველოში იმოგზაურეს და ქრისტიანული იდეები და შეხედულებანი იქადაგეს ანდრია პირველწოდებულმა და მისმა თანამოღვაწეებმა. აქ ქრისტიანობის გავრცელების სხვა მნიშვნელოვანი გზებიც ჩანს:

ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა მცირე აზიის ცენტრებთან და საქართველოს შავიზღვისპირა ციხე-ქალაქებში ჩაყენებულ რომაულ გარნიზონთა მცირეაზიული ლეგიონერები. ამასთან, როგორც აკად. კ. წერეთელი ფიქრობს, დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების კიდევ ერთი გზა შეიძლება ყოფილიყო ჩვ. წ-ის I საუკუნის ბოლოს ებრაელთა მასობრივი მიგრაცია სხვადასხვა ქვეყნებში და მათ შორის საქართველოშიც. იგი წერს: "უფრო დიდი და მნიშვნელოვანი შემოსვლა საქართველოში ებრაელებისა და მათი აქ დასახლება ახ. წ-ის I საუკუნეში უნდა მომხდარიყო რომის იმპერატორის ვესპასიანეს დროს მისი ძის ტიტუსის მიერ იერუსალიმის აღებისა და ტაძრის დანგრევის შემდეგ (ახ. წ-ის 70 წ.) (217).

ასე რომ, I საუკუნის ბოლოდან დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელება და ქრისტეს პირველ მოციქულთა მოგზაურობა და მისიონერული მოღვაწეობა ექვს არ უნდა იწვევდეს, მაგრამ რით უნდა ავხსნათ ქართული წყაროების დუმილი აქ ქრისტიანობის პირველგამავრცელებლების შესახებ მაშინ, როცა ამ საკითხზე ჩვენთვის ცნობილი III-IV საუკუნის უცხოური წყაროები არც მათთვის იქნებოდა უცნობი? აბა რას უნდა ნიშნავდეს იოანე საბანისძის სიტყვები: "რამეთუ რომელნი — ესე ვართ ყურესა ამას ქვეყანასასა, სასტიკებისაგან და სივერაგისა, მანქანებითა მით საცდურებისა თა, ზედამდგომელთა ამათ ჩვენთა, მფლობელთა ამის ჟამისათა, ზაკვლებითა მოძღვრებისა თა თვით თავით თვისით შჯულისდებისა თა, განდგომილთა ქრისტესაგან მრავალნი შეაცთუნნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა. და ჭეშმარიტებასა ქრისტეს სახარებისასა შეეცოდნეს, რომელნი ხუთასის წლისა ჟამთა და უწინარესლა შჯულდებულ ყოფილ არიან წმიდითა მადლითა ნათლისღებისა თა" (42: 445). (ხაზგასმა ჩვენია ბ. დ.)

IV საუკუნის დასაწყისიდან, როცა რომის იმპერიაში ქრისტიანობა უფლებრივად ჯერ სხვა რელიგიებს გაუტოლდა (311-313 წწ.), ხოლო ნიკეის 325 წლის საეკლესიო კრებაზე იგი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა, იმპერიის ხელისუფლებაც და ეკლესიაც დაინტერესებული იყვნენ ქრისტიანობის სხვა ქვეყნებშიც გაბატონებული მდგომარეობის დაკავებით, რადგან ეს ხელს შეუწყობდა იმპერიის გავლენის სფეროს გაფართოებას მისთვის ესოდენ რთულსა და დაძაბულ პერიოდში. იმპერია, შინაგან ტკივილებთან ერთად (პროვინციების აჯანყებები), ბარბაროსი ტომების მხრივ თავდასხმების მუდმივ საფრთხეში იყო. ასეთ პირობებში რომაელთათვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა სხვა ქვეყნებში ქრისტიანობის გავრცელებასა და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას. ამიტომ სულაც არაა გასაკვირი, რომ სწორედ ბერძენ და რომაელ მემატიანეთა ნაწარმოებებში ვხვდებით ცნობებს ქართველთა მოქცევის შესახებ. მაგრამ ისმება კითხვა: რატომ დარჩა ეს ფაქტი — პირველმოციქულთა საქართველოში ყოფნისა და ქადაგების ამბავი — აღრინდელი ქართული მწერლობისა და მემატიანეების ყურადღების მიღმა?

IV საუკუნის დასაწყისიდან რომის იმპერიის ორად გაყოფა აშკარა გახდა. 330 წლიდან, როცა კონსტანტინეს ქალაქი (კონსტანტინეპოლი) ფუნქციონირებას შეუდგა, იგი ფაქტობრივად აღმოსავლური იმპერიისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის პროვინციების ცენტრად იქცა. იმპერიას ამ დროს საგრძნობი დარტყმები აქვს მიღებული ირანელებისა და ბარბაროსი გუთებისაგან, მაგრამ მაინც ცდილობს, რომ თავისი გავლენა შეინარჩუნოს მახლობელ ქვეყნებში, განსაკუთრებით ლაზიკაში, თუმცა, მისდამი დამოკიდებულება შეცვალა. ბიზანტიის ხელისუფლებას აღმოსავლეთში მორჩილ ვასალზე

უფრო ძლიერი მოკავშირე ესაჭიროებოდა და იგი იძულებულია, არა მარტო შეურიგდეს ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებას, არამედ ხელი შეუწყოს და მხარი დაუჭიროს“ (53: 74).

IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან ლაზიკა (ეგრისი) გაძლიერებულ-გაფართოებულია და მის საზღვრებში მთელი დასავლეთი საქართველოა მოქცეული; ჰყავს მეფე და მისი ვასალური დამოკიდებულება ბიზანტიისადმი იმაში გამოიხატება, რომ როდესაც მეფე მოკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეს—ძალაუფლების სიმბოლოს (15: 72).

ბიზანტია ეგრისს შორის ასეთი დამოკიდებულება დიდხანს არ გაგრძელებულა. V საუკუნის მეორე ნახევრიდან ბიზანტია ცვლის თავის დამოკიდებულებას ეგრისთან; ეგრისი სუსტდება, ბიზანტია აქტიურდება. ამას მოჰყვა VI საუკუნეში ეგრისელთა ხანგრძლივი ბრძოლა ბიზანტიელი და ირანელი დამპყრობლების წინააღმდეგ. VII საუკუნეში ბიზანტიელთა ხელშეწყობით ხდება ეგრისის დაქუცმაცება - დანაწევრება, აფხაზეთის ჩამოცილება და ბიზანტიის დამოკიდებულების ქვეშ მისი მოქცევა.

ამგვარ სიტუაციაში, როცა საქართველოს პოლიტიკური წრეები და მემატიანეები კარგად იცნობდნენ ბიზანტიის პოლიტიკას მეზობელი ქვეყნებისა და კერძოდ მათი ქვეყნის მიმართ, შეეცდებოდნენ, დუმილით აევლოთ გვერდი ქრისტეს პირველმოციქულთა საქართველოში სამისიონერო საქმიანობის დამადასტურებელი ცნობებისათვის რადგან, საეკლესიო წესების თანახმად, ბერძნულ ეკლესიას უფლება ეძლეოდა ჩარეულიყო პირველმოციქულთა მიერ მოქცეული ქვეყნების ცხოვრებაში. ხოლო 357 წლიდან, როცა იმპერატორმა კონსტ-

ანტიმ ანდრია პირველწოდებულის ნეშტი კონსტანტინეპოლში გადაასვენა (74: 585), იგი კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს პატრონად ითვლებოდა და, თუ საქართველო ანდრია პირველწოდებულის მიერ მოქცეულად იქნებოდა აღიარებული, კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს ჩარევა საქართველოს საქმეებში და შესაბამისად ბიზანტიელთა ბატონობაც დასავლეთ საქართველოში კანონიერად ჩაითვლებოდა, ამით დამპყრობელს თავისუფალი მოქმედების საშუალება მიეცემოდა. როგორც ჩანს, ქვეყნის პოლიტიკურმა ინტერესებმა უკან დასწია და ჩრდილში მოაქცია წმინდა რელიგიურ – საეკლესიო ინტერესები ისე, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, როცა აღმოსავლურ – ქართული ეკლესია ერთხანს თავის განმანათლებლად წმინდა გრიგოლს თვლიდა და არა წმინდა ნინოს (104: 251). ვფიქრობთ, ამასთან უნდა იყოს დაკავშირებული ქართული წყაროების დუმილი დასავლეთ საქართველოში ანდრია პირველწოდებულისა და მისი თანამოღვაწეების სამისიონერო საქმიანობის შესახებ. მაგრამ რითი უნდა აიხსნას ამ ამბისადმი ქართული წყაროების დამოკიდებულების შეცვლა IX-X საუკუნეებიდან, რატომ იწერება სწორედ ამ პერიოდში ბერძნულ ენაზე თხზულება, რომელშიც პირველმოციქულთა სამისიონერო საქმიანობაა აღწერილი, რატომ ჩნდება სწორედ ამ პერიოდში ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველი ცნობები პირველმოციქულთა საქართველოში ქადაგების შესახებ?

VIII საუკუნის დასასრულსა და IX საუკუნის დასაწყისისათვის საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში უმნიშვნელოვანესი მოვლენები მოხდა. ქვეყანაში შექმნილი მდგომარეობის გამო (არაბთა შემოსევების შესუსტება, ფეოდალურ ურთიერთობათა შემდგომი განვითარება, ცალკეულ ფეოდალურ ერთეულთა ლტოლვა განცალკევებისაკ-

ენ, ახალი პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული და კულტურული ცენტრების გაჩენა) საფუძველი ეყრება ახალ სამეფო-სამთავროებს. ეს შედეგი იყო არაბებთან მძიმე და ხანგრძლივი ბრძოლებისა. ერთი მხრივ, ეს აქუსმაცებდა და ასუსტებდა ქვეყანას, საფუძველს აკლიდა მის ერთიანობას, მაგრამ, მეორე მხრივ, იგი ხელს უწყობდა ქვეყნის ცალკეული მხარეების (კახეთი, ჰერეთი, ეგრის-აფხაზეთი, ტაო-კლარჯეთი) დაწინაურებას, იქ არსებული სასიცოცხლო მატერიალური თუ სულიერი რეზერვების წარმოჩენას, ადგილობრივი ეკონომიკური და კულტურული ცენტრების აღმშენებლობა დაწინაურებას და სამომავლოდ ქვეყნის ძლიერების მტკიცე საძირკვლის შექმნას. ქვეყნის მშვიდობიან შესვენებას მოჰყვა მისი ეკონომიკისა და კულტურის აღორძინება, იზრდება და მშვენივლიერება ქალაქები, ფართოდ იშლება საეკლესიო-სამონასტრო მშენებლობა, ვითარდება მეცნიერება, მწერლობა.

მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ და სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაშიც. აღმოსავლეთ საქართველოსთან, შედარებით, დასავლეთ საქართველომ ნაკლებად განიცადა არაბთა დამანგრეველი შემოსევები. ეს განსაკუთრებით ითქმის აფხაზეთზე, რომელმაც ეს კარგად გამოიყენა და ჯერ თავისი გავლენა გაავრცელა მთელ დასავლეთ საქართველოზე, შემდეგ კი, მიიღო რა ხაზართაგან მხარდაჭერის გარანტია, უარი უთხრა ბიზანტიას მორჩილებაზე. მას ამაში ხელი შეუწყო ბიზანტიაში განვითარებულმა მოვლენებმაც. მემატიაზე გვამცნობს: "ხოლო რა ჟამს მოუძღურდეს ბერძენნი, გადგა მათგან ერისთავი აფხაზეთა, სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომლისად მიეცა სამკვიდროდ აფხაზეთი. ეს მეორე ლეონ ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა, და ძალითა მათითა გაადგა ბერძენთა,

დაიპყრო აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ-იღვა მეფე აფხაზთა, რამეთუ მიცვალებულ იყო იოანე და დაბერებულ იყო ჭუანშერ და შემდგომად ამისა ჭუანშერცა მიიცვალა“ (91: 251).

აი, ასეთ დროს ბიზანტიელებისათვის აუცილებელი გახდა ერთხელ კიდევ შეეხსენებინათ ყველასათვის, რომ ქართველები პირველმოციქულთა მიერ იყვნენ მოქცეულნი, მით უმეტეს, რომ, მას შემდეგ, რაც ეგრის-აფხაზეთის სამეფომ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მიიღო (VIII ს. ბოლო), დაიწყო ბრძოლა ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვისაც - დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის კონსტანტინეპოლის პატრიარქის დამოკიდებულებისაგან გასათავისუფლად. ამიტომ შემთხვევითად არ უნდა ჩაითვალოს ეპიფანე კონსტანტინეპოლელის მიერ IX საუკუნის დასაწყისში "მოსახსენებელი მიმოსვლათათვის და ქადაგებათა მოციქულთა ანდრეასი" დაწერა. მეორე მხრივ, დასავლეთ საქართველოში შექმნილი ვითარების და მთლიანად საქართველოში განვითარებული მოვლენების გათვალისწინებით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქართველებისათვის ახლა ხელსაყრელი ჩანდა ძველ უცხოურ წყაროებში არსებული ცნობების "გახსენება" პირველმოციქულთა მიერ ქართველთა მოქცევის შესახებ. ახალ პირობებში, როცა ქართული საზოგადოებრივი აზრი, გამოღვიძებული ეროვნული თვითშეგნებით შთაგონებული ქართული მეცნიერება, ხელოვნება, ლიტერატურა ცდილობს გაუტოლდეს ბიზანტიურს, როცა "ქება და დიდება ქართლისა ენისა" ამტკიცებს, რომ ქართული ენა ბერძნულის თანაბარია და როცა სომხურ და ქართულ ეკლესიათა გათიშვის შემდეგ აუცილებელია ქართველებში საბოლოოდ განმტკიცდეს აზრი, რომ ქართველებსა და სომხებს სხვადასხვა განმ-

ანათლებლები ჰყავდათ, რომ ქართველთა მოქცევა გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე სომხებისა, საჭირო ხდებოდა ქართულ ისტორიოგრაფიასაც თავისი სიტყვა ეთქვა. ყველაფერ ამასთან უნდა იყოს დაკავშირებული იმ ცნობების გაჩენა, რომელიც შემდეგ "ქართლის ცხოვრებაში" შევიდა ჩანართის სახით. ახლა, როცა საჭირო გახდა დამტკიცებულიყო ქართული ეკლესიის ავტოკეფალურობის კანონიერება, საქართველოს ინტერესებისათვის ყოველმხრივ მისაღები ჩანდა ქრისტეს პირველმოციქულთა მიერ I საუკუნეში ქართველთა მოქცევის დასაბუთება, რამაც თავისი ასახვა ჰპოვა მხატვრულ ლიტერატურასა და ისტორიოგრაფიაში (25: 35).

ყველა ზემოთქმულის გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ IX-X საუკუნეებამდე ქართული წყაროების დუმილი პირველმოციქულთა მიერ ქართველთა მოქცევის შესახებ საეჭვოს და ისტორიისათვის უმნიშვნელოს ვერ ხდის III-IV და მომდევნო საუკუნეების უცხოელი ავტორების ცნობებს ამ საკითხზე. დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ჩვ. წ-ის I-II საუკუნეებში დასავლეთ საქარველოში შექმნილი სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ვითარება ქმნიდა იმის პირობებს, რომ აქ ექადაგათ ქრისტიანული იდეები ქრისტეს პირველმოციქულებს და იგი ხარბად შეეთვისებინა ადგილობრივ მოსახლეობას.

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება ებრისში

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური წანამძღვრები

ფლავიუს არიანეს დროინდელი დასავლეთ საქართველოს ცხოვრებაში საუკუნენახევარ—ორი საუკუნის შემდეგ, IV საუკუნის დასაწყისისათვის, მნიშვნელოვან ცვლილებებს ვხედავთ. ამ დროის შესახებ წერილობითი წყაროები (კლავდიოს პტოლემეაიოსი (ახ. წ. II ს.), ამიანე მარცელინე, თემისტოსი, ლიბანიოსი (IV ს.), ანონიმი (V ს.), პრისკე პანიონელი (V ს.), ზოსიმე (V—VI სს.), პროკოპი კესარიელი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე პროტიქტორი, იოანე მალალა (VI ს.) და სხვები), აგრეთვე, დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები ცხადყოფენ, რომ IV საუკუნის პირველი ნახევრისათვის დასავლეთი საქართველო, ადრინდელი, სამეფოებად დანაწევრებული ქვეყნის ნაცვლად, ეკონომიკურად და პოლიტიკურად გაძლიერებულ, დამოუკიდებელი ქვეყნის სტატუსამდე მისულ და კულტურულად დაწინაურებულ სახელმწიფოდ ჩანს. ეს, ქვეყნისათვის სასიკეთო ცვლილებები თანდათან, ხელსაყრელი საგარეო და საშინაო პირობების გონივრული გამოყენებით მზადდებოდა.

მართალია, რომის იმპერიის ისტორიაში II საუკუნე

"ოქროს საუკუნედ" ითვლება, მაგრამ სწორედ ამ დროიდან დაიწყო რომის სახელმწიფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისის ხანგრძლივი პერიოდი, რასაც ჯერ იმპერიის ორად გაყოფა, შემდეგ კი, V საუკუნის 70-იან წლებში, მისი ორთი ნაწილის—დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემა მოჰყვა.

უკვე II საუკუნიდან, როცა მიმდინარეობდა ე.წ. "ხალხთა დიდი გადასახლება", იმპერიას მეზობლად დასახლებულმა, აღმოსავლური და გერმანული მოდგმის ტომებმა, შემოუტყეს. დაკების, მარკომანების, სარმატების, კვადების შემოტევები დუნაისპირეთიდან იმდენად ხშირი და ძლიერი იყო, რომ 167 წელს იმპერატორი მარკუს ავრელიუსი (161-180 წ.წ.) იძულებული შეიქნა თავდაცვის მიზნით, ჯარისკაცებად გლადიატორთაგანაც შეერჩია მებრძოლები (119: 77).

რომის იმპერია ხშირ შემთხვევაში ბარბაროსი ტომებისაგან მშვიდობას ყიდულობდა დიდი გამოსასყიდის გადახდის ფასად. მის მდგომარეობას ართულებდა სისტემატური აჯანყებები პროვინციებში. 152 წელს ერთდროულად აჯანყდა ეგვიპტისა და პალესტინის, ხოლო 172 წელს ჩრდილოეთ აფრიკის მოსახლეობა. თუ ბარბაროსი ტომების გააქტიურება და სვლა იმპერიის ტერიტორიებისაკენ გამოწვეული იყო ამ ტომებში თემური წყობილების რღვევითა და მომთაბარული ცხოვრებიდან ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლით, რაც საცხოვრებელი მიწების დაუფლებისაკენ უბიძგებდა მათ, პროვინციების მოსახლეობათა აჯანყებები რომის იმპერიაში შექმნილი მძიმე პირობებით იყო გამოწვეული. იმპერიაში ერთპიროვნული მმართველობის პირობებში პროვინციათა მოხელეების თვითნებობა, ხშირი ომები, რაც უზომოდ დიდ მატერიალურ სახსრებსა და ადამიანთა მსხვერპლს ითხოვდა, მოსახლეობას გამოუვალ პირობებში აყენებდა; ეს კი მათ

აჯანყებისაკენ უბიძგებდა.

იმპერიის მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა III საუკუნეშიც. ახლა იგი უზარმაზარ ტერიტორიას მოიცავდა (მთელი ევროპა რაინისა და დუნაის დასავლეთითა და სამხრეთით, მცირე აზია, სირია-პალესტინითურთ და ჩრდილო აფრიკა). ამ ტერიტორიაზე III საუკუნის ბოლოსათვის 50 მილიონამდე კაცი ცხოვრობდა (96: 48). აშკარად იგრძნობდა, რომ ამოდენა იმპერიას მმართველობის არსებული სისტემა აღარ შეესაბამებოდა. ამის მანიშნებელია თუნდაც ის, რომ დაახლოებით 50 წლის განმავლობაში იმპერიის ტახტს ერთმანეთს ეცილებოდა 19 "კანონიერი" იმპერატორი და 30 უზურპატორი. (119: 390).

განსაკუთრებით გამოიკვეთა ე.წ. აღმოსავლური პროვინციების როლი და ადგილი იმპერიის ეკონომიკურ თუ პოლიტიკურ ცხოვრებაში; ამიტომ ხელისუფლება დიდ ყურადღებას უთმობდა აქ მიმდინარე მოვლენებს. III საუკუნის 30-იან წლებიდან იმპერიას შედარებით სუსტი პართიის ნაცვლად სასანიდების ირანული დინასტია დაუპირისპირდა, რომელიც ძველი აქემენიდური დინასტიის მემკვიდრედ თვლიდა თავს და პრეტენზიას აცხადებდა მთელ იმ ტერიტორიებზე, რომელიც ძველ სპარსულ სამეფოს ეჭირა. ამიერიდან ირანი რომის უძლიერეს და შეურიგებელ მტრად იქცა და შეუბრალებლად ანადგურებდა რომაული აღმოსავლეთის კულტურულ ცენტრებს (137: 7-9). III საუკუნის შუა ხანებში იმპერიამ დაკარგა სომხეთი, რასაც არ შეიძლებოდა შერიგებოდა, რადგან ეს ირანის ამ მიმართულებით შეტევას კიდევ უფრო გააქტიურებდა.

ამავე პერიოდში გახშირდა იმპერიის საზღვრებთან დასახლებული ბარბაროსი ტომების შემოტევები. ჯერ დუნა-

ისპირეთიდან, შემდეგ კი რეინისპირეთიდან ფრანკები, გუთები, ალემანები იჭრებიან იმპერიის საზღვრებში; რომაელთა რეგულარულ ჯარებს ანადგურებენ ბერბერები აფრიკაში; გახშირდა მოსახლეობის აჯანყებები პროვინციებში. III საუკუნის მეორე ნახევრიდან აშკარად ჩანდა, რომ რომის მსჯელთაშუაზღვისსპირეთის მონარქია იშლებოდა (119: 541).

იმპერიის მძიმე მდგომარეობიდან გასაძაყვანად სერიოზული რეფორმები გაატარა იმპერატორმა დიოკლეტიანემ (284-305 წ.წ.), რომელმაც, ობიექტურად შეაფასა რა შექმნილი ვითარება, უპირველესად ყურადღება მიაქცია ქვეყნის მმართველობის რეორგანიზაციას; შემოიღო იმპერიის მმართველობის ე.წ. ტეტრარქიის სისტემა, რაც გულისხმობდა თანაბარი უფლებების მქონე ორი ავგუსტუსის მმართველობას, რომელთაგან ერთს დასავლეთში უნდა ეცხოვრა და მეორეს—აღმოსავლეთში. თითოეულს ეყოლებოდა თანაშემწე კეისარი, რომელიც ავგუსტის გარდაცვალების ან გადადგომის შემთხვევაში მის ადგილს დაიჭერდა. ამით თითქოს უნდა აღკვეთილიყო ის სისხლისმღვრელი ბრძოლები, რაც ხშირად იმართებოდა იმპერატორის ტახტის ხელში ჩასაგდებად. თავითონ დიოკლეტიანემ აღმოსავლეთი აირჩია, რეზიდენციად კი—ნიკომედია. ეს იმის მანიშნებელია, რომ დიოკლეტიანე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა აღმოსავლურ პროვინციებს და ცდილობდა აქ იმპერიის გავლენის შენარჩუნებას. იმპერიის გაძლიერებულ ინტერესთა სფეროში ჩნებიდა საქართველო, განსაკუთრებით—დასავლეთ საქართველო.

III-IV საუკუნეების დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენები განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს, რადგან მათთან ურთიერთობაში მოიაზრება ისეთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკურების ახსნა-

ანალიზი, რომელიც აქ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებასთან არის დაკავშირებული. დასავლეთ საქართველოში განვითარებული პროცესების ჩვენებით უნდა გაეცეს პასუხი კითხვებს: რა ახალი ტენდენციები და მოვლენები შეიმჩნეოდა დასავლეთ საქარველოს ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაში, რომლებმაც ხელი შეუწყეს აქ ქრისტიანობის ფართოდ გავრცელებასა და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას; რა სიახლე შეიმჩნეოდა ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაში, ქართლის სახელმწიფოსთან ურთიერთობაში და ბოლოს – რამ განაპირობა ორივე ქართულ პოლიტიკურ ერთეულში (ქართლი, ეგრისი) ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად ერთდროული გამოცხადება.

ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან დასავლეთი საქართველო, მის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბებული პოლიტიკური ერთეულები (ლაზეთი აფშილეთი, აბაზგეთი, სანიგეთი) რომის იმპერიის გავლენაში იმყოფებოდნენ. მნიშვნელოვან ცენტრებში (გონიო-აფსაროსი, ფაზისი, სებასტოპოლისი) რომაელი ჯარისკაცები იყვნენ ჩაყენებული. აქ არსებულ პოლიტიკურ ერთეულთაგან ლაზეთის (ეგრისის) სამეფო მდებარეობდა თანამედროვე აჭარასა და მდინარე ხობს შორის (107: 23; 55: 74-75). აღმოსავლეთით იბერიასთან საზღვარი სკანდა-შორაპნის ხაზზე გადიოდა, რადგანაც სოფელი ბორი, არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ქართლის ერთ-ერთი საერისთაოს (არგვეთის) სარეზიდენციო ცენტრად ჩანს (7; 931: 303-311). მართალია, ამ დროის (II-III სს.) ლაზეთის შესახებ ცნობები მცირეა, მაგრამ მაინც გარკვევით ჩანს, რომ რომის იმპერია ლაზეთს საგანგებო ყურადღებას უთმობს. ამაზე მიუთითებს ყველაზე მნიშვნელოვანი ცენტრის-ფაზისის საგანგებოდ გამაგრება და დაცვა ერთი მხრივ, ჩრდილოეთიდან

წამოსულ მომხედურთაგან და მეზობელ სამეფოთა შემოტევის-
აგან, რაც როგორც ჩანს, პირველობისათვის ბრძოლის გამო
იყო მოსალოდნელი და, მეორე მხრივ, ადგილობრივი უკმაყ-
ოფილო მოსახლეობისაგან. მაგალითად, VIII-IX საუკუნეების
ავტორი გიორგი სინგელოზი მიუთითებს, რომ სეპტიმიუს
სევეროსმა (193-211) დაიმორჩილა კოლხიკე, ე.ი. ლაზიკე (87:
68). ეს კი იმას ნიშნავს, რომ II საუკუნის ბოლოსათვის ეგრ-
ისი განუდგა იმპერიას და ხელეხლა დასამორჩილებელი გახდა.

ზოგიერთი მკვლევარი (კისლინგი, გ.მელიქიშვილი) იმასაც
ფიქრობს, რომ უკვე მეორე საუკუნეშივე მიმდინარეობდა
ბრძოლა აქ არსებულ პოლიტიკურ ერთეულებს შორის და
გამარჯვებული ლაზიკის მიერ შევიწროებული და გადა-
ადგილებული აბაზგების ძალაუფლება დიოსკურიიდან მდინარე
აბასკოსამდე ვრცელდებოდა. პროფ. ნ. ლომოური, იმ არგუმ-
ენტების განხილვისას, რომელსაც ეყრდნობიან ეს ავტორები,
მიუთითებს, რომ II საუკუნის ბოლოსათვის ლაზთა მიერ
აფშილებისა და აბაზგების შევიწროება და მათი ჩრდილოეთ-
ისაკენ გადაწევა წყაროებით დასაბუთებული არ არის (53: 40).
ვფიქრობთ, ეს აზრი გასაზიარებელი და მისაღებია.

უფრო გაძლიერებული ჩანს ლაზეთი III საუკუნეში.
ბიზანტიელი ისტორიკოსი ზოსიმე, რომელიც იმპერატორ ანას-
ტასი პირველის (491-518 წწ.) დროის მოღვაწეა, მოგვითხრობს
III საუკუნის 50-60-იან წლებში სკვითთა (გუთთა) თარეშზე
დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირა ქალაქებში და მიუთ-
ითებს, რომ თუ სკვითებმა (გუთებმა) შეძლეს ბიჭვინთის აღება
და "ადვილად მიაღვნენ ზღვით ტრაპეზუნტს, დიდსა და
ხალხმრავალ ქალაქს, რომელსაც გარდა ადგილობრივი ჯარისა,
ჰყავდა ათი ათასი სხვა ჯარისკაციც", მათ ვერ შეძლეს ფაზისის
აღება, სადაც, "როგორც ამბობენ, აშენებული იყო ფაზისის

არტემიდას საეკონომიკური და აიექტის სასახლე“ (31: 268-269).

ამ ფაქტის ახსნა იმით, რომ ფაზისი კარგად გამაგრებული ქალაქი იყო, ანდა მას რომელიმე მრავალრიცხოვანი ჯარი იცავდა, დაუჭერებელია, რადგან უფრო მრავალრიცხოვანი ჯარი იცავდა ტრაპეზუნტს. უფრო სავარაუდოა, რომ გარკვეულ ამის სხვა მეკლევრები (გ. მელიქიშვილი, ნ. ლომოური) ფიქრობენ, რომ ამაში გადამწყვეტი როლი ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერამ, მათმა თავდაცვითმა ბრძოლამ, ლაზიკის (ეგრისის) სამეფოს სამხედრო ძლიერებამ ითამაშა. ეს მით უფრო სარწმუნო ჩანს, რომ ეგრისის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა აჩვენებს ამ პერიოდში ეკონომიკური ცხოვრების შესამჩნევ წინსვლასა და როგორც საშინაო, ისე საგარეო ვაჭრობის განვითარებას.

მართლაც, თუ პლინიუსი ჩვ. წ-ის I საუკუნისათვის დიოსკურიის დაცარიელებულმახე მიუთითებს, ხოლო პიტ-იუნტის შესახებ წერს, რომ იგი გაძარცვულია ჰენიონების მიერ, II საუკუნეში, რომის იმპერიის ხელშეწყობით, ეს ქალაქები და სხვაც შენდებოდა და მშენებდებოდა. უკვე პლინიუსის დროსვე დიოსკურიის გვერდით აშენებულია ციხე სებასტოპოლისი, რომელიც არიანეს დროს (II ს. 30-იანი წლები) ძლიერი სიმ-აგრეა, სადაც რომაული ვარსიზონი დგას.

არიანეს დროს ძლიერ ციხე-ქალაქად ჩანს გონიო-აფსაროსიც. გონიო-აფსაროსის ციხე-სიმაგრე გეგმით სწორკუთხედიანია. მისი სიგრძე 222 მეტრია, ხოლო სიგანე-195 მეტრი. მთელი ფართობი 4,75 ჰექტარს შეადგენს. კედლების სიმაღლე 5 მეტრია, ხოლო კუთხეებთან, სადაც კოშკებია აღმართული, 7 მეტრი. აქამად ციხე მოითვლის 18 კოშკს, მაგრამ თავდაპირველად მას 22 კოშკი ჰქონია. ციხე-სიმაგრეში

ადრე ოთხი შესასვლელი იყო, ახლა, დასავლეთი კარიბჭის გარდა, ყველა ამოქოლილია. ერთმანეთის საპირისპიროდ განლაგებული შემოსასვლელები მიანიშნებენ რომაული კასტელუმებისათვის დამახასიათებელი ორი ურთიერთგადამკვეთი ქუჩის (კარდო, დეკოლანუმი) არსებობაზე (103: 111). ჟაზისიცი ასევე გამაგრებული და მიუვალია. თუ აღრე "კედელი თიხისა იყო და ხის კოშკები იდგა მასზე, ახლა კედელი და კოშკები გამომწვარი აგურისგანაა გაკეთებული. საპირკველი მჭარია, ზედ სამხედრო მანქანებია დადგმული (6: 40). კიდევ მეტი საიმედოობისათვის არიანემ ორმაგი თხრილი შემოაღლო ნავსადგურს (6: 40). რაც შეეხება ბიჭვინთას (პარტიუნა), მისი აღდგენა-განვითარება მესამე საუკუნის დასაწყისიდან ჩანს როგორც წერილობითი, ისე არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. (8: 26). ეგრისის შიგა რაიონების ქალაქების შესახებ ძალიან ცოტა რამ ვიცით, თუმცა, ძველი ქრონის ავტორების თხზულებებში (ფსევდო სკილაქსი კარიანდელი-ძვ.წ. IV ს., აპოლონიოს როდოსელი-ძვ.წ. III ს., სტრაბონი-1 ს.) დასახელებულია ქალაქები აია, კვტაისი, სარაპანა, ზოლო პლინიუსის მიხედვით არსებობდა ქალაქები ტინდარიდა, კირკელში და კინუმი მდინარე ფაზისის ნაპირას, ასევე თავის თანამედროვედ ასახელებს ქალაქ სურიუმს (53: 43).

პლინიუსის ცნობის ერთგვარი დადასტურებაა II საუკუნის ცნობილი მეცნიერის კლავდიოს პტოლემეოსის "გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში" კოლხეთის შიდა რაიონებში რამდენიმე დასახლებული პუნქტის (ნადია, ძადრისა, სარაკე, სურიონი, მეხლესოსი) დასახელება (53: 50), მაგრამ ამ დასახლებათაგან, თუ ქალაქთაგან, ზოგიერთის ლოკალიზაცია არ ხერხდება, ზოლო ზოგიერთის ვიზარტ სხვადასხვა შეხედულებებია გამოთქმული. ყველა ზემოთქმული იმის მან-

იშნებელია, რომ II-III საუკუნეებში ეგრისში (როგორც ზღვისპარა, ისე შიგა) განვითარებულია საქალაქო ცხოვრება, საშინაო და საგარეო ვაჭრობა (135: 74-75; 123: 109-110). არქეოლოგიური მასალებით (გონიო, სოხუმი, ბიჭვინთა) დასტურდება ეგრისის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა როგორც რომის იმპერიის აღმოსავლურ პროვინციებთან, ისე ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ცენტრებთანაც (37: 81-83; 60: 236-240). ამასვე ადასტურებს ნუმიზმატიკური მასალაც (128: 124; 116: 23-28; 8: 120-121), თუმცა სრულიად განსხვავებულია იბერიის მომიჯნავე რაიონების ნუმიზმატიკური მასალების მონაცემები. აქ აღვლილ ჰქონია მონეტათა ოთხი ძირითადი კატეგორიის პარალელურ მიმოქცევას. ესენია: რომაული საერთო-საიმპერიო მონეტები, პართული დრაქმები, ალექსანდრე მაკედონელის სტატერთა მიბაძულობები და კესარიული ვერცხლი. ამ მხრივ დასავლეთ საქართველოს ამ რაიონების სამონეტო მიმოქცევა სავსებით იდენტურია იბერიის სამონეტო მიმოქცევისა (116: 38-40; 53: 62). ეს რიგ მკვლევარებს საფუძველს აძლევს, ამტკიცონ რომ "დასავლეთ საქართველოს ერთი ნაწილი, სურამის (ლიხის) ქედის დასავლეთით მდებარე ერთი ოლქი იბერიის (ქართლის) საპიტიანშოს წარმოადგენდა და მისი ცენტრი სოფ. ბორშია სავარაუდებელი (53: 63). ეგრისის (ლაზეთის) უფრო შიგა და ზღვისპირა ადგილებში (ხარაგაულის რაიონის სოფ. სარგვეთი, ენგურის პირას მდებარე სოფ. თაგილონი, რაჭა, სოფ. ურეკი) მოპოვებული არქეოლოგიური მასალები, რომლებიც პარალელს ქართლის ნივთიერ კულტურასთან ჰპოვებენ, ამტკიცებენ, აგრეთვე, ქართლსა და ეგრისს შორის არამარტო კულტურულ, არამედ აქტიურ ეკონომიკურ თანამშრომლობასაც (53: 64-65).

ლაზიკის წინსვლა-განვითარება განსაკუთრებით

შესამჩნევია IV საუკუნიდან. ამ დროს იგი ფართოვდება ტერიტორიულად და ძლიერდება პოლიტიკურადაც. ამის საფუძველი უნდა ყოფილიყო ერთი მხრივ, საკუთრივ ლაზეთსა და მის მეზობლად მყოფ ტომთა ცხოვრებაში მიმდინარე მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებები და, მეორე მხრივ, აქ გაბატონებულ რომის იმპერიაში შექმნილი კრიზისული მდგომარეობა, რაც იმპერიის ჯერ ორად გაყოფით, შემდეგ კი დასავლეთ რომის იმპერიის დაცემით დასრულდა.

ბიზანტიელი ავტორების ცნობებით (პროკოპი, აგათია სკოლასტიკოსი) და ბიჭვინთაში, სებასტოპოლისში, ფიჭვნარში, გონიოში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მონაპოვრებით დასტურდება IV-V საუკუნეებში შავიზღვისპირა საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ტომთა ეკონომიკური აღმავლობა და მათი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა, როგორც ბიზანტიურ სამყაროსთან, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიასა და ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ცენტრებთან. ასეთივე ურთიერთობა ჩანს ამ დროს ქართლთან და სომხეთთან. მართალია, პროკოპი ლაზიკის სიღარიბეს უსვამს ხაზს, რომ აქაურებს არა აქვთ მარილი, პური, ღვინო და "არავითარი სიკეთე" არ მოიპოვება აქ, ამიტომ საექსპორტო საქონელს ტყაფეულობა, ბეწვეულობა და მონები შეადგენდა, მაგრამ სხვა ადგილას, სადაც მუხირისზე საუბრობს, წერს: "ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენო" (15: 96).

ლაზიკის ვაჭრობისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ზღვას. აგათია გვამცნობს, რომ ლაზები "დასცურავენ კიდევ, რამდენადაც შესაძლოა და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობასო" (2: 51). მაგრამ IV საუკუნის ლაზიკისათვის, როგორც ჩანს, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სახმელეთო გზებს. IV საუკუნის მეორე ნახევარში შედგენილ რომაულ

მსოფლიო რუკაზე, რომელიც "ტაბულა პევეტინგერიანას" სახელითაა ცნობილი და შედგენილია გეოგრაფ კასტორიუსის მიერ, ლაზიკაზე ეამავალი ორი საერთაშორისო მნიშვნელობის გზა ნახვები: ტრაპიზონიდან ზღვის სანაპიროთი ფაზისის გავლით სებასტოპოლისამდე და შემდეგ აქედან (სებასტოპოლისიდან) სომხეთის დედაქალაქ არტაშატისაკენ (108: 46-47). VII საუკუნის უცნობი ავტორის, რავენელი ანონიმის "კოსმოგრაფი" იმეორებს ტრაპეზუნტ-სებასტოპოლის გზის აღწერას, მაგრამ სებასტოპოლისთან არ წყვეტს მას და აგრძელებს გზას ზღვის სანაპიროს გასწვრივ ტამანის ნახევარკუნძულზე მდებარე ქალაქ ერმონასამდე (53: 89). ჩრდილოეთისაკენ ეგრისს სხვა გზებიც ჰქონია: ენგურის ხეობით სვანეთზე გავლით და რიონის ხეობით (108: 47).

ლაზიკის სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობას სხვა ქვეყნებთან ადასტურებს არქეოლოგიური მასალაც. ბიჭვინთის, სებასტოპოლისის, ფიჭვნარის, გონიოს გათხრებისას მოპოვებულა IV-V საუკუნეების იმპორტული ამფორები (ბიჭვინთა-სებასტოპოლისი), წითელლაკიანი კერამიკა (ბიჭვინთა, სოხუმი, ფიჭვნარი, პეტრა-ციხისძირი, გონიო), მინის ჭურჭელი (ბიჭვინთა, სოხუმი, ქობულეთი ფიჭვნარი, პეტრა-ციხისძირი) და სხვა. ამასვე ადასტურებს ლაზიკის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალებიც (116: 57).

რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ზღვისპირა საქალაქო ცენტრებში მატულობს ადგილობრივი მოსახლეობის ხვედრითი წილი. ამაზე მიუთითებს არქეოლოგიურ მონაპოვარში ადგილობრივი წარმოების ამფორების, კერამიკის და სხვა სახის მასალების სიუხვე; საგანგებოდ აღნიშვნის ღირსია IV-V საუკუნეებით დათარიღებული ბიჭვინთის მოზაიკა. მართალია, შესრულებას სტილითა და მოტივებით იგი სირიისა და პალეს-

ტინის სკოლებთან სიახლოვეს ამაყვანებს, მაგრამ აშკარად ჩანს ადგილობრივ ხელოვნებასა და რწმენებთან მჭიდრო კავშირი, რაც განსაკუთრებით გამოკვეთილია კოპოზიციის ერთ მნიშვნელოვან დეტალში – ძროხისა და ხბოს გამოსახულებაში, რომელიც უცხოა როგორც აღმოსავლური, ისე ხმელთაშუა ზღვის აუზის ხელოვნებისათვის. მოზაიკის შესრულების მაღალი ხელოვნება ოსტატთა ადგილობრივი სკოლის საკმაოდ ხანგრძლივ არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს (125: 149).

ზღვისპირა ქალაქების—ბიჭვინთის, სებასტოპოლისის, ფაზისის და სხვათა – ზრდა-განვითარებასთან ერთად განსაკუთრებით შეიმჩნევა ქვეყნის შიგა რაიონებში არსებული ცენტრების აღმავლობა. ლაზიკის დედაქალაქი არქეოპოლისი (ნოქალაქევი) კარგად გამაგრებული, ლამაზი შენობებით დამშვენებული ქალაქია (55: 18-19). ასევე მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და თავდაცვით ფუნქციებს ასრულებენ ქალაქები: მოხირისი, ქუთაისი, როდოპოლისი, სკანდა, შოროპანი და სხვები. ამიტომ სამართლიანად ითვლება, რომ ეგრისის ზღვისპირა ქალაქების აღმავლობა-გაძლიერება გუთებისა და ჰუნების შემოსევების შემდეგ, დაკავშირებულია ეგრისის სახელმწიფოს ძლიერებასთან და იმ სასიცოცხლო ძალებთან, რასაც ისინი შიდა რაიონებიდან იღებდნენ (81: 119). თვით ეგრისის სახელმწიფოს ძლიერება კი განპირობებული იყო ქვეყნის ცხოვრებაში მომხდარი ძირეული ცვლილებებით. მართალია, იმ დროის ეგრისის სოციალური ცხოვრების შესახებ მწირი ცნობები გვაქვს, მაგრამ ქვეყნის განვითარების საერთო ტენდენციების გათვალისწინებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ თუ ადრე აქ ჭარბობდა ფეოდალიზმამდელი ურთიერთობის ფორმები, ახლა აშკარად ჩანს ქვეყნის ფეოდალური გზით განვითარება. ეს, უპირველეს ყოვლისა, გამოიხატება მეურნეობის

ნატურალიზაციაში, საეკლესიო მეურნეობის ხვედრითი წილის ზრდაში, რის დადასტურებასაც ბიზანტიელ ისტორიკოსთა შრომებში ვხვდებით (36: 148). ამასთან, როგორც ს. ჯანაშია მიუთითებდა, ამ პროცესის მაჩვენებელია სახელმწიფოებრივი მოწყობის ფორმაც: ლაზების მეფე თუ ბიზანტიის კეისრის ვასალია, მასაც თავისი ვასალები ჰყავს – აბაზგების, აფსილების, სვანების, მისიმიელების და სხვა ხელისუფალთა სახით. მათ შორის პოლიტიკური და ეკონომიკური ვალდებულებები განსაზღვრულია. "სხვა ნიშნებთან ერთად, მიუთითებდა ს. ჯანაშია, - ეს უფლებას გვაძლევს, მეტი კატეგორიულობით ვილაპარაკოთ აღებული ქვეყნის ერთგვარი ფეოდალური ხასიათის შესახებ (108: 260). ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარ ამ თვისებრივ გარდაქმნებს თან მოჰყვა ცვლილებები ხალხის სულიერ, მსოფლმხედველობრივ სფეროში. ძველი წარმართული რელიგია აღარ შეესაბამებოდა და ვერ გამოხატავდა რეალური ცხოვრების ინტერესებს. ახალი, ქრისტიანული მოძღვრება და შეხედულებანი სულ უფრო მეტ ადგილს იკავებდა ეგრიისელთა ცხოვრებაში.

ყველა ის ცვლილებები, რაც ლაზთა ცხოვრებაში ხდებოდა, მეტნაკლებად დამახასიათებელი იყო IV საუკუნის დასაწყისიდან დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სხვა პოლიტიკური ერთეულებისათვისაც. როგორც ჩანს, ლაზთა სამეფოს სტრატეგიულმა მდებარეობამ და მის მიმართ ბიზანტიის იმპერიის დამოკიდებულების შეცვლამ ("ახლა მას სუსტ ვასალზე მეტად ძლიერი მოკავშირე სჭირდებოდა"), მისი წამყვანი რაიონების ბუნებრივმა სიმდიდრემ (მოხირისი – შემდეგ "ქუთაისის ქვეყანა"), ქართლთან უშუალო მეზობლობამ და სხვა ფაქტორებმა ლაზთა სამეფოს

გაძლიერებასა და მის ტერიტორიულ ზრდას შეუწყო ხელი. ამ მხრივ მცირე როლი როდი ითამაშა აქ ქრისტიანობის ფართოდ გავრცელებამ.

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება

ეგრისში ქრისტიანობის ჯერ კიდევ I-II საუკუნეებში გავრცელება და შემდეგ სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება უპირველესად განპირობებული იყო იმ სოციალურ-ეკონომიკური პირობებით, რომელიც იმდროის ლაზიკაში (ეგრისში) იყო შექმნილი. მკვლევარი ა.ბოგვერაძე ქართლის გაქრისტიანების შესახებ წერს: "ქართლის გაქრისტიანება, ევროპის რიგი ქვეყნებისაგან განსხვავებით, კლასთა წარმოქმნის პროცესის დაწყების მაუწყებელი კი არ ყოფილა ჩვენში, არამედ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ სტრუქტურებში მომხდარი იმ ცვლილებების შედეგი იყო, რომელმაც იდეოლოგიისა და კულტურის სფეროში მომხდარ ძირფესვიან გარდაქმნაში იჩინა თავი. თავის მხრივ ქრისტიანობამ დიდი სამსახური გაუწია ახალ, ფეოდალურ წყობილებას, რომლის შემდგომი წინსვლის საჭიროებამ განსაზღვრა მისი ოფიციალურ კულტად მიღების მიზანშეწონილობა" (12: 8). ეს შეფასება მთლიანად შეიძლება გავრცელდეს ლაზიკაში შექმნილ სოციალურ-პოლიტიკურ სიტუაციაზეც, რადგანაც იმ დროს, როცა ქრისტიანობამ მტკიცედ მოიკიდა ფეხი დასავლეთ საქართველოში, საკუთრივ იმპერიაში არ ითვლებოდა გაბატონებულ რელიგიად და, ამდენად, მისი გარედან თავს მოხვევა, იძულება შეიძლება გამოირიცხოს. "ამ მოვლენის თავიდათავი რა თქმა უნდა, იყო ქვეყნის საზოგადოების განვი-

თარების ის საფეხური, რომელიც შესაფერის სარწმუნოებრივ-იდეოლოგიურ ფორმას საჭიროებდა“. (12: 13).

ბოლო წლებამდე ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულ თვალსაზრისად ითვლებოდა დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება VI საუკუნის 20-იან წლებში, რომელიც ემყარებოდა VIII-IX საუკუნეების ბიზანტიელი მწერლის თეოფანე უამთაღმწერლის ცნობას ლაზეთის მეფის წათეს გაქრისტიანების შესახებ 523 წელს. ამ ცნობაზე დაყრდნობით და ეგრისის იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარების გათვალისწინებით, აკად. ი.ჭავჭავაძის და ს.ჯანაშია ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას VI საუკუნით ათარიღებდნენ (104: 283; 108: 230); თუმცა, აღიარებდნენ მის დიდი ხნით ადრე გავრცელებას. ჭერ კიდევ ჩვენი საუკუნის ათიან წლებში ს. გორგაძე ბიზანტიელ ისტორიკოსთა ცნობებზე დაყრდნობით ეგრისში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას იმავე წლებით ათარიღებდა, რაც იყო მიღებული იბერიისათვის და მას შესაბამისი არგუმენტებითაც ამგრებდა (22: 47-48; 21: 85).

აკად. ს. ყაუხჩიშვილი ჭერ კიდევ 40-იან წლებში, იხილავდა რა ნიკეაში ჩატარებული პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრების მასალებს, ბიჭვინთის ეპისკოპოს სტრატოფილეს იქ მონაწილეობას, ასკვნიდა, რომ 325 წლისათვის დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანული ორგანიზაცია მტკიცე ყოფილა (96: 42); უფრო მოგვიანებით იგი თვლიდა, რომ არ არის საეჭვოდ მისაჩნევი ის ურყევი დებულება რომ ტრაპეზუნტიისა და ბიჭვინთის ეპისკოპოსები, რომლებიც 325 წელს პირველ მსოფლიო საეკლესიო კრებას დაესწრნენ ნიკეაში, მხოლოდ ბერძნულ მოსახლეობას კი არ წარმოადგენდნენ, არამედ მთელს მოსახლეობას, როგორც ბერძნულს, ისე ადგილობრივ, მკვიდრ

მოსახლეობას“. იქვე პრისკე პანიონელის (V ს.). ცნობის ანალიზის შემდეგ ასკვნის, რომ "მსოფლიო კრების მონაწილე შეიძლება იყოს რომელიმე კუთხის მხოლოდ მკვიდრი მცხოვრებლების წარმომადგენელი და არა დროებით დაბინავებული ვაჭრებისა... V საუკუნის შუა წლებში... ლაზეთი უკვე ქრისტიანული ქვეყანა ყოფილა" (141: 252).

IV საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალის ანალიზის საფუძველზე ასაბუთებს პროფ. ნ. ლომოურიც. იგი თავის მსჯელობას ამ საკითხზე ამთავრებს დასკვნით: "ეგრისის (ლაზეთის) გაქრისტიანება, ქრისტიანობის სახელმწიფოებრივ სარწმუნოებად გამოცხადება შეუძლებელია VI საუკუნის 20-იანი წლებით იყოს დათარიღებული და შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ მოვლენას IV ს. ჰქონდა ადგილი, ე. ი. დაახლოებით იმავე ხანებში, როდესაც იბერიაში. (53: 120). ეს თვალსაზრისია გამეორებული "საქართველოს ისტორიის ნარკვევებშიც" (52: 188). ეგრისში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საკითხი უფრო ვრცლად აქვს განხილული ვ. გოილაძეს. მას, სხვა ავტორთა მიერ გამოყენებული წერილობითი და ნივთიერი მასალის ანალიზის გარდა, მოვლენის უფრო ზუსტად დათარიღებისა და მეტი დამაჯერებლობის მიზნით, მოტანილი აქვს V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის აგათანგელოსის "გრიგოლ ჰართელის ცხოვრებაში" დაცული ცნობები ეგრისში, აფხაზეთში, ბასიანსა და სხვაგან კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოს ლეონტის მოღვაწეობის ხანაში (314) 315-325 წწ.) ეპისკოპოსთა გამწესება-დანისშენის შესახებ (20: 115-121). მისი მსჯელობის მიხედვით, რაც აგებულია დასახელებულ წყაროში მოთხრობილ ამბავზე, კაპადოკიის

კესარიის ეპისკოპოს ლეონტის თხოვნით, კაპადოკიის სებასტიის (ახლანდელი ქ. სივასი) ეპისკოპოსი პეტრე სომეხთა ეპისკოპოსად ლეონტის მიერ ხელდასმულ გრიგოლთან ერთად გამოემგზავრა სომხეთში, რათა სებასტიიდან წამოყვანილი მღვდლები და მონაზვნები "დაესვა ტახტზე, როგორც ამას საეკლესიო კანონები მოითხოვდა". სომხური ეკლესიის ორგანიზაციის შემდეგ პეტრემ ეპისკოპოსებად გააგზავნა: ეგრისში – იბირ-ბ-ზ-ხუა (იბერის ძე), აფხაზეთში – სოფრონიუსი, ბასიანთა ქვეყანაში – ვეტალიუსი, ხოლო ალანთა ქვეყანაში – თომა. ყველა ამათ მკვლევარი ქართული წარმომავლობის პირებად თვლის. (20: 117). რამდენადაც ლეონტი ეპისკოპოსი, როგორც არიოზის მომხრე, 325 წლის ნიკეის კრებამ ტახტიდან გადააყენა, სომხური და ქართული ეკლესიების ორგანიზაცია აქამდე უნდა მომხდარიყო. იგი ვარაუდობს, რომ ეს მოხდა 318 წელს. ამ დროს ეგრისში უკვე რამდენიმე ეპისკოპოსი იჯდა. (20: 121). ვ. გოილაძე მსჯელობს ეგრისის ეკლესიის პირველ მეთაურთა რეზიდენციაზეც და ასკვნის, რომ ეგრისში ქრისტიანობის გამარჯვებისას ციხე-გოჯი ქვეყნის დედაქალაქი იყო და, ცხადია, ეგრისის ეკლესიის მწყემსმთავარიც სატახტო ქალაქში დაიდებდა ბინას (20: 122). იგი ამ მსჯელობისას ეყრდნობა ნ.ლომოურის ვარაუდს, რომ ციხე-გოჯში ერთ-ერთი საეპისკოპოსო კათედრა უნდა ყოფილიყო (57: 44).

დღეისათვის საყოველთაოდ გაზიარებულია თვალსაზრისი, რომ ეგრისში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება მოხდა IV საუკუნეში, იმ დროს, რა დროსაც ქართლში (20-იანი წლები), მაგრამ, როგორც ჩანს, ყველა როდი იზიარებს ამ შეხედულებას. მხედველობაში გვაქვს ზ.ნადირაძის წიგნი "დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან (VII-VIII სს)". ამ გამოკვლევაში ბევრ მნიშვნელოვან დაკვირვებასა და განზოგ-

ადებას ვხვდებით, მაგრამ ლაზეთზე საუბრისას, ჩვენი აზრით, რიგი უზუსტობებიცაა გაპარული. კერძოდ, ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით ავტორი წერს, რომ "VI საუკუნეში დასავლურ-ქართული მოდემის ტომთა კონსოლიდაციის გარკვეულ დონეზე შესაძლებელი გახდა ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად მიღება" ((72: 9). უფრო ქვემოთ იგი კვლავ უბრუნდება ამ საკითხს და ასკვნის, რომ VI საუკუნემდე ქრისტიანობა ჯერ კიდევ არ იყო სახელმწიფო რელიგია (72: 10) და ა.შ.

მიუხედავად იმისა, რომ ეგრისში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საკითხს, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, არაერთი მკვლევარი შეეხო და ძირითადად გაზიარებულია მოსაზრება, რომ ეს მოხდა IV საუკუნეში, ვფიქრობთ, პრობლემის აქტუალობიდან გამომდინარე, საჭიროა მას კიდევ ერთხელ შევეხეთ.

შეხედულება ლაზთა სამეფოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად VI საუკუნეში გამოცხადების შესახებ ემყარება VIII-IX საუკუნეების ბიზანტიელი მწერლის თეოფანე ჟამთააღმწერლისა და VII საუკუნის უცნობი მწერლის მიერ შედგენილ "პასქალურ ქრონიკაში" მოტანილ ცნობას ლაზთა მეფე წათეს 523 წელს კონსტანტინეპოლში ჩასვლისა და გაქრისტიანების შესახებ. ამავდროულად მოგვითხრობს VI საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი იოანე მალალა, რომელიც, შეიძლება ითქვას, თანამედროვეა ამ ამბებისა და უფრო დეტალურად მოგვითხრობს მასზე: "იუსტინეს მეფობის დროს ლაზთა მეფე წათი გაჯავრდა და ჩამოშორდა სპარსეთს. სპარსელთა მეფე იყო კოადი, რომელიც ოდესღაც თვით წათის, ლაზთა მეფის მეგობრად ითვლებოდა და ამ კოადის სამეფოს ქვეშევრდომი იყო; ამიტომაც იყო, რომ როდესაც ლაზთა მეფე

გარდაიცვლებოდა, სპარსელთა მეფე ნიშნავდა და აკვირგვინებდა ახალ მეფეს, მაგრამ უთუოდ თვით ლაზთა ტომიდან. ლაზთა ეს მეფე (წათი) გადავიდა წარმართთა სარწმუნოებაზე, რადგან ეშინოდა, ვაითუ სპარსელთა მეფემ კოადმა მეფედ არ დამნიშნოსო, მსხვერპლსაც სწირავდა და ყოველგვარ სპარსულ წესს ასრულებდა. ხოლო, როდესაც გარდაიცვალა, მისი მამა დამნაზე მაშინვე მივიდა იუსტინე მეფესთან ბიზანტიაში, გამოაცხადა თავი მის მორჩილად და სთხოვა, ლაზთა მეფედ მაკურთხეო. მეფემ მიიღო ის და აკურთხა; გაქრისტიანებულმა წათიმ შეირთო რომაელი ქალი, პატრიკიოს ნომეს ქალიშვილი, სახელად ვალერიანე“ (41: 263-264).

ვფიქრობთ, მოტანილი ადგილიდან ის ჩანს, რომ ლაზთა მეფე წათე, რომელიც სპარსთა მეფის ქვეშევრდომი იყო, იმის შიშით, რომ სპარსთა მეფემ არ გადამაყენოსო, გადავიდა მათ სარწმუნოებაზე, ცეცხლთაყვანისმცემლობაზე, რადგან ქვემოთ განმარტავს—ყოველგვარ სპარსულ წესს ასრულებდაო. ვფიქრობთ, ტექსტში ნათქვამი “წარმართთა სარწმუნოებაზე“ სწორედ ამას უნდა ნიშნავდეს. მამის—დამნაზეს გარდაცვალების შემდეგ ის ისევ დაბრუნებია ქრისტიანობას. ასეთი გაგება ამ ტექსტისა მართებულად იმიტომაც მიგვაჩნია, რომ სწორედ ეს აზრია ჩადებული იმ სიტყვებში, რომლითაც მიმართა კავადის ელჩმა იუსტინე მეფეს... “ჩვენს შორის მეგობრობისა და ზავის შესახებ არის შეთანხმება მიღწეული. შენ მტრულ ნაბიჯებს სდგამ. აი, შენ თვითონ აკურთხე ჩემი ქვეშევრდომი, მეფე ლაზებისა, რომელიც რომაელთა მმართველობის ქვეშ კი არ ყოფილა, არამედ ყოველთვის სპარსელებს ემორჩილებოდა“ (76: 13). ასე რომ, ლაზთა მეფე წათე თავიდანვე ქრისტიანი ყოფილა და, ამდენად, არავითარი საფუძველი არ არსებობს, მისი ქრისტიანობაზე ხელახლა დაბრუნების წელი (523) ჩაით-

ვალოს სახელმწიფო რელიგიად აღიარების წლად.

VI საუკუნის შუა ხანებისათვის პროკოპის, აგათიას და სხვა ისტორიკოსთა ჩვენებით, ლაზიკაში ქრისტიანობა დიდი ხნის წინათ განმტკიცებული ჩანს. პროკოპი წერს: "აფსიღები ლაზების ქვეშევრდომნი არიან და ისინი ძველთაგანვე ქრისტიანები იყვნენ, როგორც სხვა დანარჩენი ტომებიც, რომლებიც მე ამ წიგნში მოვიხსენიე". (15: 128).

ქრისტიანული რწმენა იმდენად მტკიცეა ლაზებში, რომ იგი ეროვნული თვითმყოფადობისათვის ბრძოლის დროშად ქცეულა. მეფე გუბაზის ვერაგული მკვლევლობით აღშფოთებულ კოლხებს, რომლებზეც მძლავრად იმოქმედა აიეტის პროსპარსულმა სიტყვამ, ფარტაზი ასე მიმართავს: "ყველაზე უფრო უწმინდური საქმე ის იქნება, რომ ასეთი საქციელით (სპარსელთა მხარეზე გადასვლით-ბ.დ.) ჩვენ შევბღალავთ მართლმორწმუნოებას და წმინდა საიდუმლოთა უმწიკვლოობას: აბა, სხვა რას დაემსგავსება ჩვენი საქციელი, თუ მივემხრობით უზენაესი არსების სასტიკ მტრებს? თუ ისინი აგვიკრძალავენ ჩვენი საღმრთო წესების შესრულებას და თავიანთ წესებზე გადაგვიყვანენ. ამაზე უფრო სამძიმო რა უნდა განვიცადოთ ჩვენ, რომლებიც ცოცხლები ვიქნებით და ამავე დროს მკვდრებიც? რას მოვიძევთ იმით, რომ ვთქვათ, მთელი სპარსეთი შევიერთოთ და სულები კი წავიწყმიდოთ?" (2: 76-77).

ქრისტიანობის ძირძველობაზე აქ ჩვენთვის ცნობილი ძველ ეკლესიათა ნაშთებიც მიუთითებენ. ახლა ხომ საყოველთაოდ ცნობილია, თუ უფრო ძველი არა, 1V-V საუკუნეთა ეკლესიათა ნაშთები ციხე-გოჯში (ნოქალაქევი), ფაზისში, ბიჭვინთაში, ციხისძირში და სხვაგან. ფაზისის ტაძრის შესახებ აგათია გვამცნობს, რომ ფაზისისათვის სპარსელებთან

ბრძოლის წინ ბიზანტიელ სარდალ "იუსტინეს რაღაც ღვთაებრივმა ძალამ შთააგონა, სასწრაფოდ წასაულიყო ერთ ქრისტიანეთა შორის ძალიან განთქმული ტაძრისაკენ, რომელიც ქალაქს ბევრად არ იყო დაშორებული, რომ იქ ღმერთს შევედრებოდა" (2: 112-113). ტაძრის "ძალიან განთქმულობას" ხომ ხანგრძლივი დრო და დიდი ტრადიცია სჭირდებოდა!

ლაზებს (ეგრისელებს) არათუ საკუთარ ქვეყანაში, შორეულ პალესტინაშიც კი გააჩნიათ ამ დროს სამლოცველოები. პროკოპი ლაზიკის აღწერისას, ლაპარაკობს რა სებასტოპოლისა და პიტიუნტის განახლება—მშენებლობაზე, შემდეგ წერს: "იერუსალიმში იუსტინიანემ შემდეგი მონასტრები განაახლა: წმინდა თალალესი, წმინდა გრიგოლისა... იბერთა მონასტერი იერუსალიმში, ლაზთა მონასტერი იერუსალიმის უდაბნოში" (15: 223). თუ VI-საუკუნის შუა ხანებში ლაზთა მონასტერს განახლება დასჭირვებია, V საუკუნეში აგებულად მაინც ხომ უნდა ჩაითვალოს?

V საუკუნის შუა ხანებში ლაზთა მეფე გუბაზ პირველი კონსტანტინეპოლში კარისკაცებს მოხიბლავს თავისი სიტყვაპასუხითა და საქრისტიანო ნიშნების ტარებით (79: 259), რაც, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, იმის ნიშანია, რომ ლაზეთი უკვე ქრისტიანული ქვეყანა ყოფილა (141: 252-253).

წერილობითი წყაროები საკმაოდ დამაჯერებლად ამტკიცებენ ლაზთა ქვეყანაში ქრისტიანობის გამარჯვებას IV საუკუნეში. IV საუკუნის საკლესიო მოღვაწე, მწვალებლობების წინააღმდეგ აქტიური მებრძოლი ეპიფანე კვიპრელი წერს: "ამბობენ, კიდევ, რომ მიღიაში ექვსი სხვადასხვა სახის მწვალებლობაა, ხოლო რამდენია ეთიოპიაში, სპარსელებში, ან პართიაში და ელამიტიდში, ან კასპიაში, გერმანელთა ქვეყანაში, ან სარმატიაში, ან რამდენია დავნიდებში, ან ჯიქებში და

ამორაძალებში, ლაზებში, იბერებში და ბოსფორელებში, ან გელებში, ან სერებში, ან სხვა ტომებში რამდენია განსხვავება კანონებში, ფილოსოფიებში და მწველებლობებში, უზომო რაოდენობაა განსხვავებათა“ (28: 41–42). მოტანილ მასალაში საინტერესო და ანგარიშგასაწევეია ის, რომ IV საუკუნის II ნახევრის ეპისკოპოსი მწველებლობებზე საუბრისას სხვა ხალხებთან ერთად იბერებსა და ლაზებს ასახელებს. მან იცის, რომ აქ უკვე ქრისტიანობაა. ამ თვალსაზრისით, როგორც ზემოთ ითქვა და არაერთ მკვლევარს აქვს ყურადღება გამახვილებული, მრავლისმთქმელია ბიჭვინთის ეპისკოპოსის მონაწილეობა ნიკეის პირველი საეკლესიო კრების მუშაობაში. ასევე, ჩვენი აზრით, ეგრისში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საკითხზე მსჯელობისას, საინტერესოა V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსის აგათანგელოსის ცნობები საქართველოში, კერძოდ, კი ეგრისში, ქრისტიანული ეკლესიის ორგანიზაციის შესახებ. აგათანგელოსის ”სომეხთა მოქცევის“ ისტორიას, რომელშიც ამ ცნობებს ვხვდებით, ი. ჭავჭავაძის აფასებს როგორც ”სომხური ეროვნული მონოფიზიტური საეკლესიო წრეების სულისკვეთების გამომხატველ“ თხზულებას, მაგრამ ჩვენთვის ეს ნაწარმოები საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ იგი იმ დროს ამბებს ეხება, როცა ფუძნდებოდა საეკლესიო ცენტრები ქართლსა და ეგრისში. მართალია, ზემოთ ჩვენ მოვიტანეთ ვ. გოილაძის დამოკიდებულება ამ თხზულებაში მოხმობილი ცნობებისადმი, მაგრამ ჩვენც გვინდა წარმოვადგინოთ ჩვენი შეხედულებანი და დამოკიდებულება ამ წყაროსადმი.

აგათანგელოსის თხზულების განსხვავებული რედაქციებია ცნობილი, რადგან V1–V111 საუკუნეებში სხვადასხვა ენებზე უთარგმნიათ. (1: 69). ჩვენ ვსარგებლობთ

”გეორგიის“ პირველ ტომში ქართულად თარგმნილი გრიგოლის ცხოვრების ბერძნული რედაქციით, რომლის ხელნაწერი, 1107 წელს გადაწერილი, ყ. გარიტს უპოვნია და მას მკვლევარები VII საუკუნეზე აღრიხდელად თვლიან (I: 69) და არაბული ვარიანტით, რომელსაც VII–VIII საუკუნეებით ათარიღებენ (I: 74). ორივე ვარიანტში გრიგოლ განმანათლებელი სომხეთში ეკლესიების დაფუძნების შემდეგ სამ პიროვნებას: ირენარხეს, სოჯრონის და თომას აგზავნის ქართლში; ეგრისსა და ალბანეთში ეკლესიების დასაფუძნებლად. ბერძნულ ვარიანტში ირენარხეს საგამგებლო–სამოღვაწეო მხარე არაა გამოკვეთილი (I: 72). მისი დადებითი დახასიათებაა მხოლოდ მოცემული. არაბულ ვარიანტში ირენარხე ქართველია, რომელიც სებასტიიდანაა მოსული სხვებთან ერთად. იგი გრიგოლმა მიტროპოლიტის ხარისხში აამაღლა და დაავალა მთელ საქართველოში ეპისკოპოსები დაედგინა. ირენარხე აქაც, ამ ვარიანტშიც, დახასიათებულია როგორც ფრიად განსწავლული და გამოცდილი პიროვნება.

ირენარხეს ნ. მარი კითხულობდა როგორც იბირ–ბზუ–ხუა–ს და მასში მეგრულ სკუას ხედავდა, რითაც საბოლოოდ განმარტავდა როგორც ”იბერის შვილს“ (I: 73). ბერძნული ვარიანტის მიხედვით, გრიგოლმა სოფრონი ლაზთა ქვეყანაში გაგზავნა, ხოლო არაბულ ვარიანტში–აფხაზთა ქვეყანაში. თომა ორივე ვარიანტში ალბანეთშია გამწესებული. ((I: 72–73)).

ვარიანტთა ეს შედარება აჩვენებს, რომ ორივე ცნობა ძირითადად ერთსა და იმავე ამბავს გადმოგვცემს, მაგრამ, რადგან ისინი შექმნილია სხვადასხვა დროში, ამან თავისი კვალი დააჩნია შინაარსსაც. როგორც ჩანს, ყ. გარიტის მიერ აღმოჩენილი ბერძნული ვარიანტი შექმნილია იმ დროში, როცა ეგრ-

ისს ლაზიკას ეძახდნენ. ე.ი. VI–VII საუკუნეებში; ამიტომაც სოფრონის სამოღვაწეო ქვეყანა აქ ლაზეთად იხსენიება, ხოლო არაბული ვარიანტი, როგორც ჩანს, უფრო გვიან, VIII საუკუნეში შექმნილა, როცა აფხაზური დინასტიის გაძლიერების გამო ეგრისს აფხაზეთს უწოდებდნენ და სოფრონის სამოღვაწეო ქვეყნად აფხაზეთია დასახელებული. ამიტომ ვფიქრობთ რომ სოფრონი ეგრისშია (ლაზიკა) გამწესებული.

ასეა თუ ისე, როგორც ვ.გოილაძე ასაბუთებს (20: 120-121), აგათანგელოსის ნაწარმოებში IV საუკუნის ოცდანი წლების ამბებია ასახული, როცა კაპადოკიის კესარიის ეპისკოპოსი ლეონტი იყო. ლეონტი, როგორც არიოზის მოძღვრების დამცველი, ნიკეის საეკლესიო კრებამ გადააყენა. მაშასადამე, აგათანგელოსის მიხედვით, საქართველოში საეპისკოპოსოთა დაფუძნება აქამდე (325 წლამდე) უნდა მომხდარიყო. ეს ცნობა იმდენად საინტერესოა, რამდენადაც არაპირდაპირ ამტკიცებს და მხარს უჭერს გელასი კესარიელის (IV ს.) ცნობას, რომლის მიხედვითაც იბერებმა და ლაზებმა ერთდროულად აღიარეს ქრისტიანობა. მართალია, ი. ჯავახიშვილი თვლის, რომ ეს ცნობა V საუკუნის მოღვაწე გელასი კვიზიკელს ეკუთვნის (104: 269), რადგან მის წყაროში—გელასი კესარიელის "საეკლესიო ისტორიაში" — ლაზები არ არიან ნახსენები, მაგრამ ასეც რომ იყოს, V საუკუნის მოღვაწის მიერ იმის თქმა, რომ ლაზები იბერებთან ერთდროულად გაქრისტიანდნენ, მრავლისმთქმელია, რადგან თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია აზრი იმის შესახებ, რომ ქართლის მოქცევა IV საუკუნის 20-იანი წლების ახლოს, ან 20-იან წლებში მოხდა (56: 69–77; 20: 56; 18: 19; 110: 192). ამდენად, ამ წლებში (318–326 წწ.) უნდა გამოცხადებულიყო სახელმწიფო რელიგიად ქრისტიანობა ეგრისშიც. ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს არქეოლოგიური

გათხრების შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მასალა ეგრისის როგორც ჩრდილოეთ, ისე ცენტრალურ და სამხრეთ ნაწილში. აფხაზეთის ტერიტორიაზე ამ პერიოდის ეკლესიათა ნაშთები, ბიჭვინთის ტაძრის მოზაიკაზე წარწერა, ჯვრის გამოსახულებით შემკული IV-V საუკუნეებით დათარიღებული წითელლაკიანი ჭურჭელი ბიჭვინთაში (60: 250-251), ნეკროპოლზე აღმოჩენილი ჯვრის გამოსახულებით შემკული კერამიკული ჭურჭელი და მინის სასმისები, IV საუკუნით დათარიღებული ვერცხლის მედალიონი წარწერით "ერთარსი ღმერთი, მშველელი შემწირველთა", ოქროს პატარა ჯვარი (131: 272-273), წებელდის ნეკროპოლის სამარხთა უმეტესობაში დამარხვის ქრისტიანული წესი (132: 187), ციხისძირში არქეოლოგიური გათხრების შემდეგად გამოვლენილი ეკლესიათა ნაშთები, სამარხებში და კულტურულ ფენაში აღმოჩენილი ნივთები ქრისტიანული სიმბოლიკით (გემიანი ბეჭედი თევზის გამოსახულებით, ჯვრის გამოსახულება და ქრისტიანული შინაარსის გრაფიტო ამფორებზე) (35: 114), აქვე გამოვლენილი მოზაიკის ფრაგმენტი ორნამენტებით, რომელიც შუხუთის (IV ს.) მოზაიკასთან ამკლავნებს სიახლოვეს და ამოკაწრულია წარწერა ბერძნულად "უფალო შემეწიე" (32: 87), ფიჭვნარსა და ბობოყვათში ნახული ადრეული ხანის ბაზილიკათა ნაშთები სამარხებით მიუთითებენ იმაზე, რომ IV საუკუნეში ქრისტიანობა ეგრისის როგორც ზღვისპირა, ისე შიგა რაიონებში მტკიცედ ფეხმოკიდებული და გაბატონებული რელიგიაა.

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებით ეგრისის სახელმწიფომ საბოლოოდ გააკეთა არჩევანი დასავლური, ევროპული ცივილიზაციისაკენ. ორიენტაცია რომაულ-ბიზანტიური სამყაროსაკენ, მსოფლმხედველობრივ-რელიგიურად მასთან დაკავშირება ნიშნავდა ქვეყნის მომავლის პერ-

სპექტივის გათვალისწინებასაც, რომ ამიერიდან მას ფეხი უნდა აეწყო ამ დიდი და გლობალური ცივილიზაციისათვის.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად ერთდროულად გამოცხადება იმის მანიშნებელიცაა, რომ, მიუხედავად განსხვავებული საგარეო-პოლიტიკური სიტუაციისა, ორივეში ერთდროულად მომზადდა პირობები ამ უმნიშვნელოვანესი მოვლენის განხორციელებისათვის. ეს კი იმის საშუალებას იძლეოდა, რომ შექმნილიყო მყარი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული საფუძველი ერთიანი საქართველოს შექმნისათვის.

ქრისტიანული ღვთისმსახურების ენა დასავლეთ საქართველოში

ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება ეგრისში დაემთხვა დასავლეთ საქართველოში არსებული წვრილი პოლიტიკური ერთეულების (აფშილეთი, აბაზგეთი, სანიგეთი, სვანეთი...) ლაზეთის (ეგრისი) ირგვლივ გაერთიანებას. გაერთიანება—გაძლიერების გზაზე მდგარი ქვეყნისათვის დიდი სამსახურის გაწევა შეეძლო ქრისტიანულ ეკლესიას; ამიტომ ხელისუფლება შეეცდებოდა ეკლესია სამეფოს პოლიტიკური ინტერესების სამსახურში ჩაეყენებინა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა იმას, ქვეყანაში და მის ეკლესიაში ადგილობრივი ენა იქნებოდა გაბატონებული თუ—ბერძნული.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია თვალსაზრისი, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად

გამოცხადებიდან (IV ს.) IX საუკუნემდე დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო—საკანცელარიო და ღვთისმსახურების ენა იყო ბერძნული. ამავე დროს წერილობითი წყაროებით დასტურდება, რომ ქვეყნის მოსახლეობა ინარჩუნებს ეროვნულ თვითშეგნებასა და ეროვნულ თავმოყვარეობას, სამშობლოსადმი უსაზღვრო სიყვარულს, აბსოლუტურმა უმრავლესობამ არ იცის ბერძნული ენა და ბოლოს, ეს ქვეყანა — 5-6 საუკუნის განმავლობაში "ბერძნულ ენაზე მეტყველი ქვეყანა, ხალხი" IX საუკუნიდან საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების მოთავე და დამაგვირგვინებელი აღმოჩნდა!

ეს ყველაფერი საექვოს ხდის თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ გაზიარებული თვალსაზრისის ჭეშმარიტებას. ამიტომ ვფიქრობთ, კოლხეთის კულტურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვით, ეგრისის სამეფოში განვითარებული მოვლენების ანალიზითა და ზოგიერთი წერილობითი წყაროს დამოწმებით, დამაჯერებელი გავხადოთ აზრი იმის შესახებ, რომ ეგრისის სამეფოში თავიდანვე სახელმწიფო—საკანცელარიო ენა იყო ადგილობრივი, ზანური, ან მისი განაყოფი ენა — ქართული, ხოლო ღვთისმსახურების ენა IV საუკუნის დასასრულიდან მაინც იყო ქართული ენა.

ძველი კოლხეთის სახელმწიფოს შექმნის გარიჟრაჟზე, როცა ბერძნული კოლონიზაციის მძლავრი ტალღა აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთსაც მოადგა და ბერძენი კოლონისტების არაერთი დასახლება გაჩნდა, კოლხები გაეცნენ და ეზიარნენ უცხო ტომთა ყოფასა და კულტურას. გავრცელდა ბერძნული ენა, რომელიც საერთაშორისო ურთიერთობის ენა გახდა (124: 126-127), მაგრამ, როგორც აკად. გ. მელიქიშვილი მიუთითებს, კოლხეთის ის ქალაქები, რომლებიც ანტიკური ხანიდანვე ბერძნულ ახალშენებად არის მიჩნეული, აღმოცენდა

არა ცარიელ ადგილას, არამედ აქ ძველი დროიდანვე არსებული დასახლებების ტერიტორიაზე (67: 108-109). ისინი იმთავითვე ადგილობრივ ტომთა გაერთიანებების გავლენაში მოექცნენ და შემდეგ ეკონომიკურადაც და პოლიტიკურადაც დამორჩილდნენ კოლხეთის სამეფოს; ამიტომ წარმოდგენდნენ არა ბერძნულ პოლისებს, არამედ კოლხეთის სამეფოს საქალაქო ცენტრებს გარკვეული ბერძნული ელფერით და ასრულებდნენ ბერძნულ სამყაროსთან კოლხეთის დამაკავშირებელი სავაჭრო ქალაქების როლს (54: 61).

ბერძნული ცენტრების გაჩენას კოლხეთში მოჰყვა ბერძნული ენისა და დამწერლობის გავრცელება, მაგრამ ბერძნულის გავლენა შიდა კოლხეთში მაინც ზედაპირული ხასიათისა იყო. იგი არ შეხებია ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური წყობის სიღრმეებს. კოლხეთის სამეფო რჩებოდა სპეციფიკური თავისებურებების მქონე თეოკრატიულ სახელმწიფოდ, რომელსაც ჰქონდა თავისი ეკონომიკური საფუძველი და საკუთარი, თვითმყოფადი მატერიალური და სულიერი კულტურა (38: 251).

კოლხეთის ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით ვანსა და საირხეში, მოპოვებული ლითონის ნაწარმი და მხატვრული ნაკეთობანი იმასაც ნათელჰყოფენ, რომ ქვეყანაში არსებობდა არა მხოლოდ ერთიანი მხატვრული სტილი, არამედ ერთიანი იდეოლოგიაც, ერთიანი რწმენა-წარმოდგენები, ოფიციალური კულტები, რაც გარკვეულწილად განპირობებული იყო ქვეყნის პოლიტიკური ერთიანობით, კოლხეთის საზოგადოების გაერთიანებით ერთ საზოგადოებრივ სისტემაში... მთავარი ძალა, რომელიც ახორციელებს, იცავს ამ საზოგადოების იდეოლოგიას, რელიგიური წარმოდგენების ერთიანობას, არის ტაძარი და მის სათავეში მდგომი თეოკრატიული ზედაფენა

(უზენაესი კულტის მსახურნი) (38: 229-230). ალბათ, ამანაც განაპირობა ის, რომ მეტროპოლიდან კოლხეთის ბერძნულ ქალაქებში შემოტანილი კულტები აქ გაბატონებულ მღვდომარეობას ვერ იკავებენ, რაც ფაზისში ქალღმერთ ფასიანეს ქანდაკებიდანაც ჩანს (54: 65-66). კოლხურ ქალაქურ ცენტრებში დაწინაურებულია ხუროთმოძღვრება და არქიტექტურა, ჰედური ხელოვნება და განსაკუთრებით - კერამიკული წარმოება. ათენში VI საუკუნეში (ძვ. წ.) გაკეთებულ ჰიდრიაზე ბერძნული წარწერა "კოლხმა გამაქეთა", ან კიდევ, ბერძნულ ამფორაზე ასეთი წარწერა: "ევქსითემ გააქეთა, კოლხმა მოხატა" (95: 226-227), აგრეთვე, ყუბანში ფიალა წარწერით: "მე ვეკუთვნი აპოლონ წინამძღოლს, ფაზისში რომ არის" (4, 88; 129: 571) და სხვა მიუთითებენ ჩვ. წ-მდე VI-V საუკუნეების კოლხეთში ადგილობრივი კულტურის მაღალ დონეზე.

ძველ კოლხთა კულტურის მაღალ დონეზე მიუთითებს ისიც, რომ მათ უძველესი დროიდან ჰქონიათ დამწერლობა. კოლხური დამწერლობა კვირბების, ანუ საკრალური ჩანაწერების სახით ქურუმათა წრეში უნდა გაჩენილიყო; წერის ხელოვნებას კოლხეთში, ისევე როგორც აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, უძველესი დროიდან ქურუმათა კოლეგიები მეთაურობდნენ (89: 156; 77: 382). კოლხეთში დამწერლობის არსებობას ადასტურებენ ძველ ავტორთა ცალკეული გამონათქვამებიც. ძვ. წ-ის IV-III საუკუნის მოღვაწის პალეფატეს თხზულებიდან მომდინარეობს გადმოცემა, რომლის მიხედვით, კოლხეთში დაცული იყო არა ოქროს საწმისი, არამედ ნაწერი წიგნი, რომელშიც აღწერილი იყო ქიმიური საშუალებებით ოქროს მიღების წესი. ოქროს საწმისის ანალოგიური განმარტებაა მოცემული იოანე ანტიოქელთან (VII ს.) და სვიდას (I ს.) ლექსიკონშიც (89: 150-151); ასევე, II-III საუკუნის ისტორიკ-

ოსისა და ფილოსოფოსის ხარაქს პერგამონელის მიხედვით, "ოქროს საწმისი" ნამდვილად არის ტყავზე ნაწერი ხერხი ოქროს მოპოვებისა, რომლის გამოც, ამბობენ, "არგოს ლაშქრობა" მოეწყო (121: 893). საინტერესოა აპოლონიოს როდოსელის "არგონავტიკაში" დაცული ცნობა იმის შესახებ, რომ კოლხებს შენახული აქვთ თავიანთ მამათაგან ნაწერი კვირბები, რომლებზედაც მოგზაურთათვის ნაჩვენებია ზღვისა და ხმელეთის ყველა გზა და საზღვარი (5: 163; 89: 150-152; 85: 81-101). უცხოელ ავტორთა გამონათქვამებს მხარს უჭერს "ქართლის ცხოვრებაში" იმის მინიშნება, რომ ქრისტიანობამდელ ხანაშიც ყოფილან "მეცნიერნი სჯულისანი" (91: 36), რომელთა წრეშიც უნდა შექმნილიყო დამწერლობა.

ეს ცნობები გვაძლევენ საფუძველს, ვამტკიცოთ, რომ კოლხებს ელინისტურ და რომაულ ხანაში (თუ უფრო ადრე არა) თავიანთი დამწერლობა ჰქონდათ. უფრო მოგვიანებით, VI საუკუნისათვის, ვფიქრობთ, ამის სასარგებლოდ უფრო სარწმუნო ცნობები გვაქვს. სპარსეთის მეფე ხოსროსთან ჩასული ეგრისელი ელჩები ხოსროს ასე მიმართავენ: "კოლხები რომ ძველთაგანვე სპარსელების მოკავშირეები იყვნენ და ბევრი სიკეთე უყვეს მათ და თვითონაც განიცადეს მათგან: ამის წერილობითი საბუთები მრავალი გვაქვს ჩვენ და შენს საგანძურებში ახლაც არის დაცული" (15: 76). ამაზე დაყრდნობით, დიდი ივანე ჯავახიშვილი წერდა, რომ ლაზიკაში მწერლობა არსებობდა და სახელმწიფო მართვა-გამგეობა იმდენად დაწინაურებული ყოფილა, რომ სახელმწიფოს მნიშვნელოვან საბუთებს ინახავდნენ თურმე (104: 314). ამ აზრს კიდევ უფრო სარწმუნოს ხდის მენანდრეს ცნობა, სადაც ნათქვამია, რომ სვანეთის მთავარი ემორჩილებოდა ლაზთა მეფეს და ჩაწერილი იყო სახარკო სიაში (68: 224).

ამ საკითხის გასარკვევად კიდევ უფრო საინტერესოა ის არქეოლოგიური მასალები, რომლებიც, ერთი მხრივ, მიუთითებენ წერის მასალასა და იარაღზე და, მეორე მხრივ, ჩვენს წინაშე სვამენ კითხვებს განსასჯელად და საკამათოდ.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში არქეოლოგიური გათხრებისას (მცხეთა, ბიჭვინთა, ვანი, ფიჭვნარი, სებასტოპოლისი...) აღმოჩნდა საწერი იარაღები – სტილოსები. სტილოსები წვეტიანი ლითონის ან ძვლის ღერებია. რომლითაც წერდნენ გასანთლულ ფირფიტებზე. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უფრო გავრცელებული იყო ძვლისა და ბრინჯაოს სტილოსები (46: 93). სტილოსის ერთი ბოლო თუ წვეტიანია, მეორე ბრტყელია, ნიჩბისებური დაწერილის წასაშლელად თუ ფირფიტის მთელი ზედაპირის გასასწორებლად. საწერ მასალად იყენებდნენ თიხის ფირფიტებს, ქვას, ქვიშისაგან და კირქვებისაგან დამზადებულ სტელებს და სხვა. ფიქრობენ, რომ ტრადიციული წერის ტექნიკა, მელანი და კალამი III საუკუნიდან ვრცელდება (მცხეთის არგეოლოგიური მონაცემების გათვალისწინებით). ასევე ვარაუდობენ, რომ რომაულ სამარხებში აღმოჩენილი (ბიჭვინთა, სოხუმი, გონიო) მინის ცილინდრული ჭურჭლები სამეღნეებად გამოიყენებოდა (46: 96).

წერის ტექნიკის განვითარებაზე მიუთითებს გ რ ა ფ ი ტ ო ე ბ ი ს – ე.წ. ნაკაწრი წარწერებისა და დ ი პ ი ნ ტ ი ე ბ ი ს – საღებავით ან მელნით შესრულებული წარწერების სიმრავლე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამ სახის წარწერებია გამოვლენილი ბიჭვინთაში, სოხუმში, ვანში, ფიჭვნარში, ციხისძირში, გონიოში. ყველა ეს წარწერა ლათინურად ან ბერძნულადაა შესრულებული, უფრო მეტად – ბერძნულად. ამიტომ მკვლევრები დაასკვნიან, რომ

კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქებში ბერძნული ენა და დამწერლობა იყო გაბატონებული. ამასთან, მიუთითებენ იმასაც, რომ წერა-კითხვის მცოდნენი მოსახლეობის საშუალო ფენებშიც ყოფილან (46: 110).

მართლაც, დღემდე მოპოვებული ეპიგრაფიკული მასალა სხვანაირი დასკვნის საშუალებას არ იძლევა, მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით. ვფიქრობთ, მთლად მართებული არ იქნებოდა ასეთი კატეგორიული დასკვნის გაკეთება მას შემდეგ, რაც ჩვენს ხელთაა უცხოელ ავტორთა მტკიცება იმის შესახებ, რომ კოლხებს გააჩნდათ დამწერლობა. ამ თვალსაზრისით, ალბათ, საინტერესოა "ვანის ქვეყნის" ერთ-ერთ დიდ დასახლებაში—დაბლაგომში და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე სამარხებად გამოყენებულ ქვევრებზე დატანილი ნიშნების (38: 232) შესწავლის შედეგები.

მკვლევარმა ვ. ლიჩელმა, შეისწავლა რა ეს ნიშნები, ისინი აქამდე უცნობ ასოთა ერთობლიობად მიიჩნია. იგი ფიქრობს, რომ ეს ასო-ნიშნები სემიტური დამწერლობის ერთ-ერთი განშტოებიდანაა განვითარებული დამოუკიდებელი გზით (49: 30-43). ძნელია იმის თქმა, რამდენად სწორია ეს ვარაუდი, მაგრამ მხოლოდ ეს ერთი წარწერა ხომ არ იქნებოდა გაკეთებული ამ ნიშნებით? უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთი ბევრი იქნებოდა, მაგრამ ჩვენს ხელთ მხოლოდ ეს აღმოჩნდა. ამიტომ იმის გამო, რომ ჭერჭერობით ხელთ არა გვაქვს კოლხური დამწერლობის ნიმუშები, არ შეიძლება უარყვოთ უცხოელ ავტორთა გადმოცემები კოლხური დამწერლობის არსებობის შესახებ.

სწორედ ასეთი ვითარების განმარტებისათვის ს. ყაუხჩიშვილი წერდა: "რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში და მის მეზობელ ქვეყნებში ბერძნული ენა იყო საერთაშორისო

ენა (როგორც ლათინური ენა—რომის იმპერიის დასავლეთ ნაწილში). ადგილობრივი ენების გვერდით მოსახლეობის ფართო წრეებმა იცოდნენ ბერძნული ენაც... ხომ არ არის წარმოსადგენი, რომ IV საუკუნეში მცხეთაში იმიტომ ჭრიდნენ წარწერას ბერძნულად, რომ ქართულად წერა არ იცოდნენ? ის ფაქტი, რომ I-IV საუკუნეებში (და წინათაც) ბერძნულ ენაზე შესრულებული ძეგლები გვხვდება საქართველოში და არა ქართულ ენაზე დაწერილი, უნდა სხვაგვარად აიხსნას და ეს ახსნა შეიძლება იყოს მხოლოდ შემდეგი: ქართული დამწერლობა კი იყო იმ საუკუნეებში, მაგრამ ჭერჯერობით საამისო მასალები არ არის აღმოჩენილი“ (97: 103). პრობლემის ასეთი ახსნა დამაჯერებელი ჩანს იმიტომაც, რომ ჩვ. წ-დე III-II საუკუნეების კოლხეთში ფუნქციონირებდა სასწავლო დაწესებულებები, დისკოები, მედეას თალმოსი“. აპოლონიოს როდოსელის სქოლიასტი იუწყება, რომ ტიმონაქსი თავის "სკვითიკაში" ამბობსო, ეაში (წმინდა კოლხური უძველესი ქალაქი) გვხვდება გამნაზიები, დისკოები, მედეას თალმოსი (98: 337). სტრაბონის დროს (დაახ. ძვ. წ. 64—ახ. წ. 24 წ.წ.) ქ. ეია აღარ არსებულა, რადგან იგი ამბობს, რომ "ფაზისთან უჩვენებენ ქ. ეასო (99: 70). მაშასადამე, იგი ჩვ. წ-დე II საუკუნეში დანგრეულა, რასაც არქეოლოგიური გათხრებიც ადასტურებენ (46: 84); ამიტომ ეს ცნობაც უფრო ადრინდელი რეალობის მაჩვენებელი უნდა იყოს.

საინტერესოა ჩვ. წ-ის I-II საუკუნეების ცნობილი რომაელი ისტორიკოსის პუბლიუს კორნელიუს ტაციტის ცნობა იბერიის უფლისწულის რადამისტის შესახებ. რადამისტს ასე ახასიათებს ტაციტი: "ფარსმანს ჰყავდა ვაჟი, სახელად რადამისტი. ლაზათიანი, ახოვანი, ტანის სიმძლავრით გამორჩეული, მშობლიურ მეცნიერება-ხელოვნებაში განსწავლული და

მეზობელ ქვეყნებშიც ფრიად სახელგანთქმული“ (133: 213; 83: 36-40). თუ ამ ცნობასთან ერთად გავითვალისწინებთ ლეონტი მროველის ცნობილ სიტყვებს: "ფარნავაზმა განაევრცო ენა ქართული და არღარა იზრახვებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (91: 26), აშკარად გამოჩნდება, რომ ჩვ. წ-ის IV-III საუკუნიდან როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო ტრადიციას შექმნილი, რასაც კიდევ უფრო თვალსაჩინო მიღწევებისათვის ენდა შეემზადებინა საფუძველი.

ყველა ზემოთქმული სარწმუნო ხდება იმიტომაც, რომ მომდევნო დროის ეგრისში განათლების არსებული დონე სწორედ ასეთ წანამძღვრებს უნდა დაფუძვნებოდა. მხედველობაში გვაქვს ფ ა ზ ი ს ი ს რ ი ტ ო რ ი კ უ ლ ი ს კ ო ლ ა. ამ სკოლის შესახებ ცნობას გვაწვდის თემისტოსის (დაახ. 317-388 წ.წ.), რომელიც თავის დროზე იყო სენატორი, პროკონსული და კონსტანტინეპოლის პრეფექტი, განთქმული ფილოსოფოსი და რიტორი. რიტორიკა მას და მამამისს—ევენიოსს ამ სკოლაში უსწავლიათ. თემისტოსის მე-17 სიტყვაში დახასიათებულია "მუზების ეს ტაძარი" და მითითებულია მისი ადგილსამყოფელი—"პონტოს ბოლოში, ფაზისის მახლობლად, სადაც არგომ, თესალიიდან წამოსულმა, დაისადგურა". მართალია, ადრე ოტტო ზეეკის მიერ ექვექვემ იყო დაყენებული ამ სკოლის ფაზისთან ახლოს მდებარეობა (136: 292), მაგრამ, როგორც ს. ყაუხჩიშვილი მიუთითებს, თვით თემისტოსური განსაზღვრა ამ ქალაქისა "ფაზისის მახლობლად" და მის მიერვე დაკავშირება ამ ადგილისა არგონავტების ლაშქრობასთან შეუძლებლად ხდის, აქ სინოპი ვიგულისხმით (141: 52).

თემისტოსის ამ ცნობის პირველი შეფასება ი. ჯაგაზიშვილმა მოგვცა: "თემისტეს სიტყვებითგანა ჩანს, რომ ელინური სწავლა—განათლების ნაყოფიერი ნიადაგი აღმოჩენილა კოლხეთში", — მიუთითებს მკლევარი, და, თუ მას დავეუჭვრებთ, "ქვეყანა ელინური კულტურისა და "მუზათა სადგურად" უქცევია ისე, რომ იმ დროს კოლხებს ელინთა სადღესასწაულო ყრილობებზედაც კი უსახელებიათ თავი რიტორიკითა და მჭევრმეტყველებით" (104: 314).

თემისტოსის სიტყვის საფუძვლიანი ანალიზი მოცემული აქვს ს. ყაუხჩიშვილს (141: 50-58), სადაც ხაზგასმით მიუთითებს, რომ "პირველ რიგში იქ თვით ადგილობრივი კოლხები ისწავლიდნენ. ამ რიტორიკული სკოლის ბრწყინვალე მუშაობის შედეგი უნდა იყოს ის, რომ კოლხებში (ლაზებში) რიტორიკული ხელოვნება, როგორც ეს ჩანს VI საუკუნის ისტორიკოსთა—პროკოპი კესარიელისა და აგათია სქოლასტიკოსის— თხზულებებიდან, დიდ სიმაღლეზე იდგა" (141: 54).

ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, ეს სკოლა VI საუკუნეშიც ფუნქციონირებდა. აქ უნდა მიეღო განათლება, ან ემუშავა პეტრე იბერის აღმზრდელსა და თანამოაზრე იოანე ლაზს. იგი წერს: "ეს სკოლა VI საუკუნეშიც არსებობდა. იქ სწავლობდნენ, უთუოდ, ის ლაზი დიდებულები, რომლებიც VI საუკუნის შუა წლებში ჭერ საიდუმლო კრებაზე და შემდეგ სასამართლოში წარმოთქვამდნენ ბრწყინვალე სიტყვებს. არავითარ შემთხვევაში არ არის დასაეჭვებელი, რომ მურმანიოსის აღსაზრდელად დასავლეთ საქართველოდან გამოწვეული მითრიდატე ამ სკოლასთან დაკავშირებული იქნებოდა. ის ან კოლხიდის სკოლის პროფესორი იყო, ან, ყოველ შემთხვევაში, ამ სკოლაში მიიღებდა განათლებას... უნდა ვიფიქროთ, რომ მოწაფესა და

მასწავლებელს—მურმანოსსა და მითრიდატეს (ე.ი. პეტრე იბერიელსა და იოანე ლაზს) — თეოდოსის სასახლის დატოვებასა და პალესტინაში სამოღვაწეოდ წასვლას აიძულებს ის ოპოზიციური სულისკვეთება, რომელიც მათ მოტიანილი აქვთ ბიზანტიაში საქართველოდან, იბერიიდან და ლაზიკიდან.“ (91: 33-34)

ფაზისის რიტორიკული სკოლა, შ. ნუცუბიძის აზრით, ახ. წ-ის III საუკუნის II ნახევარში მაინც უნდა დაარსებულყო (73: 96). როგორც ზემოთ ითქვა, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, იგი VI საუკუნეშიც ფუნქციონირებდა, რადგანაც აქ უნდა მიეღოთ რიტორიკული განათლება აიეტს, ფარტაძს და გუბაზის მკვლელობასთან დაკავშირებულ სასამართლოზე გამოსულ ბრალმდებლებს. ისმება კითხვა: რა ენაზე მიმდინარეობდა აქ სწავლება და ვისთვის იყო ეს სკოლა გახსნილი?

ნ. ლომოურის აზრით, III-IV საუკუნეთა ფაზისში, და საერთოდ დასავლეთ საქართველოს ქალაქებში, ბერძნული მოწახლეობა იმ რაოდენობით არ შეიძლება ყოფილიყო წარმოდგენილი (თუკი საერთოდ იყო), რომ მისთვის აქ საგანგებო უმაღლესი სასწავლებელი დაარსებულყო. თვით ფაქტი ამ სკოლის დაარსებისა ცხადყოფს, რომ მისი არსებობისათვის აქ სათანადო პირობები არსებობდა (53: III). ამ საკითხზე ს. ყაუხჩიშვილი წერდა, რომ "კოლხთა მაღალ წრეებში ბერძნული ენა გავრცელებული იქნებოდა, მაგრამ უმაღლეს სკოლაში, რასაკვირველია, პირველ რიგში ადგილობრივი ენა იქნებოდა ძალაში, როგორც განათლების ენა. მის გვერდით ბერძნულ ენას საპატიო ადგილი ექნებოდა დათმობილი“ (97: 117). მართლაც, თუ გავითვალისწინებთ ფაზისის უმაღლესი სკოლის ფუნქციონირების დროს (IV ს.), როცა ეგრისის სახელმწიფო თავისი ძლიერების ზენიტს აღწევს და იმპერიას

მხოლოდ ფორმალურად ემორჩილება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ უმაღლესი სკოლა ქვეყნის ინტერესების სამსახურში უნდა მდგარიყო და ქვეყნის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის ერთგული მოქალაქეები უნდა აღეზარდა. ამას ეროვნულ მსოფლმხედველობასა და მშობლიურ ენაზე დამყარებული სწავლება თუ შეძლებდა. ამიტომ ეგრისის ხელისუფლება დაინტერესებული იქნებოდა ამ სასწავლებელში ადგილობრივი, ხალხისათვის გასაგები ენით სწავლებით. ადგილობრივი კოლხური (ზანური) ენა ამ დროს არც ისე დიდი ხნის წინ არის გამოყოფილი საერთო ქართველური ფუძე ენიდან. ამიტომ ისმის კითხვა, რომელ ენაზე (ზანური, ქართული) შეიძლებოდა ყოფილიყო სწავლება? ამ საკითხის გარკვევისათვის აუცილებელია ზოგადად მაინც განვიხილოთ ის შეხედულებანი, რომლებიც ჩამოყალიბდა საერთო ქართული ფუძე ენის ქართულ, სვანურ და ზანურ ენებად დაყოფის თაობაზე.

ისტორიკოს-არქეოლოგები (ო. ლორთქიფანიძე, თ. მიქელაძე, ა. რამიშვილი, ვ. ლიჩელი...) საერთო ქართველური ენის დაყოფას განიხილავენ ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე მატერიალური კულტურის თავისებურებათა და გავრცელებულობის გათვალისწინებით. მათ მიაჩნიათ, რომ "მეზოლითის, ნეოლითის და ადრებრინჯაოს ეპოქებისათვის არქეოლოგიური კულტურა აღნიშნავს არა მხოლოდ ეთნოსს, არამედ ენასაც" (69: 125).

"სრულიად უდავოა, - აღნიშნავს პროფ. თ. მიქელაძე, - რომ ლითონის ნაწარმიც და კერამიკული პროდუქციაც, რომელიც გამოყენებაშია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში და დასავლეთ საქართველოში ძვ. წ. II-I ათასწლეულებში, ზანურენოვან ეთნიკურ ერთობას ეკუთვნის" (69: 75).

ამავე პრობლემის შესახებ ო. ლორთქიფანიძე მიუთითებს, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარსა და I ათასწლეულის I ნახევარში დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ მასალებში ფიქსირდება ერთიანი ეთნოკულტურული სისტემის განვითარება დროსა და, აგრეთვე, სივრცეში (ანუ კულტურული და, შესაძლოა, ეთნიკური ინფილტრაცია მეზობელ გეოგრაფიულ არეალებში)... იქმნება მყარი საფუძველი მტკიცებისათვის, რომ არქეოლოგიურად დადასტურებული ძვ. წ. II ათასწლეულის II ნახევრისა და I ათასწლეულის ეთნოკულტურული სისტემა ეკუთვნის დასავლეთ საქართველოს წამყვან ეთნოსს, რომელსაც ბერძენი და რომაელი ავტორები (ჰეროდოტე, ფსევდო სკილაქსი, სტრაბონი, პლინიუსი, კლავდიოს პტოლემეაიოსი) მოიხსენიებენ სახელწოდებით "კოლხები", ხოლო მათ ქვეყანას "კოლხიდა"-დ. კოლხები კი აღიარებული არიან დასავლურ ქართველურ ეთნოსად, რომელთა ენა ("ზანური" ე.ი. მეგრულ-ჭანური) წარმოიქმნა საერთო ქართველური ფუძე ენის დიფერენციაციის შედეგად" (63: 112-113).

მოტანილი ადგილებიდან ჩანს, რომ ისტორიკოს-არქეოლოგების მიერ საერთო ქართველური ენიდან ზანურის გამოყოფა II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან ივარაუდება.

არქეოლოგები ა. რამიშვილი, ვ. ლიჩელი II ათასწლეულის ბოლოდან კოლხური კულტურის ელემენტების გავრცელებულობაზე მიუთითებენ შიდა ქართლსა (82: 136) და მესხეთის ტერიტორიაზე (50: 106-107), ხოლო ვ. ჭაფარიძე აღმოსავლეთ კოლხეთის (ზესტაფონის რაიონის სოფ. ქვედა საზანო, სოფ. მეორე სვირი) IV-III საუკუნეების არქეოლოგიურ მონაპოვარში აშკარად ამჩნევს იბერიული კულტურის ნაკადებს (113: 206-207).

საერთო ქართველური ენის დიფერენციაციის საკითხს იკვლევდა არაერთი ენათმეცნიერი. განსხვავებული იყო მათი კვლევის მეთოდები და პრობლემის შესწავლის გზები. მაგალითად, გ. კლიმოვმა ლექსიკურ-სტატისტიკური მეთოდის (ე.წ. გლოტოქრონოლოგიური მეთოდი) გამოყენებით (100 სიტყვიანი საცდელი სიის მიხედვით) დაადგინა, რომ სვანურის გამოყოფა ფუძე ენიდან უნდა დაწყებულიყო ჩვ. წ.-მდე II ათასწლეულის შემდეგ, ხოლო ქართულ-ზანურის დივერგენცია ჩვ. წ.-მდე VIII საუკუნეზე მოდის (120: 119).

იგივე მეთოდით თ. გამყრელიძემ და გ. მაჭავარიანმა 200 სიტყვიანი საცდელი სიის ანალიზით დაადგინეს, რომ საერთო-ქართველური (წინარე ქართველური) ფუძე ენიდან სვანური გამოიყო ძვ. წ. X საუკუნეში, ხოლო ქართულ-ზანური დივერგენცია მოხდა ჩვ. წ.-ის მიჯნაზე (13: 17). ამ მეთოდით, როგორც ვხედავთ, საერთო ქართველური ენიდან სვანური და ზანური ენების გამოყოფა სხვადასხვა დროს არის ნავარაუდები და ამასთან ცალ-ცალკე.

აკად. ა. ჩიქობავა და შემდეგ მისი მიმდევრები (ქ. ლომთათიძე, მ. ქურდიანი, ტ. ფუტყარაძე) ამ საკითხის შესწავლის ამოსავალ მეთოდად კანონზომიერ და რეგულარულ ბგერათშესატყვისობათა არსებობის დადგენას მიიჩნევენ (93: 255). ამ მეთოდით საკითხის შესწავლით გაკეთებულია დასკვნა, რომ ძვ. წ. II საუკუნიდან იწყება საერთო ქართველური ფუძე ენიდან შიშინა ა ენის გამოყოფა, რომლისგანაც მომდევნო ათასწლეულში ჩამოინაკეთება ზანური (შიშინა ო) და სვანური (შიშინა ა) ენები... ახ. წ. IX საუკუნიდან ზანურს, სვანურსა და ქართულს შორის უკვე ჩამოყალიბებულია ჩვენთვის ცნობილი ბგერათშესატყვისობანი, მაგრამ ყველა ქართული სამეფოს სახელმწიფო და საეკლესიო ენა მაინც სალიტერატურო ქარ-

თულია (90: 159).

საერთო ქართველური ფუძე ენის დაყოფაზე არაერთ სხვა მკვლევარს გამოუთქვამს თავისი შეხედულება, მაგრაჟ. რამდენადაც ჩვენ უფრო ამ პროცესის დრო გვიანტერესებს, დაკმაყოფილდებით წარმოდგენილი თვალსაზრისების მოტანით.

როგორც ვნახეთ, ისტორიკოს-არქეოლოგები არქეოლოგიურ მასალაზე დაკვირვებით აკეთებენ დასკვნას, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან I ათასწლეულის მეორე ნახევრამდე ძირითადად დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული მატერიალური კულტურის შემქმნელი ეთნოსი იყო ზანები, რომელთაც გააჩნდათ თავიანთი ენა, ე.ი. ისინი ზანურის გამოყოფას საერთო ქართველური ფუძე ენიდან გულისხმობენ II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან.

ენათმეცნიერები, მხედველობაში იღებენ რა მეცნიერ-არქეოლოგთა დასკვნას II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან I ათასწლეულის მეორე ნახევრამდე განსხვავებული მატერიალური კულტურის შესახებ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიასა და საქართველოს სხვა რეგიონებში (შიდა ქართლი, მესხეთი), ამასთან, ითვალისწინებენ საერთო კოინე ენის დიფერენციაციის საყოველთაოდ გაზიარებულ კანონზომიერებებსაც, დაასკვნიან, რომ ეს იყო საერთო ქართული მატერიალური კულტურა და მის შემქმნელ ხალხს გააჩნდა საერთო ქართული ენა და რომ ფარნავაზი და ქუჩი ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენ და ამანაც გაადვილა მაშინ საქართველოს ამ ორი ნაწილის გაერთიანება (90: 159). ამიტომ ისინი ზანურის საერთო ქართველური ენიდან გამოყოფას ახ. წ.-დან ვარაუდობენ. თუ ამ შეხედულებას გავიზიარებთ, მაშინ გამოდ-

ის, რომ ფაზისის სკოლის მოქმედების დრო 200-300 წლითაა დაშორებული ამ მოვლენიდან. ამიტომ IV საუკუნის კოლხისათვის სულაც არ იქნებოდა გაუგებარი აღმოსავლური ქართული ენა. ამიტომ სარწმუნო ჩანს ეპისკოპოს ა. ჯაფარიძის აზრი, რომ, მართალია, არსებობდა ახლადწარმოქმნილი, ქართული ფუძე ენის დაშლის შედეგად მიღებული ტომობრივი ენები ქართველისა და მეგრელებისა, მაგრამ ეს ენები ერთმანეთის მიმართ დიალექტებს წარმოადგენენ და იმდენად ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან, რომ შეიძლებოდა ერთიან ენაზე ლაპარაკი (111: 67). ეს მით უფრო დამაჯერებელია, რომ ი.ჯავახიშვილის გამოკვლევათა შედეგად დადგენილია, რომ "ქართველ ერს თავისი მრავალსაუკუნოვანი სახელმწიფოებრივი და სამწერლობო ენაც ჰქონდა და აბადია ეხლაც, რომელიც... მეგრელებისა და სვანებისთვისაც ერთადერთი სამწერლობო და კულტურის ენა იყო და არის ეხლაც, რომლის შექმნა-შემუშავებაშიაც მეგრელებსაც და სვანებსაც თავიანთი წვლილი აქვთ შეტანილი" (104: 154). ი. ჯავახიშვილმა წარმართული კულტებისა და იმდროინდელი ქართველურ ტომთა წარმართული რწმენა-წარმოდგენების შესწავლის საფუძველზე დაადგინა, რომ "ოდესღაც ქართველ ტომებს, სათავისთავო სათემო ღვთაებათა გარდა, ყველასათვის საერთო რწმენაც ჰქონიათ, საერთო ქართული წარმართობაც ყოფილა" (104: 155). სვანები ახლაც წარმართული ღვთაების კ ვ ი რ ი ა ს საპატივცემულო ფერხულის "ადერკილა საქმისა"-ს შესრულებისას სიტყვებს ქართულად ამბობენ (104: 155-156). ასევე, ახალწლის დღესასწაულის ჩვეულების თანახმად, მეგრელი მეკვლეც თავის წარმოსათქმელ სიტყვებს მეგრულად კი არა, ქართულად ამბობს ხოლმე (64: 17, შენ.1). ყველაფერ ამის გათვალისწინებით, ი. ჯავახიშვილი დაასკვნის, რომ "არამცთუ საზოგადო

ქართული, ყველა ქართველ ტომთათვის, მათ შორის მეგრელთა და სვანთათვისაც, საერთო წარმართობა არსებობდა, არამედ ამ წარმართობას საერთო ტერმინოლოგიაც, საერთო ენაც ქართული ჰქონია“ (104: 156). ეს მით უფრო არ მოგვეჩვენება საეჭვოდ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ძვ. წ-ის IV-III საუკუნეები იყო სწორედ აღმოსავლური ქართული ტომების და პირველ რიგში მესხთა ფართოდ განსახლებისა და პოლიტიკური აქტივობის ხანა. მესხური, ე.ი. ქართის ენოვანი (და დღევანდელი იმერლებისა და გურულების) წინაპარი ტომების დამკვიდრება დღევანდელ დასავლეთ საქართველოს მიწა-წყალზე ძვ. წ-ის III-II საუკუნეებიდან მაინცაა სავარაუდებელი (62: 113), ხოლო ტრადიციულად ქართლში შემავალი შიდამთიანი აჭარის ეკონომიკურ-კულტურული თანამშრომლობა ზღვისპირეთთან (ციხისძირის, ფიჭვნარისა და ურეკის დასახლებებთან) ინტენსიური ჩანს ადრე რკინის ეპოქიდან (102: 27; 61: 26; 43: 5-6).

მოტანილი ადგილები იმის მაჩვენებელია, რომ ქართველ ხალხს, უძველეს ქართულ ტომებს ოდითგანვე აკავშირებდა ერთი საერთო ენა და რწმენა წარმოდგენები; მას ინარჩუნებდნენ საუკუნეების განმავლობაში და საერთო წინარე ქართული ენის დიფერენციაციის შემდეგაც არ ივიწყებდნენ ერთ საერთო კოინე ენას. ამას ბევრად უწყობდა ხელს მდიდარი ხალხური ზეპირსიტყვიერება, როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული ხალხური სიმღერები. მკვლევარი ა. არაბული ხალხური პოეზიის ნიმუშებზე ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად ასკვნის, რომ ხალხურ პოეზიაში დიალექტების სხვაობა მკვეთრად არის ნიველირებული; ხალხური ლექსების ენობრივი საფუძველი დიალექტი არ არის. ხალხური პოეზია უეჭველი საბუთია იმისა,

რომ ისტორიულად ჩამოყალიბებულა საერთო ხალხური პოეტური ენა, რომელიც მართალია დეტალებს ადგილობრივი კუთხური მეტყველებიდან თამამად იღებს, როცა ამის აუცილებლობაა, მაგრამ პოეტური სათქმელის მთლიან არქიტექტურას ხსენებული საერთო კოინე ენით ქმნის ("ლიტერატურული საქართველო", 31, XII, 1986). ასეთივე დასკვნებია გაპოტანილი უძველესი ქართული-ხალხური სიმღერების ფორმისა და რიტმის შესწავლის საფუძველზე: "თუ როგორი უნდა ყოფილიყო უძველესი ზოგადქართველური სიმღერის ფორმა და რიტმი, — წერს მკვლევარი დ. გოგოჭური, გაანალიზებული მასალების მიხედვით დგინდება მთებლურებში... შენიშნული ცხრამარცვლოვნება... უძველესი ქართული მითოლოგიური ტექსტების საზომია და როგორც მეტრული სისტემა მთელ წარმართულ საკულტო უანრებს მოიცავს... ხელთა გვაქვს ქრისტიანობამდელი ქართული ლექსის უძველესი საზომი, რომელიც მოიცავს მთელ სასულიერო წარმართულ-რიტუალურ ტექსტებს" (19).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ IV საუკუნისათვის, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების ხანისათვის, ეგრისი შეიძლება განვიხილოთ ერთიანი ქართული სამყაროს განუყოფელ ნაწილად, რომლის მოსახლეობას, ერთიანი კოინე ენის დიფერენციაციის მიუხედავად, კარგად ესმის ქართული ენა და ცხოვრობს იმავე რწმენა-წარმოდგენებით, რითაც აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა (25: 100).

ჩვ. წ-ის I საუკუნიდან როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა გავრცელდა ქრისტეს პირველმოციქულთა მიერ და ქვეყნის ორივე ნაწილში ერთდროულად IV საუკუნის 20-იანი წლების ახლოს გამოცხადდა

სახელმწიფო რელიგიად. ამ აქტით ორივე ქართულმა სახელმწიფომ აშკარად გამოხატა პროდასავლური ორიენტაცია და თავისი ბედი ამ სამყაროსთან ურთიერთობას დაუკავშირა. ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამდეც და განსაკუთრებით კი შემდეგ საჭირო გახდებოდა საღვთისმეტყველო ლიტერატურა. დღეს საყოველთაოდ გაზიარებულია თვალსაზრისი იმის თაობაზე, რომ ორიგინალურ ქართულ აგიოგრაფიულ მწერლობას საფუძველი შეუმზადა ნათარგმნამ მწერლობამ, რომელიც პირველ ხანებში შემდეგი ხასიათისა იყო: პატროლოგიური შრომები, ე.ი. ეკლესიის მამათა და მოძღვართა თხზულებანი, რომლებშიც განმარტებულია ქრისტიანობის რაობა და ქრისტიანული მორალისა და დოგმის საკითხები; ლიტურგიკულ კანონიკური შრომები, რომლებშიც მოცემულია "წესი" და მოცულობა საეკლესიო ღვთისმსახურებისა და კოდექსი საეკლესიო კანონმდებლობისა; ასკეტურ მისტიკური და ჰომილეტიკური შრომები, რომლებიც წარმოიშვნენ განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ჩამოყალიბდა სამონასტრო, საბერძონაზვნო ინსტიტუტი და წარმოიშვა საჭიროება ეკლესია-მონასტრებში მორწმუნეთა საჯაროდ დამოძღვრისა და დარიგებისა; პოლემიკური ხასიათის შრომები, რომელნიც მიმართულია როგორც წარმართული და მაჰმადიანური რელიგიის, ისე ქრისტიანობაში აღმოცენებული სხვადასხვა სექტის წინააღმდეგ (44: 42-43). უცხოურ ლიტერატურას ჩვენი წინაპრები თარგმნიდნენ ადგილობრივი საჭიროების გათვალისწინებით და მასში შექჟონდათ ადგილობრივი სული და შეგნება. "ნათარგმნი თხზულებები. — აღნიშნავს ალ. ბარამიძე, — შემთხვევით და უმიზნოდ როდი ჩნდებიან ამა თუ იმ ლიტერატურაში. ისინი გამოწვეულნი არიან იმ სოციალური და კულტურულ-ისტორიული მოთხოვნილებებით, რომელთაც

აყენებს აზროვნების ადგილობრივი მიმდინარეობა... ერთი სიტყვით, ითარგმნება ის, რაზედაც აუცილებელი მოთხოვნ-ილებაა. მოთხოვნილება კი მაშინ წამოიჭრება, როდესაც მთარგმნელ ქვეყანაში თავს იჩენს იმგვარივე განწყობილებანი, რომელნიც გაფორმებულნი არიან გადმოსაღებ თხზულებაში. მაგრამ მთავარი ის არის, რომ გადმოღება უცხო თხზულებისა იყო არა მექანიკური აღქმის პროცესი, არამედ პროცესი შეჩვეულებითი გადამუშავებისა და თავის საკუთარ გემოვნება - შეგნებასთან შეგუებისა... მთარგმნელებს შეაქვთ თავიანთ თარგმანში ქართული სული, ქართული შეგნება, ქართული სახელები და კოლორიტი, ქართული გეოგრაფიულ-ისტორიული სახელები და ტერმინები“ (10: 37-38). ასე რომ, ”შუშანიკის მარტვილობის“ დაწერამდე ქართულ ენაზე ყოფილა ბიბლიური წიგნები ძველისა და ახალი აღთქმის (იაკობის თხზულებაში მოხსენიებულია ”ევანგელე“-სახარება, ”პავლე“-ეპისტოლენი და ”ასერგასნი ფსალმუნნი“) (45: 37). შეიძლება ითქვას, ჩვენმა წინაპრებმა წმინდა წერილის დიდი ნაწილი, თუ სრული კანონი არა. ქართლის მოქცევის პირველ ათწლეულებში, IV საუკუნეშივე ააბეტყველეს მშობლიურ ენაზე (75: 84-85). მართალია, ყველაფერი ეს აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლს ეხება და ხსენებული ხელშესახები მასალაც ჭერჭერობით მხოლოდ იქიდანაა ცნობილი, მაგრამ ქართლსა და ეგრისს შორის იმ დროის ინტენსიური ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური თანამშრომლობაა; ამასთან, თუ ვირწმუნებთ ლეონტი მროველის ცნობას - ”და მეფობდა მირიან მუნ ქართლს, ჰერეთს და მოვაკანს და აქვნდა ეგრისიცა ვიდრე ეგრის წყლამდე“ (91: 70) მაშინ გამოდის, რომ ეგრისის მნიშვნელოვანი ტერიტორია ეგრის წყლამდე ქართლის დაქვემდებარებაში ყოფილა. ბუნებრივია, ეგრისი

ისარგებლებდა იმ სიახლეებით, კულტურისა და განათლების იმ მიღწევებით, რითაც ქართლის მოსახლეობა. ეს სიახლე კი, უპირველეს ყოვლისა, ქრისტიანული ლიტერატურა იყო. ქრისტიანობის გავრცელებამ და ქართული მწერლობის აღმოცენებამ, — წერს რ. გორდეზიანი, — ინტეგრაციის პროცესი საქართველოში ახალ საფეხურზე აიყვანა. ეკლესია ხდება ეროვნული კონსოლიდაციის ახალი მნიშვნელოვანი ფაქტორი. პირველ რიგში, სწორედ მისი წყალობით ზედღიალექტური ნორმა, რომელიც უკვე ელინისტური ეპოქიდან ასრულებდა მნიშვნელოვან როლს საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, ერთ-ერთ ლიტერატურულ საერთო ენად და, არსებითად, საქართველოს ერთიანობის განმსაზღვრელ ძირითად კრიტერიუმად იქცევა (23: 75). ამიტომ, ისმის კითხვა: რამდენად გასაზიარებელია დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში გაბატონებული აზრი იმის თაობაზე, რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებიდან IX-X საუკუნეებამდე დასავლეთ საქართველოში ღვთისმსახურებისა და სახელმწიფო-საკანცელარიო ენა ბერძნული იყო?

ამ დებულებისაგან განსხვავებულ აზრს გვთავაზობენ მთავარეპისკოპოსი ანანია ჭაფარიძე, რომელიც ფიქრობს, რომ ბერძნულ ენაზე ღვთისმსახურება დასავლეთ საქართველოს მნიშვნელოვან ნაწილში მას შემდეგ იქცა სავალდებულოდ, რაც ირაკლი კეისარმა დაიპყრო ზღვისპირეთი (111: 509) და აკად. დ. მუსხელიშვილი, რომელიც თვლის, რომ "უძველესი დროიდანვე (V ს. ?) ეგრისის აღმოსავლეთ ნაწილში ოფიციალური ქრისტიანული კულტი ქართულ ენაზე სრულდებოდა, განსხვავებით მისი დასავლეთი ნაწილისაგან, სადაც ღვთისმსახურება ბერძნულად იყო" (71: 152).

ზემოთ დასმული კითხვა მით უფრო ბუნებრივი ჩანს,

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ქვეყანა, რომელიც 5-ნ საუკუნის მანძილზე მხოლოდ ბერძნული ენით სარგებლობდა, პრობერძნული ცნობიერებით ცხოვრობდა, IX საუკუნიდან ერთიანი საქართველოს შექმნის ინიციატორი და განმხორციელებელი ხდება. მართალია, ამას ამართლებენ ე.წ. "ქართიზაციით", მაგრამ ეს ისტორიულ ლოგიკას არ ექვემდებარება, რადგან ბიზანტია ეგრისის სახელმწიფოსა და ეკლესიაში ბერძნულ ენას დაამკვიდრებდა ეგრისელთა ეროვნული თვითშეგნების მოსასპობად და ხანგრძლივი ხუთასი წლის მანძილზე ამას შეძლებდა, რომ სახელმწიფო და ღვთისმსახურების ენა მართლაც ბერძნული ყოფილიყო.

დებულების ავტორები ეყრდნობიან იმას, რომ დასავლეთი საქართველო მთელი ამ ხნის განმავლობაში ფაქტობრივად ბიზანტიის იმპერიის ვასალური ქვეყანა იყო; ამასთან, ჯერჯერობით არაა აღმოჩენილი ქართული ეპიგრაფიკული თუ სხვა სახის წერილებითი საბუთი, რომელიც დაამტკიცებდა აქ ქართულ ენაზე საქმის წარმოებასა თუ ღვთისმსახურებას. ამ დებულებას ამაგრებენ იმითაც, რომ განსაკუთრებით VI-VII საუკუნეებში დიდი იყო ბიზანტიის გავლენა ეგრისში და აქაური საეპისკოპოსოები ექვემდებარებოდნენ კონსტანტინეპოლის პატრიარქს.

დავიწყოთ იმით, რომ, როგორც წერილობითი წყაროებით მტკიცდება (სტრაბონი, არიანე, აგათია სქოლასტიკოსი), ჩვენთვის საინტერესო დროში ეგრისის ზღვისპირა ქალაქებშიც კი მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ადგილობრია, რომელთა მშობლიური ენა ქართულია, ან არც ისე დიდი ხნის წინ მისგან გამოყოფილი – კოლხური (ზანური). V საუკუნემდე მოსალოდნელი არაა, აქ იყოს ადგილობრივ ენაზე შექმნილი წერილობით ნიმუში. ისე, როგორც ქართლში,

აქაც ბერძნულ და ლათინურ ენაზე შექმნილ ნიმუშებს ვხდებით. უნდა ვიფიქროთ, რომ ისე, როგორც ქართლის ეკლესიაში, აქაც ქრისტიანული ეკლესიის ორგანიზაციის პირველ ეტაპზე იმპერიიდან იქნებოდნენ მოწვეულნი მღვდელმსახურები და ღვთისმსახურებაც ბერძნულ ენაზე იქნებოდა. ეს პროცესი ემთხვევა ეგარისის სამეფოს გაძლიერების ხანას, როცა, მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, იმპერიას აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ცენტრებში ჯარები აღარ ჰყავს ჩაყენებული და ეგარისის დამოკიდებულება იმპერიის მიმართ ნომინალურია; ის უფრო იმპერიის მოკავშირეა. ასეთ პირობებში ხელისუფლება დაინტერესებული იქნებოდა ეკლესიაში ადგილობრივი ენის გაბატონებით. ეგარისის ხელისუფალნი, ბიზანტიაში შექმნილი მძიმე პირობების გამოყენებით, მიაღწევდნენ იმპერიის დაყოლიებას, რათა ეგარისის ეკლესიაში ღვთისმსახურება (სახელმწიფო საქმის წარმოებაც) ქართულ ენაზე შესრულებულიყო. მით უმეტეს, რომ IV საუკუნის მეორე ნახევარში თუ არა, V საუკუნის დასაწყისში რეალური ჩანს ქართულ ენაზე საღვთისმეტყველო ლიტერატურის გაჩენა. ამ დროს ეგარისის ეკლესია დამოუკიდებელია, ავტოკეფალურია ისე, როგორც იმ დროის იმპერიის ყველა პროვინციისა და დიოცეზის ეკლესია. ეგარისი ამ დროს დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. მისი ეკლესია მით უფრო დამოუკიდებელი იქნებოდა. მხოლოდ IV საუკუნის ბოლოსა და V საუკუნის დასაწყისიდან დაიწყო ავტოკეფალურ ეკლესიათა გაერთიანება-შერწყმის პროცესი და უნდა ვიფიქროთ, რომ იგივე მოვლენას ექნებოდა ადგილი ეგარისშიც.

VI საუკუნის შუახანების (553წ) ეგარისში, წერილობითი წყაროს მიხედვით, ოთხი საეპისკოპოსო ჩანს (ფაზისას, კამახის-კალმახის, სებასტოპოლის, პეტრას). თუ ვივარაუდებთ,

რომ ბიჭვინთის საეპისკოპოსო კვლავ განაგრძობს არსებობას (და ეს ასეც იყო), გამოდის, რომ ამ დროს ხუთი საეპისკოპოსოა. ჩვენი ვარაუდით, ეს საეპისკოპოსოები დამოუკიდებელია და ღვთისმსახურებაც აქ ქართულ ენაზე სრულდება. საქმე იმაშია, რომ მას შემდეგ, რაც სვანური და კოლხური გამოეყო წინარე ქართულს, ეგრისის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში დიდი ცვლილებები მოხდა. ბიზანტიის იმპერიის მხრივ მუდმივმა საშიშროებამ და მოსახლეობის მიგრაციამ მთიდან ბარისაკენ, სოციალური განვითარების ტემპები შეანელა. სვანური და ზანური ენები დარჩნენ ე.წ. საშინაო, საოჯახო ენებად. ისინი სამწერლობო, სალიტერატურო ენების რანგში ვერ ავიდნენ. ამას ხელი შეუწყო ქართლთან ინტენსიურმა ურთიერთობამ და აღმოსავლური ქართულის ფართოდ გამოყენებამ საღვთისმეტყველო ლიტერატურის სახით. ასე რომ, ეგრისი საკუთარი ანბანის შექმნისა თუ სამწერლობო ენის ჩამოყალიბების აუცილებლობას არ განიცდიდა. მალე საშიშროება შეიქმნა გარედან თავსმოხვეული უცხო ენის-ბერძნულის გაბატონებისა. ასეთ პირობებში ეგრისელებისათვის ხელსაყრელი იყო; მათთვის ახლობელი ენის — ქართულის გამოყენება. მით უმეტეს, რომ V-VI საუკუნეებისათვის აღმოსავლურ-ქართული სამწერლობო-სალიტერატურო ენად იყო ქცეული. ამ პროცესს ხელს უწყობდა ორ ქართულ ქვეყანას შორის ინტენსიური სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობა. გაჭირვების ჟამს ქართლელისათვის ეგრისი იყო თავშესაფარი და—პირიქით. ასე იყო ადრე და ასე გრძელდებოდა მომდევნო საუკუნეებშიც. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ეს მოვლენები ემთხვეოდა ეგრისის ძლიერების ხანას, როცა ხელისუფლება იბრძოდა ქვეყნის სრული

დამოუკიდებლობისათვის და ამ გზაზე ერთ-ერთი მთავარი საკითხი მისთვის სახელმწიფო და ღვთისმსახურების ენად ადგილობრივი (ზანური) ან მისი განაყოფი სალიტერატურო-სამწერლობო ენის-ქართულის დამკვიდრება იქნებოდა.

VI საუკუნის მეორე ნახევარში, განსაკუთრებით ქართლში ირანელთა გავლენის შესუსტების შემდეგ, როცა ქართლის ერისმთავარი გახდა გუარამი, კვლავ გაგრძელდა ვახტანგ გორგასლის მიერ "ყოველი ქართლის" შექმნის პროცესი. ახლაც ქვეყნის მცვეურები თავისი მიზნებისათვის იყენებენ ქრისტიანულ ეკლესიას. ეროვნულ-იდეოლოგიური კონსოლიდაციის პროცესი ახალი ძალით იზღუბა ქართლსა და ეგრისის ტერიტორიაზე. ამის შესანიშნავი მოწმობაა ჯვრის ტიპის ქრისტიანული ტაძრების მშენებლობა ქართლში, კახეთსა და ეგრისში; კირიონის ხელდასმა: გუგარქის, ქართლის და ეგრისის კათალიკოსად (27: 185-186). სწორედ ამ ხანაში, V-VI საუკუნეებში, ჩანს აგებული ეგრისში ყველა ის ეკლესია, რომელიც საამშენებლო სტილით სიახლოვეს ამჟღავნებენ აღმოსავლურ-ქართულ საამშენებლო სტილთან. ამის მაგალითებია ჭყონდიდის ჯვრის ტიპის ტაძარი, ვაშნარის ნაშენობა, რომელიც უჭარმას მოგვაგონებს და კიდევაც უტოლდება მას რაღაც შუალედებში მაინც (58: 208); ბობოყვათის (ციხისძირი) სამნავიანი ბაზალიკა, რომელსაც თან ახლავს ქვის სვეტისთავი, მარმარილოს სვეტის ნატეხები და "ბოლნურ-ჯვრიანი" ქვა (58: 208); ბიჭვინთის, ციხისძირის, შუხუთის მოზაიკები, სადაც უცხოურ დეტალებთან ერთად მრავლად მოიპოვება ადგილობრივი, ქართული დეტალები; ფოთში ნახული ადრეფეოდალური ხანის საამშენებლო აგურებზე ხელით და ტვიფრით გამოყვანილი ქართული ასო-ნიშნების მსგავსი ნაწერები, თიხის საბეჭდავი, რომელზედაც ქართული ასოა

ამოქრილი (101) და სხვა მრავალი მიუთითებენ ქართულის გავლენასა და მოქმედებას ამ სივრცეში. ქართული ამ დროს ეგრისის სახელმწიფო-საკანცელარიო ენაა, რაც წერილობითი წყაროებითაც დასტურდება. ირანის მეფე ხოსროსთან მისული ელჩები ადრე გაფორმებულ სამოკავშირეო ხელშეკრულებებზე ლაპარაკობენ (80: 75), ხოლო მენანდრეს ცნობა, რომელიც სვანი მთავრების სახარკო სიაში შეტანასა და ეგრისის მეფეების მიერ სვანების მთავრების დანიშვნას გვამცნობს (68: 224), მიუთითებს, რომ საკუთრივ ეგრისისათვის საჭირო დოკუმენტები ადგილობრივ, ქართულ ენაზე იქნებოდა შედგენილი. ამ აზრს კიდევ უფრო ამაგრებს ისიც, რომ, როცა ლაზი ელჩები ირანის მეფე ხოსროსთან გამოცხადდებიან დახმარების სათხოვნელად და გამოთქვამენ პრეტენზიებს ბიზანტიელთა პოლიტიკის მიმართ, ერთი სიტყვაც არაა ნათქვამი ბიზანტიელთა მხრივ ადგილობრივი ენის შეზღუდვა-უგულვებელყოფაზე მაშინ, როცა არ ავიწყდებათ, რომ მათ მეფეს მხოლოდ სახელილა შერჩა მეფის, რომ ქალაქებში ჯარები ჩაუყენეს, რომ ვაჭრობაზე მონოპოლია დაუწესეს და ა.შ. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ბიზანტია ამ მხრივ ფრთხილ პოლიტიკას ატარებდა, უფრთხილდებოდა ეროვნულ გრძნობებს, რომ ადგილობრივთა მხარდაჭერა არ დაეკარგა.

VII საუკუნის 20-იანი წლებიდან, როგორც ეგრისის, ისე ქართლის ცხოვრებაში დიდი ცვლილებები მოახდინა ჰერაკლე (ირაკლი) კეისრის (610-641წ.წ.) ლაშქრობებმა ირანის წინააღმდეგ. ირაკლი შეუბრალებლად გაუსწორდა მოწინააღმდეგესაც და ორგულობაში ექვიმიტანილებსაც. "ჰერაკლემ დაამხო არამარტო სპარსთა სახელმწიფო, მისი ნაწილობრივ მოკავშირე ქართლის სახელმწიფოც ძალზე დაასუსტა და სასტიკად დასაჯა იგი. სწორედ ამ დროს მოხდა ქართული ეკლესიის იური-

სდიქციის საზღვრების დამცრობა“ (112: 26). როგორც მემატთანე გვამცნობს, ”მამინ კუალად წარილეს ბერძენტა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი“ (91: 226). ამ ამბებთან აკავშირებს მთავარეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე დასავლეთ საქართველოს საეპისკოპოსოთა კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს იურისდიქციაში შეყვანას. იგი წერს: ”ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველოში განლაგებული ბერძნული საეპისკოპოსოები ბიზანტიურ ნოტიციებში ჩნდება ჰერაკლეს ლაშქრობის შემდეგ, VII საუკუნის პირველი მესამედიდან“ (112: 27). ამავე პერიოდიდან თვლის ის ბერძნულ ენას გაბატონებულად ამ ეკლესიებში. ”ბერძნული ენა, წერს იგი, დასავლეთ საქართელოს მნიშვნელოვან ნაწილში საეკლესიო ენად ოფიციალურად იქცა მხოლოდ VII საუკუნის 30-იანი წლებიდან, როცა ირაკლი კეისარმა დაიპყრო შავიზღვისპირეთი... აქ დაარსდა ლაზიკის, ანუ ფოთის ბერძნულენოვანი სამიტროპოლიტო, რომელშიც, შედიოდა რამდენიმე ბერძნულენოვანი საეპისკოპოსო“ (111: 507).

მართლაც, ჩვენამდე მოღწეული საეკლესო ნუსხების (ეკთესისები) მიხედვით, VII საუკუნის შუა ხანებიდან კონსტანტინეპოლის პატრიარქისადმი დამოკიდებული ჩანან ფაზისის სამიტროპოლიტოში შემავალი ოთხი საეპისკოპოსო (როდოპოლისის, საისენის, პეტრისა, ზიგანევის), აფხაზეთში—სებასტოპოლის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო და ჯიქეთში—ნიკოფსის ავტოკეფალური საარქიეპისკოპოსო. VII საუკუნემდე არც ერთ ბერძნულ წყაროში, ცნობასა, თუ ნოტიციაში არ მოიძებნება მინიშნებაც კი იმისა, რომ IV ან V-VI საუკუნეებში აღნიშნულ მიწებზე ბერძნული საეპისკოპოსოები არსებობდნენ (111: 509). გამოდის, რომ ზემოთ

ხსენებული საეკლესიო ცენტრები, მართლაც, იმპერატორ ირაკლის ზეობის ხანაში დაექვემდებარნენ კონსტანტინეპოლის პატრიარქს. ამასთან, ეს უნდა მომხდარიყო ირაკლი იმპერატორის ზეობის ბოლო 15-20 წელიწადში, როცა მან წარმატებით ბრძოლები აწარმოა ირანში, ეგრისსა და ქართლში. ამ დროში შეიძლებოდა როგორც დამორჩილებული და იმპერიის მოსაზღვრე ქვეყნის ეკლესია დაექვემდებარებინა დედაქალაქის ეკლესიისათვის, მაგრამ შეიძლებოდა კი ღვთისმსახურების ენაც დაენერგა? ამას ხომ ამ ეკლესიის სრული რეორგანიზაცია სჭირდებოდა; ჰქონდა კი ირაკლის ეგრისსა და ქართლში ესოდენ დიდი გავლენა და საკუთარ ქვეყანაში მყარი პოზიციები? ირაკლის ხომ ეგრისელები, აფხაზები და ქართლები ირანთან გაცხარებული ბრძოლების დროსაც არ ემორჩილებიან და საბრძოლველად არ მიჰყვებიან შუაგულ სპარსეთში შესაჭრელად. ისინი დახმარებაზეც უარს ეუბნებიან, როცა წამოწეულ სპარსელებთან გადამწყვეტი ბრძოლა უნდა გამართულიყო (34: 95-97).

რაც შეეხება საკუთრივ ბიზანტიაში შექმნილ ვითარებას, იგი ასეთია: მართალია, იმპერატორ ირაკლის დროს, ირანელებზე ბრწყინვალე გამარჯვებების შემდეგ, აღდგა ბიზანტიის იმპერიის პრესტიჟი, მაგრამ არაბთა თავდასხმები გახშირდა. იმპერიამ დაკარგა სირია, მესოპოტამია, ეგვიპტე, სომხეთი. ასევე არაბები შეიჭრენ მცირე აზიაში და მიაღწიეს ქალკედონამდე. ბიზანტიელებმა ხელიდან გაუშვეს ზღვაზე ბატონობაც; დასავლეთში დაკარგეს ესპანეთი და ცოტა მოგვიანებით—აფრიკის სამფლობელოებიც (117: 45). VII საუკუნის შუა ხანებიდან ქართლში, ხოლო VIII საუკუნის დასაწყისიდან დასავლეთ საქართველოშიც არაბები შემოდიან. ასე რომ, ასეთ პირობებში მყოფი იმპერია ეგრისის ეკლესიაში არსებით

ცვლილებებს ვერ მოახდენდა. მას ხომ ეგრისის მოსახლეობა დაუმორჩილებლობას უცხადებდა (697 წელს თვითონ მიიწვიეს არაბები!). ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ ირაკლიმ იმპერიას მიუერთა არა ეგრისის შავიზღვისპირეთი, არამედ, როგორც შემატიანე გვამცნობს "წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა: სპერი და ბოლო კლარჯეთისა, ზღვისპირი". აქ ლაპარაკია ზღვისპირის იმ ვიწრო ზოლზე, რომლითაც ზღვაზე გადიოდა ქართლის სამეფო. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ის საეკლესიო რეორგანიზაცია, რაც ბერძნული ნოტიციებით ჩანს, შესაძლებელია გაცილებით ადრე, იუსტინიანეს მოღვაწეობის ბოლო ხანაში დაწყებულიყო (აფხაზეთის ეკლესიაში) და ირაკლის ზეობაში დასრულებულიყო. ამასთან, მიგვაჩნია, რომ თუ სარწმუნოა ირაკლის დრომდე ეგრისის ეკლესიაში ღვთისმსახურების ქართულ ენაზე შესრულება, არ შეძლება მოკლე და ბიზანტიისათვის რთულ პერიოდში ვივარაუდოთ ისეთი დიდი ცვლილებების განხორციელება ეგრისის ეკლესიაში, რაც ღვთისმსახურების ბერძნულით შეცვლას დასჭირდებოდა. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ასეთ პირობებში ეკლესიას ბერძნულის მცოდნე მრევლი სჭირდებოდა. სანდო წერილობითი წყარო კი (აგათია სქოლასტიკოსი) სულ სხვა სურათს იძლევა. ამ თვალსაზრისით, უაღრესად საინტერესოა გუბაზის მკვლევლობის გამო ბიზანტიელი სარღლების გასამართლების ზოგიერთი მომენტი. აგათია მოგვითხრობს, რომ დედაქალაქიდან გამოგზავნილ მოსამართლე ათანასის, რომელიც თავისი ღირსების შეგნებით დაჯდა ერთ მაღალ სავარძელზე ქლამიდში გამოწყობილი, თან ახლდნენ კაცნი, რომელთაც იცოდნენ სწრაფი წერა და დაწერილის წაკითხვა სხაპა-სხუპით (2, 125) ე.ი. სასამართლოზე ყველაფერი სტენოგრაფიული წესით იწერებოდა. შემდეგ აგათია გან-

აგრძობს, რომ "რუსტიკე და იოანე მოიყვანეს სატუსალოდან და დააყენეს მარცხნივ, როგორც ბრალდებულნი. მეორე მხარეზე დადგნენ ბრალმდებელნი, დარბაისელი კოლხები, რომელთაც უკვე კარგა ხანია შეესწავლათ ელლინთა ენა" (2, 127). აგათიას მიერ საგანგებოდ იმის აღნიშვნა, რომ ბრალმდებელ დარბაისელ კოლხებს "კარგა ხანია შეესწავლათ ელლინთა ენა" იმაზე მიუთითებს, რომ ჩვეულებრივად კოლხებს ბერძნული ენა არ სცოდნიათ. აგათიას ამის გამო დასჭირდა ამაზე ხაზგასმა. ეს რომ ასეა, კიდევ უფრო ნათლად ჩანს მომდევნო სტრიქონებში. აგათია განაგრძობს: "ბრალმდებლები რომ ასეთ ბრალდებებს აყენებდნენ, კოლხთა ლაშქარს, რომელიც იქვე იყო თავმოყრილი, არც ნათქვამი სიტყვები ესმოდა და არც აზრების მნიშვნელობის გაგება შეეძლო; მაგრამ იმას კი ხვდებოდნენ ისინი, თუ რის გამო იყო თითოეული მათგანი გამოთქმული და მათი კამათის დროს თავიანთ გულისნადებსაც ურთავდნენ და მათთან ერთად მიხვრა-მოხვრასაც იცვლიდნენ. ისინი იცვლიდნენ გუნებას იმისდა მიხედვით, იმედს ამჩნევდნენ ბრალმდებლებს თუ სასოწარკვეთას" (2, 140: ხაზგასმა ჩვენია-ბ. დ.).

მოტანილი ადგილი თვალსაჩინოდ აჩვენებს, რომ კოლხთა მოლაშქრეებმა ელინური, ბერძნული ენა არ იციან. მოლაშქრეები კი მოსახლეობის ფართო ფენების წარმომადგენლებია. შეიძლება დავასკვნათ: VI საუკუნის 60-იან წლებში ეგრისის მოსახლეობის ფართო ფენები (უმრავლესობა) არ ფლობენ ბერძნულ ენას; თუ ეს ასეა, მაშინ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ არც სახელმწიფო საქმის წარმოებაში და არც ეკლესიაში არ შეიძლებოდა ბერძნული ენა ყოფილიყო გაბატონებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში, საუკუნეების განმავლობაში შეიქმნებოდა აუცილებლობა ბერძნული ენის შესწავ-

ლისა. კონსტანტინეპოლის პატრიარქისადმი ეგრისის საეპისკოპოსოთა დაქვემდებარება, როგორც ჩანს, სულაც არ ნიშნავს, რომ აუცილებლად ვიგულისხმობთ აქაურ საეკლესიო ცენტრებში ღვთისმსახურების ბერძნულ ენაზე შესრულებას, მით უმეტეს, რომ მართლმადიდებელი ქრისტიანული ეკლესია თავიდანვე დასაშვებად თვლიდა ღვთისმსახურების ენად ადგილობრივ, ეროვნულ ენებს.

ამ მოსაზრებას, ჩვენი აზრით, ისიც უჭერს მხარს, რომ სწორედ ირაკლის ზეობის ხანაში გახდა ფაზისის მიტროპოლიტი ქართლიდან გამოდევნილი კირიონ კათალიკოსა (3: 217), რომელსაც იმპერატორი დიდ ანგარიშს უწევდა და უნდა ვიფიქროთ, რომ ქართლის ეკლესიაზე პროქალკედონური გავლენის მოსახდენადაც გამოიყენებოდა. ასეთ ვითარებაში ეგრისის საეპისკოპოსოებში ბერძნულ ენაზე ღვთისმსახურების შემოღება ბიზანტიის ინტერესებში არ შევიდოდა, რადგან მის საწინააღმდეგო რეაქციას გამოიწვევდა ქართლის ეკლესიაში (25: 105).

საკითხის ასე დასმა ბევრი კითხვის წინაშე გვაყენებს. კერძოდ: რომელ ენაზე-ზანურზე თუ ქართულზე-მიმდინარეობდა საქმის წარმოება, ან ღვთისმსახურება; რატომ არ დასტურდება დოკუმენტურად ეს ვარაუდი (არ არის გამოვლენილი ეპიგრაფიკული, ლიტერატურული, ისტორიული მასალები); რატომაა, რომ ბერძნული (უცხოური) დომინირებს ამ საუკუნეებში (IX საუკუნემდე მაინც) მშენებლობა-არქიტექტურაში და სხვა.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, V საუკუნიდან ქართულ ენაზე არის თარგმნილი და ორიგინალური საღვთისმეტყველო ლიტერატურა, რომელიც ხელმისაწვდომია ეგრისელებისათვის, შექმნილია ანბანიც და ეგრისისათვის ამაზე ზრუნვის

აუცილებლობა მოხსნილია. ვითვალისწინებთ იმას, რომ ყველა
 ხალხის ცხოვრებაში დიდი მიღწევა აუცილებლობითა და
 მეცნიერებისა და კულტურის შესაბამისი დონით იბადება. ქარ-
 თლიდან ეგრისში სისტემატურია მოსახლეობის გახიზვნა-
 ჩასახლება (განსაკუთრებით VI-VIII საუკუნეებში), რასაც თან
 მოაქვს აღმოსავლურ-ქართული. აკად. ი. ჭავჭავაძის შიშველი წერდა:
 "ჯერ კიდევ სასანელთა დროს დევნილნი თუ ლტოლვილნი
 ქართლ-კახეთითგან დასავლეთ საქართველოში, ლაზიკაში
 გადადიოდნენ და იქ, ეგრისში, თუ აფხაზეთის მთებში,
 ჰპოულობდნენ თავშესაფარს. მცხოვრებთა გახიზვნა და
 გადასახლება მეტისმეტად გახშირდა არაბთა ბატონობის დროს,
 განსაკუთრებით მას შემდგომ, როდესაც სარწმუნოებრივი შეე-
 იწროვება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა, ხოლო ხარკი წინ-
 ანდელთან შედარებით გაორკეცებულ და გასამკეცებულ იქნა".
 (105: 88). ყველაფერი ეს გვაფიქრებინებს, რომ ეგრისში
 ადგილობრივი კოლხურის გვერდით თავიდანვე ფუნქციონი-
 რებდა ქართული ენა, რომელმაც შემდეგ სახელმწიფო და
 საეკლესიო ენის სტატუსი მოიპოვა. თუ ამჯერად საამისოდ არა
 გვაქვს ხელშესახები მასალა იმის გარდა, რაზეც ზემოთ უკვე
 გვქონდა საუბარი, ისტორიული ავბედობითა და არქეოლოგიუ-
 რი თვალსაზრისით ნაკლებად შესწავლილობით უნდა აიხსნას.
 რაც შეეხება ბერძნული მასალების სიჭარბეს, მისი ახსნა
 შეიძლება იმით რომ "ქართული ხელოვნება იმ პერიოდში,
 როდესაც საქართველო კულტურულად ბიზანტიურ ორბიტაში
 შედიოდა, აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებთან ერთად, აყალიბებს
 საერთო ნორმებს ე.წ. "ბიზანტიური მოტივებისას" (96: 32).
 ამავე საკითხზე აკად. მ. ლორთქიფანიძე შემდეგ განმარტებას
 იძლევა: "აფხაზეთში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში,
 ბერძნული წარწერების არსებობას თავისი ახსნა აქვს, ანტიკურ

ხანაში ამას სხვა საფუძველი ჰქონდა — ქრისტიანულ ხანაში საერთო მართლმადიდებლურ, ბერძნულ ქრისტიანულ მრწამსთან ერთიანობა“ (59: 16). ამ არგუმენტებს საფუძველს ისიც უმაგრებს, რომ, როგორც ჩანს, ეგრისის აღმოსავლეთი ტერიტორიები, ვაკე იმერეთი, ანუ “სამოქალაქო“ და არგვეთი ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციაში შედიოდა დიდი ხნის მანძილზე. ვახუშტი ბატონიშვილი იმერეთის აღწერისას მიუთითებს: “არს ზონს ეკლესია დიდი, გუმბათიანი, შვენიერნაგები, ზის ეპისკოპოზი, მწყემსი ვაკისა. ეს იყო ერთობასა შინა ქართლის მთავარეპისკოპოზისა შემდგომად განყოფისა დასვეს აქა ეპისკოპოზი“ (30: 150).

აკად. დ. მუსხელიშვილი, ითვალისწინებს რა ვახუშტის ამ ცნობას, დაასკვნის, რომ “მთელ იმ ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავს სწორედ ვაკე იმერეთს, არგვეთის უდიდეს ნაწილს რაჭა-ლეჩხუმიანად, არც ერთი ბიზანტიური საეპისკოპოსო კათედრა არ მოიხსენიება... ყველა ზემოთქმული გვაიძულებს ვიფიქროთ, რომ ამ ტერიტორიაზე უკვე მაშინ (VII-IX საუკუნეებში) მცხეთის კათალიკოსის იურისდიქცია მოქმედებდა ქართული ენით, ქართული მწიგნობრობით და აქედან გამომდინარე ყველა ღრმა შედეგებით“ (71: 152).

ამ “ღრმა შედეგებში“ კი, ჩვენი აზრით, მეცნიერი იმ დიდ გავლენას გულისხმობს, რასაც ეს მოვლენა ახდენდა ბიზანტიის დამოკიდებულების ქვეშ მოქცეულ საეპისკოპოსოებზე. შედეგები კი, მართლაც, ჩანს. ეგრისის ეკლესიამ საუკუნეთა განმავლობაში მოსახლეობაში ეროვნული მსოფლმხეველობის ფორმირებით შეძლო როგორც ღვთისაღმი, ისე სამშობლოსადმი უსაზღვრო სიყვარულის შთანერგვა. ეს კი შეეძლო მხოლოდ ეროვნულ საფუძველზე აგებულ, დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის სამსახურში ჩაყენებულ ეკლ-

ესიას.

ირანელების წინააღმდეგ ერთ-ერთი ბრძოლის წინ გუბაზ მეფე ასე მიმართავს მებრძოლებს: "მე არ ვიცი, ვაუკაცებო, საჭიროა თუ არა კიდევ რჩევა-დარიგებით მომართვა თქვენდამი თქვენ აღსაფრთოვანებლად, ვინაიდან მე ვფიქრობ, რომ არავითარი მოწოდება აღარ ესაჭიროება იმათ, ვინც გარემოებითაა უკვე აღფრთოვანებულნი... საფრთხე არსებობს ხომ ცოლებისათვის, შვილებისათვის, სამშობლო ქვეყნისათვის და, ერთი სიტყვით, ყველაფრისათვის, რის გამოც სპარსელებმა ჩვენზე იერიში მოიტანეს... დე, ნუ აღიგვება სახელი ლაზთა... ერთხელ დამორჩილებული სიამაყე, ჩვეულებრივ, ვეღარ აღორძინდება. მაშ, იქონიეთ ეს მხედველობაში და შეებრძოლეთ მოწინააღმდეგეს აღვსნილნი კეთილი იმედებით" (80: 148-149).

ასეთივე ამაღლებული და პატრიოტული განწყობილება ჩანს აიეტისა და ფარტაზის და გუბაზის მკვლელთა გასამართლებისას ბრალმდებელთა სიტყვებშიც (2: 64-81; 129-141)

ამრიგად, ეგრისში ახ. წ-ის IV საუკუნისათვის, ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების მომდევნო ათწლეულებში, მომზადდა პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული ნიადაგი იმისათვის, რომ ქრისტიანული ეკლესია ეროვნულ საფუძველზე აშენებულიყო. ამაში დიდი როლი ითამაშა ქართლთან მჭიდრო თანამშრომლობამ, ქართული კულტურის, ენისა და ლიტერატურის ფართოდ გავრცელებამ და იმ შეურიგებელმა დაპირისპირებამ, რომელიც არსებობდა ბიზანტიასა და ირანს შორის ქართლსა და ეგრისში გაბატონებისათვის. ბიზანტია გადამწყვეტ მომენტში იძულებული იყო, ანგარიში გაეწია ეგრისელთა მისწრაფებებისა და სურვილებისათვის ირანელებთან ბრძოლაში

მათგან მხარდაჭერის უზრუნველსაყოფად. ამ მხრივ ყველაზე დიდ მონაპოვარს წარმოადგენდა ეგრისელებისათვის ღვთისმსახურების ქართულ ენაზე აღსრულება, რაც აქაურ ეკლესიას ქვეყნის ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის სამსახურში აყენებდა.

ბოლოთქმა

თითქმის ორი ათასი წელია, რაც საქართველო ეზიარა ქრისტეს მოძღვრებას, მაგრამ დღემდე სადაოდ რჩება აქ ქრისტეს პირველმოციქულთა მისიონერული საქმიანობის შესახებ III-IV და მომდევნო საუკუნეების უცხოელ ავტორთა ცნობების რეალურობა.

ბოლო წლებამდე ისტორიოგრაფიაში მიღებული იყო თვალსაზრისი, რომ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა VI საუკუნის 20-იან წლებში და ბოლოს, დღესაც საყოველთაოდ გაზიარებულია თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით ქრისტიანობის მიღებიდან IX საუკუნემდე დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო და ღვთისმსახურების ენა იყო ბერძნული.

ნაშრომში წერილობითი წყაროების, არქეოლოგიური მონაპოვრებისა და გამოქვეყნებული სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზით, იმ დროის ბიზანტიასა და დასავლეთ საქართველოში შექმნილი სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული ვითარების გათვალისწინებით გაკეთებულია დასკვნა, რომ ჩვ. წ-ის I-II საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში შექმნილი ვითარება ქმნიდა იმის პირობებს, რომ აქ ექადაგათ ქრისტიანული იდეები პირველმოციქულებს. ამდენად, უცხოელ ავტორთა ცნობების რეალურობა ამ საკითხზე, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ასევე, გაზიარებული და განმტკიცებულია აზრი ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შესახებ IV

საუკუნის 20-იან წლებში.

ნაშრომში წერილობითი წყაროების დამოწმებითა და ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით გატარებულია აზრი, რომ დასავლეთ საქართველოში სახელმწიფო ენად ბერძნული არ ყოფილა გამოყენებული, ხოლო ღვთისმსახურების ენად – ქრისტიანული ეკლესიის ფორმირების მხოლოდ პირველ ათწლეულებში.

V საუკუნის დასაწყისიდან, როცა ქართის (ქართული) ენა სალიტერატურო-სამწერლობო ენადაა ჩამოყალიბებული და შექმნილია ორიგინალური თუ თარგმნილი საღვთისმეტყველო ლიტერატურა, ეგრისში ღვთისმსახურების ენად დამკვიდრდა ქართული, რამაც ეკლესია ქვეყნის ერთიანობის, დამოუკიდებლობის შენარჩუნების და კულტურისა და განათლების წინსვლის სამსახურში ჩააყენა.

**К ИСТОРИИ ХРИСТИАНСТВА
В ЗАПАДНОЙ ГРУЗИИ**

Р е з ю м е

Прошло почти две тысячи лет, как Грузия приобщилась к учению Христа, но и сегодня остается спорным вопрос о том, насколько реальны дошедшие до нас сведения, повествующие о миссионерской деятельности в Грузии первоапостолов Христа.

В историографии до последнего времени было принято положение, согласно которому в Западной Грузии христианство было объявлено государственной религией в 20-ые годы VI в.. Общепринятым по сегодняшний день является и мнение, что с момента принятия христианства до IX в. государственным языком и языком церковного богослужения в Западной Грузии был греческий.

В данной работе, на основе анализа письменных источников, материалов археологических раскопок и опубликованной научной литературы, с учетом социально-политической и культурной ситуации, сложившейся в Византии и Западной Грузии того времени, сделан следующий вывод:

Обстановка в Западной Грузии в I-II в.в. н.э. полностью способствовала тому, чтобы первоапостолы Христа проповедовали здесь идеи христианства. Поэтому

представляется, что сведения иностранных письменных источников, свидетельствующие об этом, не должны вызывать сомнений. В работе разделяется и подтверждается положение о том, что в Западной Грузии христианство было объявлено государственной религией в 20-ые годы IV века.

На основе имеющихся письменных источников и учета исторической реальности проводится мысль, что в Западной Грузии греческий язык не являлся государственным, как языком же богослужения им пользовались лишь в первые десятилетия после принятия христианства.

С начала V века, когда язык картвов (грузинский) уже является литературно-письменным и существует оригинальная и переведенная богословская литература, языком богослужения в Эгриси становится грузинский. Это позволило церкви внести свой весомый вклад в дело сохранения единства и независимости страны, развития культуры и образования.

**ON SOME QUESTIONS OF CHRISTIANITY
IN WESTERN GEORGIA**

SUMMARY

For almost two millennia Georgia has been adhered to the teachings of christ. But the veracity of foreign sources accessible today about the missionary activities of the first apostles of christ in Georgia still remains a disputable issue up to present. Furthermore, until recently there dominated the opinion in historiography that in Western Georgia Christianity was adopted as a state religion in the 20es of the 6th century CE. And finally, the standpoint that from adoption of christianity up to the 9th century CE the language of state and divine service was Greek still is shared by many scholars.

On the basis of recorded sources, archaeological finds and published scientific literature as well as with due regard for social, political and cultural situation in Byzantine and Western Georgia of that period, the work comes to the conclusion that in the first and second centuries CE the situation created in Western Georgia provided the conditions for the apostles to preach Christ's teachings here. Insomuch, the information of foreign authors on this issue should not give rise to any doubts. At the same time the author shares and further confirms the opinion that in Western Georgia Christianity was adopted as a state religion in the 20es of the 4 th century CE.

With reference to written sources and regarding the historical reality the work adheres to the idea that Greek was never used

as a state and official language in Western Georgia. As for the language of divine service, Greek used to be the one only during the first decades of christian church formation here.

Beginning from the 5th century CE, when the language of Karti (Georgian) was already established as a literary language, and when original and translated theological literature had already been created, the Georgian language becomes the language of divine liturgy in Egrisi. This fact provided the church with ample opportunity to make the valuable contribution to the maintenance of the unity and independence of the country as well as its cultural and educational development.

შემოკლებათა განმარტება

აკ – არქეოლოგიური კრებული

ბპი – ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები

თსუ – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები

იიშ – ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები

კაკ – კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული

მსკა – მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის

მსკი – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

სდსძ – სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები

სინ – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები

სმამ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე

სმგმ – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე

სსმმ – ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

ВДИ - Вестник древней истории

ВЯ - Вопросы языкознания

ИИАК - Известия Императорской Археологической комиссии

СА - Советская археология

ТАИЯЛИ - Труды Абхазского института языка, литературы и истории им. Д. Гулия

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

1. აგათანგელოსი, გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი პირველი, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1961.
2. აგათია სქოლასტიკოსი, გეორგიკა, III, თბ., 1936.
3. ალექსიძე ზ., კავკასია და ქრისტიანული აღმოსავლეთი IV და VI მსოფლიო საეკლესიო კრებებს შორის, თსუ შრომები, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბ., 1983.
4. ამირანაშვილი შ., ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1944.
5. აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, თარგმანი და შესავალი ნაწილი ა. გელოვანისა, თბ., 1975.
6. არიანე ფლავიუს, მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და რუკა ნ. კეჭელმაძისა, თბ., 1961.
7. აფაქიძე ა., ახალი არქეოლოგიური მასალები სოფ. ბორიდან, სსმმ, XII, 3, თბ., 1944.
8. აფაქიძე ა., დიდი პიტიუნტი, არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინტაში, I, თბ., 1975.

9. აფაქიძე ა., ლორთქიფანიძე ო., მასალები დიოსკურია-სებასტოპოლისის არქეოლოგიისათვის, "მაცნე", №3, 1965.
10. ბარამიძე ალ., ჩვენი დიდი მეცნიერი, თბ., 1979.
11. ბეჭირიშვილი ი., ქრისტიანობა აჭარაში, თბ., 1991.
12. ბოგვერაძე ა., ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII სს., თბ., 1979.
13. გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ., სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965.
14. გამსახურდია კ. ზ., ადრექრისტიანული ქართლის კულტურული მოზაიკა, თბ., 1995.
141. გეორგიკა, ტ. I, თბ., 1961.
15. გეორგიკა, ტ. II, თბ., 1965.
16. გეორგიკა, ტ. III, თბ., 1936.
17. გეორგიკა, ტ. IV, ნაკ. II, თბ., 1952
18. გოგიტიძე ს., ძიებანი ვახტანგ გორგასალის დროინდელი ქართლის ისტორიიდან, ბათუმი, 1998.
19. გოგოჭური დ., ქართული ლექსის სათავეებთან, "ცისკარი", №1, 1987.

20. გოილაძე ვ., ქართული ეკლესიის სათავეებთან, თბ., 1991.
21. გორგაძე ს., წერილები საქართველოს ისტორიიდან, ძველი საქართველო, II, 1911-1913.
22. გორგაძე ს., საქართველოს ეკლესია და მისი დასაწყისი. "მომამბე", №3, თბ., 1905.
23. გორდენიანი რ., ქართული თვითშეგნების ჩამოყალიბების პრობლემა, თბ., 1993.
24. გუნბა ვ., დასავლეთ საქართველო და ბიზანტია VI-VIII სს., სოხუმი, 1962.
25. დიასამიძე ბ., განათლება და ქრისტიანული ღვთისმსახურების ენა ეგრისში, "ლიტერატურული აქარა", №5, ბათუმი, 1999.
26. ევსევი კესარიელი, გეორგია, I, თბ., 1961.
27. ეპისტოლეთა წიგნი, სომხური ტექსტი თარგმანით, გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბ., 1968.
28. ეპიფანე კვიპრელი, გეორგია, I, თბ., 1961.
29. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, გეორგია, IV, ნაკვ. I, თბ., 1941.
30. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1941.

31. ზოსიმე, გეორგია, I, თბ., 1961.
32. თავამაიშვილი გ., ინაიშვილი ნ., სამხრეთ—დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის ციხისძირის რაზმის 1988 წლის ანგარიში (ხელნაწერი).
33. თეოდორიტე კვირელი, გეორგია, I, თბ., 1961.
34. თეოფანე ჟამთაღმწერელი, გეორგია, IV, ნაკვ. I, თბ., 1941.
35. ინაიშვილი ნ., ციხისძირის ახ. წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები, სდსძ, XXI, თბ., 1993.
36. ინაძე მ., ანტიკური ხანის კოლხეთის ქალაქები (დიოსკურია—სებასტოპოლისი, ბიჭვინტა), სმგმ, №4, 1963.
37. ინაძე მ., სავაქრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში, კაკ, №11, 1962.
38. ინაძე მ., ძველი კოლხეთის საზოგადოება, თბ., 1994.
39. ინგოროყვა ჰ., გიორგი მერჩულე, თბ., 1954.
40. ინგოროყვა ჰ., ქართული ლიტერატურის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, ჟურ. "მნათობი", №9, 10; 1939.
41. იოანე მალალა, გეორგია, III, თბ., 1936.

42. იოვანე საბანისძე, ჰაბოს წამება, ქართული მწერლობა, I, თბ., 1987.

43. კახიძე ა., მამულაძე შ., აჭარისწყლის ხეობის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1993.

44. კეკელიძე კ., ბარამიძე ალ., ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია (V-XV სს.), თბ., 1987.

45. კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, ძველი მწერლობა, თბ., 1960.

46. კვიციანი ზ., განათლება და დამწერლობა რომაული ხანის დასავლეთ საქართველოში, აკ, I, თბ., 1994.

47. ლეთოდინი დ., აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგების პოლიტიკური დამოკიდებულება ეგრისთან (ლაზიკასთან) IV-VIII სს., თბ., 1991.

48. ლიბანიოსი, გეორგიკა, I, თბ., 1961.

49. ლიჩელი ვ., დაბლაგომური ასო-ნიშნები, "მაცენე", №4, თბ., 1989.

50. ლიჩელი ვ., ეთნოკულტურული ინოვაციები ძვ. წ-ის II-I ათასწლეულების სამხრეთ საქართველოში, კრ. ქუთაისური საუბრები, 1999.

51. ლომოური ნ., ბერძენი ლოგოგრაფოსების ცნობები ქართველი ტომების შესახებ, მსკი, ნაკვ. 35, 1963.

52. ლომოური ნ., დასავლეთ საქართველო (ეგრისი) IV-V სს., სინ, II, თბ., 1973.

53. ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბ., 1968.

54. ლომოური ნ., კოლხეთის სანაპიროს ბერძნული კოლონიზაცია, თბ., 1962.

55. ლომოური ნ., ლაზეთის სახელწოდების საკითხისათვის, "მაცნე", №5, 1965.

56. ლომოური ნ., ნარკვევები ქართლის (იბერიის) სამეფოს ისტორიიდან, თბ., 1975.

57. ლომოური ნ., ნოქალაქევი – არქეოპოლისი, არქეოლოგიური გათხრები 1973-1977, თბ., 1981.

58. ლომთათიძე გ., პაპუაშვილი თ., ქართული კულტურა IV-V საუკუნეებში, სინ, II, თბ., 1973.

59. ლორთქიფანიძე მ., აფხაზები და აფხაზეთი, თბ., 1990.

60. ლორთქიფანიძე ო., ბიკვინტის წითელლაკიანი კერამიკა, სმგმ, I, 1962.

61. ლორთქიფანიძე ო., მიქელაძე თ., ხახუტაიშვილი დ., გონი-
ოს განძი, თბ., 1980.

62. ლორთქიფანიძე ო., რა საიდუმლოებას ინახავს ვანი, თბ.,
1984.

63. ლორთქიფანიძე ო., ეთნოკულტურული სისტემის განვი-
თარების დინამიკა დასავლეთ საქართველოში ძვ. წ. II ათასწლ-
ეულის მეორე ნახევარსა და I ათასწლეულის პირველ ნახევარში.
კრ. ქუთაისური საუბრები, 1999.

64. მაკალათია ს., ახალწელიწადი საქართველოში, 1927.

65. მელიქიშვილი გ., ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ.
წ-ის პირველ საუკუნეებში. ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტ-
იცება, სინ, ტ I, თბ., 1970.

66. მელიქიშვილი გ., საქართველო ახ. წ. I-III სს., სინ, I, თბ.,
1970.

67. მელიქიშვილი გ., საქართველოში კლასობრივი საზოგ-
ადოებისა და სახელმწიფოს წარმოქმნის საკითხისათვის, თბ., 1955.

68. მენანდრე პროტიქტორი, გეორგიკა, III, თბ., 1936.

69. მიქელაძე თ., ჭირაქაძე მ., არქეოლოგიური კულტურისა და
ეთნიკური ერთობის მიმართების საკითხისათვის, კრ. ქუთაისური
საუბრები, 1999.

70. მუსხელიშვილი დ., აჭარის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ხელნაწერი).

71. მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, თბ., 1980.

72. ნადირაძე ზ., დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან VII-VIII სს., ქუთაისი 1997.

73. ნუცუბიძე შ., ქართული ფილოსოფიის ისტორია, I, თბ., 1950.

74. პაპუაშვილი თ., ადრეფეოდალური ხანის ქართული ლიტერატურა და საისტორიო მწერლობა, სინ, II, თბ., 1973.

75. პაპუაშვილი ნ., რელიგიის კარიბჭე, რელიგიის ისტორიის შესავალი, თბ., 1991.

76. პასქალური ქრონიკა, გეორგიკა, IV, ნაკვ. I, თბ., 1941.

77. პატარიძე რ., ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.

78. პლუტარქე, რჩეული ბიოგრაფიები, თბ., 1975.

79. პრისკე პანიონელი, გეორგიკა, I, თბ., 1961.

80. პროკოპი კესარიელი, ომი სპარსელებთან, გეორგიკა, II, თბ., 1965.

81. რამიშვილი რ., არქეოლოგიური გათხრები ბიჭვინტაში, მსკა, II, თბ., 1964.

82. რამიშვილი ა., კოლხური კულტურის ინფილტრაცია შიდა ქართლში, კრ. ქუთაისური საუბრები, ქუთაისი, 1999.

83. სანიკიძე ლ., ტაციტუსი ქართული "უმადლესი განათლების" შესახებ, ძველი ენისა სწორია, თბ., 1987.

84. სახაროვი ს., ქრისტიანული რელიგიის შესახებ, თბ., 1956.

85. სიჭინავა ვლ., ძველი კოლხეთის კულტურის ისტორიიდან (კოლხური "კვირბების" ადგილისათვის ქართული დამწერლობის ისტორიაში), ბზი, შრომები, ტ. II, ბათუმი, 1953.

86. სიხარულიძე ი., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონომიკა, წიგნი I, თბ., 1958; წიგნი II, თბ., 1959.

87. სინგელოზი გ., კოლხეთის დაპყრობა რომაელთა მიერ, გეორგიკა, IV, ნაკვ. I, თბ., 1961.

88. ტაბალუა ი., საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, თბ., 1984.

89. ურუშაძე ა., ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964.

90. ფუტყარაძე ტ., საქართველოში ენობრივ-ეთნიკური სიტუაციის ისტორიული დინამიკისათვის (წინასწარი მოხსენება), კრ. ქუთაისური საუბრები, 1999.

91. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, თბ., 1955.

92. ქამადაძე მ., ზემო აჭარის ტოპონიმია, აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, VIII, თბ., 1992.

93. ქურდიანი მ., საერთო ქართველური ენა და მისი დიფერენციაციის პრობლემა, კრ. ქართველური მემკვიდრეობა, ქუთაისი, 1996.

931. ცქიტიშვილი გ., იბერიის საპიტიახშოს საკითხისათვის ლინთიმერეთში, იიშ, I, თბ., 1955.

94. ყაუხჩიშვილი თ., ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951.

95. ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ისტორიის ძველბერძნული წყაროები, თბ., 1976.

96. ყაუხჩიშვილი ს., ლექციები ბიზანტიის ისტორიიდან, თბ., 1948.

97. ყაუხჩიშვილი ს., რას გვიამბობენ ძველი ბერძნები საქართველოს შესახებ, თბ., 1964.

98. ყაუხჩიშვილი ს., რიტორიკული განათლების ცენტრი ძველ კოლხეთში, სსმ, 10, 1940.

99. ყაუხჩიშვილი თ., სტრაბონის გეოგრაფია (ცნობები საქართველოს შესახებ), თბ., 1957.

100. წერეთელი კ., ქრისტეს შობამდე და მის შემდეგ, გაზ. "საქართველოს რესპუბლიკა", 17 ივლისი, 1995.

101. ხოშტარია ნ., სოფ. ყულევის არქეოლოგიური გამოკვლევა, სმამ, VII, №1-2, 1946.

102. ხოშტარია ნ., ციხისძირი (ახ. წ-ის პირველ საუკუნეებში), თბ., 1962.

103. ხახუტაიშვილი დ., კახიძე ა., მამულაძე შ., კახიძე ე., ხალვაში მ., გონიო—აფსაროსი, "ლიტერატურული აჭარა", №2, ბათუმი, 1999.

104. ჭავჭავაძე ი., თხზ. ტ. I, თბ., 1979.

105. ჭავჭავაძე ი., ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965.

106. ჭანაშია ს., შრომები, II, თბ., 1952.

107. ჭანაშია ს., შრომები, III, თბ., 1959.

108. ჭანაშია ს., შრომები, I, თბ., 1949.

109. ჭანაშია ს., შრომები, V, თბ., 1987.

110. ჯანაშია ლ., ქართლი V ს. II ნახევარში. ვახტანგ გორგასალი, სინ, II, თბ., 1973.

111. ჯაფარიძე ა., საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, I, ახალციხე, 1988.

112. ჯაფარიძე ა., საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, II, თბ., 1998.

113. ჯაფარიძე ვ., აღმოსავლეთ კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლები და კოლხეთის იბერიასთან კულტურული და ეთნიკური ურთიერთობის საკითხი (საზნანო), კრ. ქუთაისური საუბრები, ქუთაისი, 1999.

114. Болтунова (Амиранашвили) А.И. Восстание Аникета. ВДИ, № 2, 1939.

115. Васильев Л.С. История религии Востока. М., 1983.

116. Голенко К.В. Денежное обращение Колхиды в римское время. Л., 1964.

117. Диль Ш. Проблемы Византийской империи. М., 1947.

118. Закарая. П.П., Леквинадзе В. А. Археологические раскопки в Шухути. "მაცნე", №1, 1966.

119. История древнего мира. Ч. II, М., 1972.

120. Климов Г. А. О глotoхронологическом методе датировки распада праязыка. ВЯ, 1952.

121. Латышев В. В. Известия древних писателей греческих и латинских о скифии и Кавказе. Т. II. Вып. I. СПб., 1904.

122. Леквинадзе В. А. Понтийский лимес. ВДИ, №2, 1969.

123. Ломоури Н. Ю. Из исторической географии древней Колхиды. ВДИ, №4, 1957.

124. Лорткипанидзе Г. А. К истории древней Колхиды. Тб., 1970.

125. Мацулевич Л. А. Открытие мозаичного пола в древней Пицунде. ВДИ, №4, 1956.

126. Меликишвили Г. А. К истории древней Грузии. Тб., 1959.

127. Меликишвили Г. А. Урартские клинообразные надписи. М., 1960.

128. Раскопки курганов на Зубовском хуторе Кубанской области. ИИАК. Вып. I, СПб., 1901.

129. Ростовцев М. И., Скифия и Босфор. Л., 1925.

130. Свинцицкая И. С. Ранее христианство. Страницы истории. М., 1988.

131. Трапш М. М. Некоторые итоги археологического исследования Сухуми в 1951-1953 гг. СА, XXIII, 1955.

132. Трапш М. М. О некоторых итогах археологических исследований в с. Цебелда Сухумского района. ТАИЯЛИ, XXXII, 1961.

133. Корнелий Тацит. Сочинения в двух томах. Т. I, М., 1969.

134. Успенский К. К. История Византийской империи. Т. II. вып. I. М., 1912-1913.

135. Хоштария Н. В. Археологические раскопки в Вани. ԺԾԺ. № II, 1962.

136. O. Seek. Briefe des Libanios. Leipzig, 1906.

137. Stein. Geschichte des spatromischen Reiches. Wien, 1928.

შინაარსი

შესავლის მაგიერ	-----
ქრისტიანობის გავრცელება	-----
ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება	---
საეკლესიო ღვთისმსახურების ენა	-----
ბოლოთქმა	-----
РЕЗЮМЕ	-----
SUMMARY	-----
შემოკლებათა განმარტება	-----
ლიტერატურა	-----